

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στην *Ελληνική
Γλώσσα και Λογοτεχνία*

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**Ο Ερωτόκριτος του Βιτσέντζου Κορνάρου ως Αντι-
μελαγχολική Ουτοπία**

Αλεξάνδρα Παπαλεξάνδρου

**Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Βασιλική Δημουλά**

Ιούνιος 2017

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

**Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στην *Ελληνική
Γλώσσα και Λογοτεχνία***

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**Ο Ερωτόκριτος του Βιτσέντζου Κορνάρου ως Αντι-
μελαγχολική Ουτοπία**

Αλεξάνδρα Παπαλεξάνδρου

**Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Βασιλική Δημουλά**

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στην Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία από τη Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Ιούνιος 2017

Περίληψη

Στην παρούσα διατριβή θα με απασχολήσει το έργο του Robert Burton «Η Ανατομία της Μελαγχολίας», το οποίο αφομοιώνει έναν μακραίωνα λόγο περί μελαγχολίας. Ταυτόχρονα, αναθεωρώντας τις διαφορετικές θεωρίες της νόσου, αποδεικνύω ότι ο Burton εγγράφει τη νόσο σε ένα κοινωνικό ιστό. Η επιβολή της κοινωνικά ανώτερης αλλά ηθικά μεμπτής αριστοκρατίας, ο νεποτισμός, η σιμωνία, η κρίση της καθολικής εκκλησίας, η απραξία και η ραθυμία των αρχόντων αναπόφευκτα εγκλωβίζουν στα δίκτυα της επιδημικής νόσου της μελαγχολίας όλη την πλάση. Ως θεραπεία της νόσου προτείνεται επομένως η αναδιοργάνωση των κοινωνικών δομών, μέσω ενός επαναπροσδιορισμού των ηθών όπου συνδυάζονται η αναγκαιότητα της αυτόνομης δράσης και η εγκατάλειψη της παθητικής αδράνειας. Η εργασία αναδεικνύεται ως το πλέον απαραίτητο μέσο ίασης της μελαγχολίας. Ως επιστέγασμα προτάσσεται το όραμα για μια ουτοπική αντιμελαγχολική κοινωνία. Στη συνέχεια, επιχειρείται μία συγκριτική ανάγνωση του έργου του Burton με τη μυθιστορία του Βιτσέντζου Κορνάρου *Ερωτόκριτος*. Σχολιάζω κριτικά τη βασικότερη μελέτη για τη μελαγχολία στο έργο, την πραγματεία του Massimo Peri «Του πόθου αρρωστημένος. Ιατρική και Ποίηση στον Ερωτόκριτο». Ο Peri καταδεικνύει ότι ως ένα βαθμό ο Κορνάρος αφομοιώνει στο έργο του την ιατρική διάσταση της νόσου. Οι ήρωές του πάσχουν από το amor hereos. Έχουν τα συμπτώματα, τα οποία καταγράφουν τα ιατρικά εγχειρίδια. Η διαφοροποίηση έγκειται στη θεραπεία, η οποία επιτυγχάνεται με την ομοιοπαθητική μέθοδο και όχι την αλλοπαθητική όπως προκρίνουν οι ιατρικές οδηγίες. Το δικό μου επιχείρημα είναι ότι και η ομοιοπαθητική μέθοδος αποτυγχάνει αν δεν υπάρξει μία γενικότερη αναδόμηση των ανθρώπινων σχέσεων.

Η συγκριτική ανάγνωση των δύο έργων βασίζεται στο ότι και τα δύο αξιοποιούν και μετασηματίζουν, αν και με τόσο διαφορετικούς τρόπους, τον παλαιότερο και σύγχρονο περί μελαγχολίας λόγο. Κυρίως όμως βασίζεται στο εντυπωσιακό γεγονός ότι η κοινωνική παθολογία φαίνεται να είναι η βασική αιτία της μελαγχολίας και στα δύο έργα. Η θεραπεία είναι επομένως ζήτημα κοινωνικής αλλαγής. Γραμμένος μεταξύ του 1590 και 1610, ο *Ερωτόκριτος* αντανακλά την κοινωνική και πολιτική κατάσταση του καιρού του. Η αστική τάξη διεκδικεί δικαιώματα στη βενετική διοίκηση όταν ο οθωμανικός ιμπεριαλισμός απειλεί. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη στάση της κεντρικής ηρωίδας, η οποία δεν ορρωδεί μπροστά στην πατρική φοβέρα να αντιτάξει τη δική της επιθυμία για αυτενέργεια. Με την ανταρσία της έρχεται σε ρήξη με το κοινωνικό

κατεστημένο που υπονομεύει «ένα μοργανατικό γάμο». Επειδή κάθε έννοια άμεσης επίδρασης αποκλείεται εξ ορισμού – το έργο του Burton δημοσιεύτηκε πρώτη φορά το 1620 – η ανάγνωση μου περιστρέφεται γύρω από μια σύμπτωση, που συνιστά και την πρωτότυπη συμβολή της Αναγέννησης στη θεωρία της μελαγχολίας: οι αιτίες και η θεραπεία της ασθένειας αναζητώνται έξω από τα όρια του ατομικού οργανισμού και της ατομικής ψυχής, στο κοινωνικό σώμα που μπορεί και πρέπει να αλλάξει.

Summary

In this thesis I will focus on the first chapter of Robert Burton's book, "The Anatomy of Melancholy", which absorbs a century-long discourse about melancholy. At the same time, reconsidering the different theories of this disease, I prove that, individual organic and psychic factors aside, melancholy is mainly regarded by Burton a symptom of social pathology.

The enforcement of the socially superior but ethically blamable aristocracy, the nepotism, the simony, the critique of the universal church, the idleness and indolence of the masters, can inevitably trap the entire world into the nets of the epidemic disease of melancholy. What is therefore proposed as a therapy, is the reorganization of the social structures. The morals are redefined through the necessity of the autonomous action and the abandonment of the passive inaction. Work emerges as the most indispensable means against melancholy, and is central to the vision of a utopian, anti-melancholic society of equality that is implied in Burton's work.

In the second chapter, I focus on the romance *Erotokritos* by Vincenzo Kornaros. I critically comment on the most basic study for melancholy in the work, Massimo Peri's *Malato d'amore: La poesia dei medici e la medicina dei poeti (Του πόθου αρρωστημένος. Ιατρική και Ποίηση στον Ερωτόκριτο)*.

Peri demonstrates that Kornaros absorbs in his work the medical dimension of this disease. The heroes suffer from *amor heroes*. They have the symptoms which are listed in the medical manuals. The difference lies in the fact that in *Erotokritos* the treatment is achieved by the homoeopathic method, as opposed to the allopathic method that is prescribed in medical textbooks.

The combined reading of Burton and the Cretan author is motivated by the fact that both works absorb and transform in their different ways an earlier and contemporary discourse on melancholy. More importantly, I am interested in the striking fact that social pathology seems to emerge as the main cause of melancholy in both works. The treatment is therefore a matter of social change. Written between 1590-1610, *Erotokritos* reflects the social and political situation of his time. When the ottoman imperialism threatens, the bourgeoisie asserts its rights in the Venetian administration. In my dissertation I describe how the attitude of *Erotokritos* and especially Aretousa

symbolically registers the aspirations of the bourgeoisie for social and political flexibility. Aretousa's rebellion against her father is also a blow to the social establishment which forbids the "morganatic marriage." Since any direct influence between the two works is out of question – Burton's work was first published in 1620 – my reading circles around a coincidence, which is also Renaissance's original contribution to the theory of melancholy: the causes and the treatment of the disease are to be sought outside the individual organism and the individual psyche, in the social body that can and should be transformed.

Ευχαριστίες

Ο αγώνας για την ολοκλήρωση των μεταπτυχιακών μου σπουδών δεν ήταν καθόλου εύκολος. Οι πολλές και ποικίλες υποχρεώσεις φαινόταν ανυπέρβλητες. Παρόλα αυτά οι θεματικές ενότητες με αντικείμενο μελέτης νέα προκλητικά ζητήματα αποτελούσε για μένα ένα σαγηνευτικό πόλο έλξης. Ως επιστέγασμα η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή για την εκπόνηση της οποίας έπρεπε να εργαστώ επισταμένως.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την κ. Βασιλική Δημουλά που ανέλαβε την υποστήριξη της εργασίας μου με προθυμία. Η καθοδήγησή της ήταν συστηματική, οι συμβουλές της άκρως διαφωτιστικές. Χωρίς τη συνεχή της στήριξη, την εμπύχωση και υποστήριξή της δεν θα μπορούσα να φέρω εις πέρας τη διατριβή. Εκτίμησα πολύ, την ευγενή και άμεση ανταπόκρισή της, και κυρίως τις αστείρευτες γνώσεις της.

Επιπλέον, ευχαριστώ την ακαδημαϊκή υπεύθυνη του Προγράμματος «Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία», Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κ. Σταυρούλα Τσιπλάκου, η οποία έσπειρε με ζήλο το ενδιαφέρον προς το πρόγραμμα και πάντα ανταποκρινόταν άμεσα στο κάλεσμα για βοήθεια.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ακόμα τις φίλες και συναδέλφους μου, τη διευθύντρια στο λύκειο όπου υπηρετώ για την αμέριστη συμπαράσταση, στήριξη και ενδιαφέρον τους. Κυρίως, ευχαριστώ θερμά τη φίλη μου Νάντια, η οποία για άλλη μια φορά στάθηκε δίπλα μου ως το τέλος, στηρίζοντάς με αδιάλειπτα.

Επίσης, πολλές ευχαριστίες οφείλω στις δύο καταπληκτικές ανιψιές μου, Ραφαέλα και Μαρίνα για την πολύτιμη βοήθειά τους αλλά και την ψυχολογική στήριξη.

Τέλος, ευχαριστώ τον σύζυγό μου Νίκο, την υπέροχη κόρη μου Άντρεα για την υπομονή και ανοχή τους. Ιδιαίτερα ευχαριστώ την ηρωίδα μητέρα μου, Μαρούλα και την αδελφή μου, Λευκή, για την πολύπλευρη στήριξή τους. Σε αυτούς αφιερώνω και την παρούσα διατριβή.

ΠΑΝΑΡΕΤΟΣ: Κύριέ μου, όλοι σε παραδεχόμαστε για διαβασμένο, και μπορείς καλύτερα απ' όλους να διακρίνεις τους χυμούς που κυριαρχούν στα υμετάβολα σώματά μας. Πες μας λοιπόν, σε παρακαλώ, τι διάβολος είναι αυτή η Μελαγχολία, που κάνει τους ανθρώπους τέρατα;

ΚΟΡΑΚΑΣ: Είσαι κι εσύ ένας λόγιος, κι έχεις μυαλό ξυράφι. Η Μελαγχολία δεν είναι, όπως φαντάζεσαι, σωματική αδιαθεσία, αλλά αρρώστια του μυαλού. Έτσι, η Έκσταση, η Παράκρουση, η Μανία, η Φρενίτιδα, το Παραλήρημα της φαντασίας — όλα αυτά διαφέρουν εν μέρει από τη Μελαγχολία, η οποία είναι εν συντομία το εξής: μια απλή διαταραχή του μυαλού, όταν το πιέζει ο φόβος και η θλίψη· γεννιέται πρώτα στον εγκέφαλο, την έδρα του λογικού, και από κει έξαφνα κατεβαίνει στην καρδιά, την έδρα των συναισθημάτων μας.

John Ford, *Η Μελαγχολία του Έρωτα*, Πραξη 3η, σκηνη 1η

Περιεχόμενα

1	R. BURTON: Η ΑΝΑΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΑΣ	
1.1	Εισαγωγή.....	1
1.2	Μελαγχολία.....	3
1.3	Αιτίες μελαγχολίας.....	10
1.4	Συμπτώματα της νόσου.....	16
1.5	Θεραπεία της μελαγχολίας.....	17
1.6	Ερωτική μελαγχολία.....	19
2	ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ	
2.1	Εισαγωγή.....	24
2.2	Μυθιστορία- Μελαγχολία. Σχέση ιατρικής και λογοτεχνίας.....	25
2.3	Amor hereos στον <i>Ερωτόκριτο</i>	29
2.4	Κοινωνική αναδιαμόρφωση και θεραπεία των ερωτόπληκτων στον <i>Ερωτόκριτο</i>	32
	ΕΠΙΛΟΓΟΣ	59
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	61

Κεφάλαιο 1

R. Burton: Η ανατομία της μελαγχολίας

1.1 Εισαγωγή

Η μελαγχολία είναι αναπόσπαστο μέρος της ανθρώπινης ύπαρξης. Για τη σκοτεινή αυτή πλευρά του ανθρώπου μίλησε πρώτος ο Ιπποκράτης: «Εάν η δυσθυμία και ο φόβος έχουν μεγάλη διάρκεια, μια τέτοια κατάσταση είναι μελαγχολική».¹ Η εξαιρετική πραγματεία του Άγγλου καλόγηρου Robert Burton «Ανατομία της μελαγχολίας» δίνει την ευκαιρία να διαβάσει κανείς συγκεντρωμένη όλη τη βιβλιογραφία – ιατρική και λογοτεχνική – περί της νόσου από την αρχαιότητα μέχρι τις αρχές του 17ου αιώνα οπότε και χρονολογείται το έργο.²

Η καινοτομία του συγγραφέα έγκειται στο γεγονός πως παρουσιάζει τη νόσο έξω από τα ιατρικά πλαίσια. Πιστεύει ότι το τίποτα έγινε ορατό στην απραξία και με μια κοσμική κοινωνική ευαισθητοποίηση, θεωρεί ως δουλειά μόνο την κοινωνική σκόπιμη δέσμευση. Η δουλειά, υποστηρίζεται ως θεραπευτική μέθοδος.³ Μέμφεται την αριστοκρατία και την καθολική εκκλησία ως υπαίτιες της εξάπλωσης του μικροβίου της νόσου σε όλη την πλάση.

Αποκαλεί τους άρχοντες κηφίνες, που δεν έχουν κάποιο επάγγελμα, απλά κάθονται και κοιτάζουν. Η μόνη τους ασχολία είναι τα κυνήγια με τα σκυλιά και για αυτό έχουν τόσες παθήσεις σωματικές και νοητικές όπως «η θανάσιμη αρρώστια της μελαγχολίας».

---

¹ Τσαλίκολου 2011. Η ληξιαρχική πράξη γέννησής της ως νόσου βρίσκεται στους αφορισμούς του βιβλίου VI του Ιπποκράτη. Στον 23ο Αφορισμό.

<http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=434264> 6/5/17

² Βλ. Πρόλογος του Μ. Ζ. Κοπιδάκη στο Burton 1621:9. Η ελληνική μετάφραση του έργου *Η Ανατομία της Μελαγχολίας* (από εδώ και πέρα ως ANM I, II, III).

³ Feld 2011: Chapter 4.

Οργιάζει σε τέτοια έκταση, λέει, που έχει εξουσιάσει όλη την Ευρώπη!⁴ Είναι άεργοι σε υπέρτατο βαθμό, που καλοτρώνε και ζουν αμέριμνα⁵, είναι αδύνατο να ζουν με τιμιότητα και να μην μπλέκουν απερίσκεπτοι στα βάσανα του πάθους τους και καταλήγει πως η οκνηρία όλα τα σαρώνει και τυραννά αυτόν που κάθεται νωθρός. Ο Γκορντόν ο γιατρός, λέει, θεωρεί πως η ερωτική μελαγχολία – μία μορφή της νόσου – «είναι ίδιον πάθος της αριστοκρατίας.⁶ Σπάνια μια φτωχή που δουλεύει θα υποπέσει σε πάθη εν αντιθέσει με μια πλούσια που λόγω αεργίας είναι πτοημένη ηθικά και έτσι ευάλωτη».⁷

Οι παπάδες από την άλλη είναι ιδιοτελείς, επίορκοι, φιλάργυροι και αδιαφορούν για τον παιδεμό των ερωτικά μελαγχολικών ατόμων, τους οποίους στρέφουν στην αποχή. Τα κίνητρα τους είναι φαύλα διότι, υποστηρίζει, δεν θέλουν να αναγκαστούν να αναλάβουν τη φροντίδα των ορφανών και ζητιάνων που θα προκύψουν από την ένωση των ανθρώπων αυτών. Το ίδιο μαίνεται και εναντίον των πολιτικών, που έχουν παρόμοια κίνητρα.⁸

Ο Burton φέρνει δύο νέα, διακριτικά χαρακτηριστικά στη μελαγχολία: η μελαγχολία σε μια κοσμική κοινωνία και η μελαγχολία ως μια κοσμική αρχή κακομεταχείρισης. Δεν είναι πλέον μια απλή ανθρώπινη ασθένεια, είναι μια ενεργή μεταφυσική διαφορετικότητα, μια σκληρή και διεστραμμένη ενέργεια που δεν σκοτώνει απλά αλλά βασανίζει.⁹ Μέσω μιας κοινωνικής αναδιοργάνωσης με άξονα την εργασία¹⁰ θα επέλθει η εξυγίανση. Η ουτοπική κοινωνία, που περιγράφεται γλαφυρά και ενδελεχώς, θα είναι μια αστική κοινωνία ισότητας χωρίς άεργους πολίτες άρα απαλλαγμένοι από τη μελαγχολία.¹¹

---

⁴ ANM II, σ. 116-117 και ANM I, σ. 377-378.

⁵ ANM III, σ. 160.

⁶ ANM III, σ. 99-100.

⁷ ANM I, σ. 610.

⁸ ANM I, σ.611-612.

⁹ Feld 2011:64.

¹⁰ ANM II, σ.139,168.

¹¹ ANM I, σ.165-177.

1.2 Μελαγχολία

Λόγιος στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, ο Robert Burton είναι ο συγγραφέας της πιο διάσημης και διεξοδικής πραγματείας για τη μελαγχολία στην Αναγέννηση. Με πρώτη έκδοση το 1621, το έργο ανατυπώθηκε άλλες πέντε φορές πριν το θάνατό του. Ο Μ. Ζ. Κοπιδάκης εξαιρεί το κείμενο τόσο για το διαχρονικό θέμα που πραγματεύεται όσο και για το ύφος, την παρρησία του συγγραφέως και κυρίως για το πλήθος των διακειμενικών αναφορών.¹² Ο Burton αντλεί τις πληροφορίες του και τα παραδείγματά του από τους αρχαίους Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς, τη Βίβλο, τα Πατερικά κείμενα και τους σύγχρονούς του.¹³ Είναι εκπληκτικό το γεγονός ότι μνημονεύονται στο ογκώδες έργο του 1598 συγγραφείς.¹⁴ Η φιλαναγνωσία του είχε απότοκο την αποθησαύριση εκ μέρους του πολλών γνώσεων αλλά γενναιόδωρα τα προσφέρει για το συλλογικό καλό «...θα δαπανήσω χρόνο και γνώση, τα μόνα μου υπάρχοντα για το κοινό καλό» (ANM 1621:I,54). Φαίνεται ότι γενικά τον 17^{ον} αιώνα, όπως αναφέρει η Ραμουτσάκη¹⁵, παράλληλα με την εξέλιξη της ιατρικής εκδίδονται λαϊκότερα εγχειρίδια με κάποιο επιστημονικό υπόβαθρο για ευρύτερη χρήση. Περιείχαν ιατρικές οδηγίες και συμβουλές «εις κοινήν ωφέλειαν».

Όσον αφορά την ενασχόλησή του με το πεδίο της ιατρικής και τη μελαγχολία δικαιολογεί την πράξη του δηλώνοντας πως η νόσος είναι αρρώστια της ψυχής και ως εκ τούτου αφορά εξίσου ένα γιατρό όπως και έναν ιερέα τονίζοντας μάλιστα πως και οι δύο ιδιότητες μαζί¹⁶ ενδέχεται να βρουν και τη θεραπεία ενώ ξεχωριστά αυτό θα ήταν αδύνατο να το επιτύχουν (ANM 1621:I,74). Ας μην ξεχνάμε πως οι μοναχοί τύγχαναν

---

¹² Όλες οι παραπομπές στο έργο του R. Burton «Η Ανατομία της Μελαγχολίας» (ANM στο εξής) αφορούν την ελληνική μετάφραση από τον Π. Χοροζίδη και σε φιλολογική επιμέλεια της Γ. Ρένεση των εκδόσεων Ηριδανός, 2007.

¹³ ANM I, σ.9-12

¹⁴ Βλ. Χοροζίδης, υποσημ. 25, σ.19. Burton 1621:59. «Αυτό που έχω είναι κλεμμένο από άλλους. Όπως η φύση στη θρέψη του σώματος παίρνει χωνεύει, μεταβάλλει, έτσι και εγώ ό, τι κατάπια είναι δικό μου πια, κι αυτό που παίρνω το χειρίζομαι όπως θέλω.»

¹⁵ Ραμουτσάκη 1997: 33.

¹⁶ ANM II, σ. 198. Θεώρησα πρόσφορο ... να συγκεντρώσω... λόγους θαλπωρής, που υπηρετούν την επιδίωξή μας, τόσο από τους πιο καλούς ρήτορες, φιλοσόφους και θεολόγους που έχουμε, όσο και από τους Πατέρες.

Θεωρώ ότι πέραν της ιερατικής του ιδιότητας είναι και φιλόσοφος και πως με το παρόν έργο του προσφέρει μια παραμυθητική θεραπεία στους μελαγχολικούς.

μιας υποτυπώδους ιατρικής εκπαίδευσης και έγραφαν ιατρικά βιβλία ενώ τα νοσοκομεία κτίζονταν κοντά στα μοναστήρια.¹⁷

Ο τίτλος «Ανατομία» είναι συνηθισμένος για την εποχή στην οποία γράφει ο Burton¹⁸ αλλά σε συνδυασμό με την πολυσχιδή νόσο, η «Ανατομία της Μελαγχολίας» προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση. Παράλληλα, ο όρος αυτός παραπέμπει και σε ένα εγχειρίδιο της μελαγχολίας: «Ο ορίζοντας λοιπόν της Ανατομίας είναι ταυτόχρονα θεωρητικός και ερμηνευτικός».¹⁹ Ταυτόχρονα, θεωρώ πως ο τίτλος δεν θα μπορούσε να είναι πιο ενδεικτικός των προθέσεων του ίδιου του συγγραφέα εφόσον – κυριολεκτικώς ανατέμνει τη νόσο σαν να ήταν ανθρώπινο σώμα καταδυόμενος στα βάθη της, διαμελίζοντας και τεμαχίζοντας²⁰ αναζητώντας στον «Πρώτο Διαμελισμό» (πρώτος τόμος) αίτια, συμπτώματα και κάνοντας προγνώσεις. Κατά τον «Δεύτερο Διαμελισμό» επισημαίνει θεραπείες και κάνει συστάσεις, ενώ στον τρίτο και τελευταίο «Διαμελισμό» πρωτοτυπεί προσεγγίζοντας την ασθένεια υπό την οπτική του έρωτα και της θρησκείας (ANM 1621:I,19). Αυτός ο τριμελής διαμελισμός, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι παραπέμπει σε ένα ανθρώπινο σώμα κατακερματισμένο σε ένα κεφάλι, τον κορμό και τα άκρα.

Ο ίδιος απευθυνόμενος στον αναγνώστη του σε μια συναρπαστική εισαγωγή με τίτλο «Ο Δημόκριτος ο Νεότερος στον Αναγνώστη του»²¹ εξηγεί γιατί έχει ονομάσει τον εαυτό του όπως τον Δημόκριτο χωρίς βέβαια όμως να τολμά να συγκριθεί μαζί του ενώ ουσιαστικά αυτό πράττει «Πραγματικά, ομολογώ ότι, αν με όσα έχω πει ως τώρα σκοπός μου ήταν να συγκριθώ μαζί του, θα ήταν αναίδεια και οίηση».²² Ταυτίζεται μαζί του, λοιπόν, εξαιτίας του όμοιου τρόπου ζωής αλλά και της μελαγχολικής τους φύσης. Επίσης, ο Δημόκριτος έψαχνε, όπως κι αυτός²³, τις αιτίες της μελαγχολίας και της τρέλας διαμελίζοντας νεκρά ζώα ώστε να εντοπίσει την έδρα της μέλαινας χολής μήπως γιατρευτεί και ο ίδιος (ANM 1621:I,51). Ο συγγραφέας μας ανατέμνει τον ανθρώπινο και φυσικό κόσμο, την κοινωνία, την ψυχή «η έρευνα σε όλα τα όργανα απ' τα οποία αποτελείται ετούτος ο μικρόκοσμος» (ANM 1621:75) μήπως και εντοπίσει τα αίτια. Τα

---

¹⁷ Βλ. υποσημ. 4.

¹⁸ ANM I, σ. 16.

¹⁹ Βλ. την Εισαγωγή του Σιαφλέκη στο Frye 1997: 1στ'.

²⁰ Ο Burton διαρθρώνει το έργο του χρησιμοποιώντας αυτούς τους όρους. Τα κεφάλαια και υποκεφάλαια του έργου του ονομάζονται Τομές, Μέλη και Τεμάχια.

²¹ ANM I, σ.46-205.

²² ANM I, σ. 47.

²³ ANM I, σ. 52. «Γράφω για τη μελαγχολία και εργάζομαι για να την αποφύγω».

αναζητά σε όλη την προγενέστερη λογοτεχνική παραγωγή αλλά συνεχώς του διαφεύγουν. Έτσι, στρέφει την έρευνά του οπουδήποτε σε κάθε ατομικό και κοινωνικό ιστό. Σύμφωνα με την άποψη του Χατζηβασιλείου ο Burton «εξαιρεί τη μελαγχολία επειδή κατορθώνει από τη μια να υποφέρει από τις χαρές της και από την άλλη να απολαμβάνει τη λύπη της».²⁴

Είναι αξιοσημείωτο, επίσης, το γεγονός πως ο κληρικός παραθέτει την ιστορία του Δημόκριτου και συγκεκριμένα το περιστατικό κατά το οποίο ο Ιπποκράτης μετά από παρακλήσεις πήγε να τον επισκεφθεί για να διαγνώσει την τρέλα του όπως υπέθεταν οι Αβδηρίτες που τον έβλεπαν άλλοτε να γελά και άλλοτε να είναι λυπημένος (ANM 1621:90-96). Εν τέλει, ο περίφημος γιατρός αποφάνθηκε πως «ο κόσμος δεν είχε άλλον σοφότερο απ' αυτόν, πιο διαβασμένο και πιο αληθινό και ήταν πολύ γελασμένοι που τον έλεγαν τρελό».²⁵

Μήπως με την παραπάνω ιστορία ο μελετητής θέλει να προκαταλάβει το αναγνωστικό κοινό της εποχής του και να το προτρέψει να μην τον θεωρήσουν και αυτόν ένα μωρό, τρελό που παρατηρεί τον κόσμο και καταγράφει τα πάντα για τη μελαγχολία στο εν λόγω βιβλίο του γιατί στο τέλος θα αποδειχθεί και αυτός σοφότερος των συγκαρινών του; Μήπως οικειοποιείται το όνομά του γιατί ακριβώς ακολουθεί τα χνάρια του και περιδιαβάει με ακόρεστη δίψα όλα τα κείμενα μέχρι την εποχή του, που ασχολούνται με το θέμα του;

Η εποχή του η ίδια πάντως, έχει ιδιαίτερη σημασία. Παρά την ατέλειωτη έρευνα στις ατέλειωτες αιτίες της ασθένειας της μελαγχολίας, στις εσωτερικές αδυναμίες και στους εξωγενείς παράγοντες που την προκαλούν (ANM 1621:I,138), η ματιά του Burton είναι πάντα στραμμένη στο σύγχρονο κοινωνικό σώμα. Κύρια πηγή της μελαγχολίας δεν είναι άλλη από την τεμπελιά, την οκνηρία, με αντιθετικό δίπολο την εργατικότητα²⁶ και την όρεξη για δράση (ANM 1621:I,151, 155). Με αυτή την έννοια – και είναι αυτό κεντρικό στο επιχείρημα της παρούσας εργασίας – ο Άγγλος συγγραφέας εγγράφει μία κοινωνική ουτοπία στην πραγματεία του (ANM 1621:I,165). Η μελαγχολία δεν μπορεί να θεραπευτεί με τις επιμέρους συνταγές των γιατρών, και θα λείψει μόνο σε μια κοινωνία όπου οι κηφήνες²⁷ θα πάψουν να ζουν αμέριμνα και όλοι θα έχουν τις μέρες της

---

²⁴ Χατζηβασιλείου 2013: <http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=505048>

²⁵ Βλ. Χοροζίδης, υποσημ. 1, σ.96

²⁶ Feld 2011:xxxiii. Ο θεραπευτικός ρόλος της εργασίας. Η νόσος ως μέσο προετοιμασίας για τον θεό.

²⁷ ANM I,σ. 214-216. Έτσι αποκαλεί τους αριστοκράτες γιατί μένουν άπραγοι όλη μέρα ενώ στον δεύτερο τόμο αποκαλύπτει τη σαθρότητα της τάξης τους.

εργασίας και τηςσχόλης (ANM 1621:I,177). Ευθέως απευθυνόμενος στον αναγνώστη του, ο Burton δεν ορρωδεί να ομολογήσει ότι κι αυτός είναι μελαγχολικός όπως και ο κόσμος όλος και αποκαλύπτει πως το έργο αυτό παρακινήθηκε να το γράψει για να προσφέρει όφελος στην κοινωνία της εποχής του «γιατί είναι αρρώστια που κάνει θραύση». Έχοντας άπλετο χρόνο για συγγραφή αφιερώνει τον χρόνο του για να υποδείξει τρόπους προφύλαξης και ίασης μιας επιδημίας που σταυρώνει αδιάκοπα σώμα και μυαλό, ως αποτέλεσμα όχι μόνο ατομικής ιδιοσυγκρασίας, αλλά και κοινωνικής παθογένειας.

Είναι χαρακτηριστικό ότι τα πλοκάμια της η ασθένεια²⁸ τα έχει απλώσει παντού και σε όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτα «Αλήθεια, ποιος δεν μελαγχολεί και ποιος δεν είναι τρελός και ανόητος;... Λίγο πολύ, ποιον δεν αγγίζει αυτή η αρρώστια, είτε είναι κάτι φυσικό είτε επίκτητο;» (ANM 1621:I,78). Στον «Πρώτο Διαμελισμό» δηλώνει ευθαρσώς ήδη στην εισαγωγή «θα σου αποδείξω ότι ο πιο πολύς κόσμος είναι τρελός» (ANM 1621:I,79) και «μιλώντας γενικά, είναι απαξάπαντες τρελοί, και το μυαλό τους έγινε καπνός» (ANM 1621:I,199), «ο κόσμος όλος, μα και τα μέρη του ένα ένα, είναι ανισόρροπος, τρελός και μελαγχολικός» (ANM 1621:I,201) ενώ «είναι μετρημένοι όσοι δεν νιώθουν τα νύχια της». Για την ασθένεια αυτή αναφέρει ο Κικέρων: άνθρωπος δεν υπάρχει που να μην τον χτυπά η θλίψη κι η αρρώστια, η θλίψη που είναι αχώριστη απ' τη μελαγχολία (ANM 1621:I,131). Ενώ σε ένα άλλο σημείο αναφέρει πως εάν οι σοφοί άνθρωποι, αυτοί που κατέχουν τη γνώση – τεκμηριώνει με παραθέματα διαφόρων συγγραφέων²⁹—χαρακτηρίζονται από τη μελαγχολία «να πούμε τότε τι για τον κοσμάκη και τους άλλους;» (ANM 1621:86). Επομένως, όλοι συλλήβδην είναι επιρρεπείς στην ασθένεια γιατί είναι κολλητική, μια επιδημία;³⁰ Όχι ασφαλώς. Προφανώς εκκοσμικεύεται³¹ η νόσος και εύκολα μπορεί να υποπέσει στα δίκτυά της ένας πολίτης³²

---

²⁸ ANM I, σ. 264-277. Ορίζει τη μελαγχολία και αναφέρεται στο μέρος που προσβάλλει, στον τρόπο και στα άτομα που γίνονται θύματά της.

²⁹ ANM I, σ. 79-86

³⁰ ANM II, σ. 307. Δεν είναι μεταδοτική.

³¹ Feld 2011:64. Ο Burton φέρνει δύο νέα, διακριτικά χαρακτηριστικά στη μελαγχολία: η μελαγχολία σε μια κοσμική κοινωνία και η μελαγχολία ως μια κοσμική αρχή κακομεταχείρισης. Την ίδια στιγμή, διευρύνει τα όρια της ερμηνείας της μελαγχολίας προβάλλοντάς την μέσα σε μια κοσμική κλίμακα.

³² Ειδικότερα για τις αιτίες και την κοινωνική τους διάσταση θα αναφερθώ πιο μετά.

οποιασδήποτε κοινωνικής τάξης³³ και ως εκ τούτου αποκτά και δημοκρατική μορφή.³⁴ Απάντησέ μου σοβαρά, τρελοί³⁵ δεν είναι; (ANM 1621:I,128).

Λίγο πιο κάτω λέει:

Μιλώ για εκείνη τη μελαγχολία την έξω από τη φύση, που τη διακρίνουμε σε όλα (ANM 1621:I,137).

Το ίδιο υποστηρίζει και ο Schelling λέγοντας πως όλη η λύπη εξαπλώθηκε σε όλη την οικουμένη αφού «το πέπλο της κατάθλιψης είναι εξαπλωμένο σε όλη τη φύση, η βαθιά ακατάλυτη μελαγχολία όλης της ζωής». ³⁶ Ο Burton θέτει ως στόχο του να αποδείξει πως κάθε άνθρωπος πάσχει από τη μελαγχολία ή την τρέλα³⁷ και ως εκ τούτου η κοινωνία ολόκληρη νοσεί τονίζοντας πως ούτε τα ζώα ούτε τα φυτά εξαιρούνται (ANM 1621:I,137).

Η μελαγχολία είναι λοιπόν δείγμα κοινωνικής παθογένειας και όχι απλά μια νόσος που εμφανίζεται εξατομικευμένα, γεγονός που αποδεικνύεται στην αναφορά των αιτιών της μελαγχολίας όπως θα δούμε ακόμα διεξοδικότερα στη συνέχεια της παρούσας εργασίας. Επομένως, η θεραπεία της αφορά την εξυγίανση ολόκληρης της κοινωνίας αλλά και την υιοθέτηση ενός ηθικού τρόπου ζωής από τους πολίτες της σύμφωνα με τον συγγραφέα. Θεωρώ πως αυτή την ουτοπική κοινωνία ευαγγελίζεται ο Burton με τη συγκεκριμένη πραγματεία του ενώ μια τέτοια αντι-μελαγχολική ουτοπική μυθιστορηματική πολιτεία πλάθει ο Βιτσέντζος Κορνάρος στο έμμετρο μυθιστόρημά του *Ερωτόκριτος*.³⁸

Πιστεύω, πως ο Άγγλος λόγιος, λοιπόν, από το ατομικό ανάγεται επαγωγικά στο συλλογικό και αντίστροφα με άξονα πάντα την πολυσχιδή νόσο, την οποία από-παθολογικοποιεί και εγγράφει σε ένα κοινωνικό ιστό. Η Ρασιδάκη υποστηρίζει πως «Η μελαγχολία αφορά στη σχέση του ατόμου με τον εαυτό του αλλά και με τον κόσμο.³⁹ Ως εκ τούτου αποτελεί μια θεματική που δίνει τη δυνατότητα να σχολιαστεί το ζήτημα της ατομικότητας και της σχέσης ατόμου-κοινωνίας». Από την εισαγωγή κιόλας του έργου

---

³³ANM II, σ. 225-226. Το ήθος των πλουσίων τους οδηγεί στη νόσο.

³⁴ Όλοι οι πολίτες φτωχοί ή πλούσιοι, αριστοκρατικής ή ταπεινής καταγωγής είναι επιρρεπείς στη νόσο.

³⁵ Peri 1999:30. Εάν η σφοδρή επιθυμία δεν ικανοποιηθεί ή ο ερωτοχτυπημένος δεν θεραπευθεί έγκαιρα το κακό παροξύνεται και φθάνει ως τη μελαγχολία ή την μανία.

³⁶ Schelling 2006:63

³⁷ ANM I, σ. 185-186, 187-191, 192, 194-195. Βασιλιάδες και άρχοντες, αυλικοί, φιλόσοφοι, ερωτευμένοι, οι γυναίκες, οι φιλόργυροι και οι σπάταλοι, οι φιλόδοξοι, αλχημιστές, μουσικοί και λάγνοι.

³⁸ Την άποψη αυτή θα τεκμηριώσω στο δεύτερο μέρος της εργασίας μου.

³⁹ Καρκίτη 2013: <http://parallaximag.gr/life/biblio/alexandra-rasidaki-logos-peri-melagch>

του τονίζει πως πρώτη αιτία είναι η αδράνεια και όχι απαραίτητα κάποια οργανική ή ψυχολογική αιτία:⁴⁰

Γράφω για τη μελαγχολία κι εργάζομαι για να την αποφύγω. Δεν είναι άλλη, πιο σημαντική αιτία που να την προκαλεί από την απραξία, κι η πιο καλή κούρα είναι η δουλειά... Γι αυτό κι εγώ... είχα την έγνοια να φτιάξω από την πρώτη αιτία της αρρώστιας μου αντιφάρμακο (ANM 1621:I,52-53).

Εξάλλου, υποστηρίζει πως ένας γιατρός πολύ λίγα μπορεί να πετύχει με αυτή τη μεικτή ασθένεια ενώ μαζί με τις προσπάθειες ενός κληρικού μπορεί να επιτευχθεί «η τέλεια θεραπεία» (ANM 1621:I,74). Το πεδίο της μελαγχολίας μετατοπίζεται επομένως σε μεγάλο βαθμό από την ιατρική στην ηθική και κοινωνία. Η κοινή ωφέλεια⁴¹ ως απότοκο της ενημέρωσης για τη νόσο επιβεβαιώνει την κοινωνική της διάσταση. Εκφράζει τη βεβαιότητά του, επίσης, πως η ανάγνωση του έργου του από πάσχοντες θα αποτελέσει και τη θεραπεία τους.⁴² Προς επίρρωση της άποψης για την κοινωνική διάσταση της νόσου ως σημειωθεί το γεγονός ότι ο συγγραφέας στοχεύει να οδηγήσει τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες μέσω του έργου του, στη διαμόρφωση μιας σφαιρικής αντίληψης για την κοινωνία της εποχής, η οποία ουσιαστικά έχει διαβρωθεί⁴³ και οι πολίτες της είναι μελαγχολικοί.

Οι πολίτες⁴⁴, σύμφωνα με τον συγγραφέα, συμπεριφέρονται υποκριτικά, τους χαρακτηρίζει η αήθεια, είναι εκμεταλλευτές, ματαιόδοξοι, ωφελιμιστές και χρησιμοθήρες χωρίς να διστάζουν να διαστρεβλώνουν τις χριστιανικές διδαχές και ενδίδουν στα πάθη τους. Ολοκληρώνει τη συγκεκριμένη εικόνα καταλήγοντας:

Αλλά όπου υπάρχει μεγάλη δυσφορία και αδικίες και παράπονα, φτώχεια και βαρβαρότητα και ζητιανιά, θανατικά, πόλεμοι, ξεσηκωμοί και στάσεις και ανταρσίες και διαμάχες, απραξία, παράλυση και ακολασία ... οι άνθρωποι βρώμικοι και άσκημοι, απαίδευτοι, τότε, εκείνο το βασίλειο, αυτή η χώρα θα νιώθει βαριά και μελαγχολικά, το σώμα της θρέφει αρρώστια⁴⁵ και θέλει

---

⁴⁰ Klibansky – Panofsky – Saxl 1964:77-92. Βλ. Peri 1999:20-21

⁴¹ ANM I, σ.75

⁴² ANM I, σ. 76. Δεν αμφιβάλλω ότι οι παρακάτω αράδες, όταν θα τις διαβάζουν από δω και πέρα, θα διώχνουν τη μελαγχολία.

⁴³ ANM I, 93-128

⁴⁴ANM I, σ. 93-138. Η σαθρότητα της κοινωνίας. Την παρουσιάζει στην Εισαγωγή αλλά και σε άλλα σημεία του έργου του, που θα παρουσιάσω πιο μετά.

⁴⁵ Η κοινωνική αυτή παθογένεια εκμηδενίζεται στον *Ερωτόκριτο* όπως θα τεκμηριώσω στο δεύτερο μέρος αυτής της διατριβής.

γιατρεία.... Αλλά, οι συχνότερες αρρώστιες πηγάζουν από μέσα μας... όταν δεν είναι θεοφοβούμενοι, δεν πειθαρχούν στους άρχοντες, όταν η αθεΐα... κάθε αήθεια κυριαρχούν αβίαστα· τότε η χώρα δεν ευημερεί (ANM 1621:I,138).

Έπειτα:

Άρχοντες και ηγεμόνες είναι αχαλίνωτοι στα πάθη τους ... τους λείπει η ικανότητα, η αρετή κι η γνώση ... όπου μαζεύονται άνθρωποι αυτού του είδους δουλεύουν για τον εαυτό τους πιο πολύ, και το κορμί της πολιτείας, που ήταν γερό, το κάνουν και αρρωσταίνει (ANM 1621:I,141,143).

και τεκμηριώνοντας από την Πολιτεία του Πλάτωνα⁴⁶, λέει, ότι η αδράνεια και η αεργία είναι «όπως τον άρρωστο χυμό στον οργανισμό» και χρειάζεται να αποθεραπευτεί «για να ησυχάσει το κορμί απ' τη μελαγχολία του» (ANM 1621:I,157).

Σχολιάζει την κοινωνία της εποχής του⁴⁷, αποκαλύπτει τα σαθρά θεμέλιά της υπογραμμίζοντας την τάση για αποθησαύριση, τη διαφθορά σε όλους τους τομείς της ζωής. Θίγει τα κακώς κείμενα στους κόλπους της εκκλησίας βυθίζοντας το νυστέρι του χωρίς έλεος στον κόσμο των κληρικών, του οποίου είναι και ο ίδιος μέλος, άφοβα και με παρρησία.⁴⁸

Είναι πρόδηλο, λοιπόν, πως η νόσος είναι η ίδια η ανθρώπινη κατάσταση και κύριος παράγοντας έκπτωσης σε αυτή είναι η προσωπική ευθύνη άρα ο χειρισμός της αφορά το άτομο ξεχωριστά και την πολιτεία γενικότερα. Ειδικότερα, υποστηρίζει ο λόγιος «η εργατικότητα είναι ο θεμέλιος λίθος για κάθε προκοπή» (ANM 1621:I,151) και «όταν υπάρχουν πολλές δουλειές και ζήλος, το κράτος ανθεί κι ευημερεί» (ANM 1621:I,153). Ουσιαστικά, υπονοεί εδώ ότι είναι απαλλαγμένο το κορμί της κοινωνίας από τη μελαγχολική νόσο όταν οι πολίτες εργάζονται άοκνα.

Τόση είναι η αγανάκτησή του για τη ραθυμία απλών, ταπεινής καταγωγής ή πλουσίων, αριστοκρατικών οικογενειών ανθρώπων που οραματίζεται τη δική του Ουτοπία με συγκεκριμένους νόμους και αρχές (ANM 1621:165 -166). Εκεί, εύχεται να μπορούσε να επικρατεί η ισότητα (ANM 1621:171) και όποιου τα επιτεύγματα είναι σπουδαία να

---

⁴⁶ Βλ. Χοροζίδης, υποσημ. 7, ANM I, σ. 157.

⁴⁷ Ήδη μας μίλησε για τη σήψη της κοινωνίας στην Εισαγωγή.

⁴⁸ ANM I, σ.460-493.

αναγνωρίζεται αποκτώντας τιμές και πλούτη.⁴⁹ Παράλληλα, όλοι ανεξαιρέτως θα εργάζονται έτσι ώστε να λειτουργεί απρόσκοπτα η πολιτεία (ANM 1621:I,176-177).

1.3 Αιτίες μελαγχολίας

Το γενικό πλαίσιο της κοινωνικής παθογένειας, που γεννά τη μελαγχολία, δεν αποκλείει την εντελώς διεξοδική ενασχόληση του Burton με τις αιτίες, τα συμπτώματα και τις θεραπείες της μελαγχολίας, όπως παραδίδονται από έναν μακραίωνα λόγο, τόσο ιατρικό όσο και φιλοσοφικό. Αντίθετα μάλιστα, η ενασχόληση αυτή εγγράφεται στο πλαίσιο του αντι-μελαγχολικού φαρμάκου της σκληρής εργασίας όπως ήδη έχει επισημανθεί. Θα στραφούμε εδώ, αρχικά, στα αίτια της μελαγχολίας, προκειμένου να δειχτεί αυτή η αλληλεξάρτηση ιατρικής, φιλοσοφίας και κοινωνικού προβληματισμού, που παρατηρείται με διαφορετικό έστω τρόπο και στο έργο του Κορνάρου.

Οι αιτίες που οδηγούν στις διάφορες αρρώστιες είναι λογιά λογιά, σαν τις αρρώστιες• τ' αστέρια, οι ουρανοί, τα φυσικά στοιχεία, όλα τα όντα που έπλασε ο θεός μάχονται τους αμαρτωλούς... δεν είναι η φύση τους που φταίει, μα η δική μας σήψη (ANM 1621:I,216).

Υπάρχουν πολλές διαφωνίες σχετικά με το μέρος που προσβάλλει η νόσος. Συμφωνεί με αυτούς που υποστηρίζουν ότι πρώτιστα επηρεάζει το κεφάλι:

... απ' τη στιγμή που είναι μια μορφή μωρίας, δεν μπορεί τότε, ή συμπαθητικά ή κατ' ουσίαν, παρά να πάσχει το κεφάλι ... αλλά προσβάλλεται η ίδια η ουσία του εγκεφάλου, λόγω μιας δυσκρασίας στους χυμούς, όπου έχει επικρατήσει το ψυχρό και το ξηρό, οπότε το κεφάλι αρρωσταίνει, παγώνει ή ξηραίνεται, ή κάποτε φουντώνει, όπως συμβαίνει στους τρελούς και σ' όσους έχουν αυτή την προδιάθεση.⁵⁰

---

⁴⁹ Όπως ακριβώς συμβαίνει στον *Ερωτόκριτο* στο τέλος του έργου.

⁵⁰ ANM I, σ. 267. Την πιο πάνω άποψη επιβεβαιώνουν ο Ιπποκράτης, ο Γαληνός, οι Άραβες και οι σύγχρονοί του συγγραφείς.

Κάποιοι άλλοι όμως υποστηρίζουν πως προσβάλλει την καρδιά γιατί ο φόβος και η λύπη, που τη χαρακτηρίζουν είναι πάθη. Τονίζει όμως ότι αυτό γίνεται συμπαθητικά⁵¹ (ANM 1621:I,267) λόγω γειτνίασης των δύο οργάνων αλλά:

Καθώς αυτή τη νόσο τη γεννά η υπερβολή της φαντασίας και η επιθυμία ... τότε θα έχει πειραχτεί πρώτιστα ο εγκέφαλος, η έδρα της λογικής, κι έπειτα η καρδιά, η έδρα των αισθημάτων (ANM 1621:I,268).

Για τα είδη και τους τύπους της μελαγχολίας επισημαίνει πως καλύτερα θα ήταν η διάκριση να γίνει με βάση τα συμπτώματα και παρουσιάζει την πιο παραδεκτή διαίρεση που αφορά τρεις τύπους:

Ο πρώτος προέρχεται μόνο από βλάβη του εγκεφάλου και ονομάζεται κεφαλική μελαγχολία• ο δεύτερος προκύπτει συμπαθητικά από ολόκληρο το σώμα, κι έχουμε τότε μια ιδιοσυγκρασία που είναι μελαγχολική καθολικά• ο τρίτος γεννιέται απ' τα εντόσθια... και ονομάζεται υποχονδριακή μελαγχολία ή αλλιώς φυσώδης (ANM 1621:I,275).

Ομολογώντας πως είναι ιδιαίτερα δύσκολο να διακριθούν τα είδη της νόσου επιχειρεί να παρουσιάσει τα αίτια. Με αυτή τη διάκριση επιθυμεί να βοηθήσει τους πάσχοντες έτσι ώστε διαβάζοντας το βιβλίο του αυτό να διαγιγνώσκουν μόνοι τους το είδος της μελαγχολίας που έχουν και να θεραπεύονται ακολουθώντας τους τρόπους ίασης που προτείνει στη συνέχεια.

Ουσιαστικά, ο συγγραφέας εδώ ανατέμνει ολόκληρη την κοινωνία και κάθε παθογόνα συμπεριφορά του ανθρώπου ανιχνεύοντας αίτια της νόσου παντού δίνοντας την εντύπωση ότι κανείς δεν γλυτώνει από τα γρανάζια της. Σε μια προσπάθεια να ταξινομηθούν τα αίτια τα διαχωρίζω σε μεταφυσικά, σωματικά και πνευματικά.

Η αρρώστια, προκύπτει ως τιμωρία ένεκα της «παρακοής ή της κακίας τους» και καταγράφονται πλήθος παραδειγμάτων από Πατερικά Κείμενα, έργα αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων. Εν τωιαύτη περιπτώσει η ανθρώπινη απόπειρα ίασης είναι αλυσιτελής αφού μόνο η θεϊκή επέμβαση μπορεί να εξομαλύνει την κατάσταση.⁵²

Τα γηρατειά ή η άσχημη κράση, που έγκειται σε κληρονομικούς παράγοντες, η διατροφή και αίτια που σχετίζονται με τη μητέρα ανήκουν στις σωματικές διαταραχές .

---

⁵¹Βλ. Χοροζίδης, υποσημ. 8, σ.35. Εξηγεί τον όρο συμπάθεια.

⁵² ANM I, σ. 281.

Τα γηρατειά αφενός, εκ φύσεως, όπως υποστηρίζουν πολλοί μελετητές της νόσου κατά τον συγγραφέα μας, εκκρίνουν τη μέλαινα χολή σε μεγάλο βαθμό και για αυτό όλα προβάλλουν θλιβερά στους ηλικιωμένους, ειδικά όσοι στα νιάτα τους ήταν ιδιαίτερα δραστήριοι. Η άσχημη κράση, αφετέρου οφείλεται στους γονείς και επομένως δεν αμφισβητείται το γεγονός ότι η ασθένεια είναι κληρονομική. Η μελαγχολία της μητέρας είτε κατά τη σύλληψη του παιδιού είτε κατά την κύηση θα μεταφερθεί και στο παιδί (ANM 1621:I,327-336). Με ένα ευφάνταστο τρόπο αποδεικνύει από τη μια πλευρά ότι η σύσταση, η ποιότητα, η ποσότητα της τροφής προκαλούν τη μελαγχολία. Ενώ, από την άλλη πλευρά, οι διατροφικές συνήθειες, η τέρψη, η όρεξη, η στέρηση είναι δυνατό να προκαλέσουν ή να παρακωλύσουν την εμφάνιση της νόσου (ANM 1621:I,337-359). Άλλες τέσσερις αιτίες είναι η επίσχεση και κένωση, ο κακός αέρας, η υπερβολική άσκηση και στον αντίποδά της η οκνηρία⁵³ και η μοναξιά⁵⁴ όπως επίσης, ο ύπνος και το αντιθετικό του δίπολο η αϋπνία (ANM 1621:I,364-384).

Αναδύονται στην επιφάνεια και άλλες συμπτωματικές αιτίες. Πρόκειται για την τροφή, την αγωγή, τον τρόπο και τη φρίκη, τις ειρωνείες, διαβολές και πικρόχολα αστεία καθώς επίσης, την απώλεια ελευθερίας, τη φτώχεια και σωρεία άλλων συμβάντων ανάμεσά τους θάνατοι συγγενών. Όλα αυτά, διαχωρισμένα κατά τη συνήθη μπερτονική μέθοδο των τεμαχίων⁵⁵, νοθεύουν την κράση στους χυμούς του οργανισμού αφού διαταράζουν τον νου (ANM 1621:I,551).

Ακολουθως, καταπιάνεται με τα πάθη και τις διαταραχές του νου όπως τονίζει και ο Schmidt αναφέροντας πως η μελαγχολία προκαλείται από κρίσεις του μυαλού και όχι μόνο από τη φυσιολογική δυσλειτουργία. Δηλώνει εξ αρχής πως τα πάθη⁵⁶ είναι η σπουδαιότερη αιτία.⁵⁷

Υποστηρίζει πως όπως το σώμα επιδρά στο νου με τους κακούς χυμούς του και θολώνει τα πνεύματα και στέλνει στον εγκέφαλο ακάθαρτους καπνούς,

---

⁵³ Ρεντέφης 2015:13. Η ευδαιμονία ταυτίζεται με την ψυχοσωματική υγεία και ως το πιο άξιο και ευχάριστο απ' όλα τα αγαθά εξασφαλίζεται διά της προσωπικής προσπάθειας.

⁵⁴ANM I, σ. 377. Όσο επιδίδονται σε κάτι ... αισθάνονται περίφημα. Αν όμως μείνουν μόνοι, χωρίς να κάνουν τίποτε, αμέσως πέφτουν στο μαρτύριο και πάλι. Και αν, για μια βδομάδα, τους συνεφέρουν διάφορα γιατρικά ... αρκεί και μόνο η μοναξιά μιας μέρας... για να αρρωστήσουν περισσότερο.

⁵⁵ ANM I, σ. 493-551

⁵⁶ Παραβάντσος 2010: 13. Στην περίπτωση των έλλογων κτισμάτων, όπως ο άνθρωπος, οι φυσικές ενέργειες αν αποκοπούν από την ομοούσια κοινωνία διαστρέφονται στην υποστατική τους έκφραση και γίνονται πάθη. Ο,τιδήποτε αποκόπτει τον άνθρωπο από την ομοούσια, κατά λόγον κοινωνία με τα άλλα πρόσωπα τον αλλοιώνει <http://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/index.asp>

⁵⁷ Schmidt 2004: 285

αναστατώνοντας κατά συνέπεια την ψυχή κι όλες τις λειτουργίες της γεννώντας το φόβο ... έτσι, από την άλλη, ο νους επηρεάζει το σώμα καταλυτικά, γεννώντας με τα πάθη και τις διαταραχές του δεινές μεταβολές: μελαγχολία, απελπισία... (ANM 1621:I,386). Επαληθεύει την άποψη με παράθεμα από τον Πλάτωνα «κάθε κακό στο σώμα προέρχεται από την ψυχή» αλλά και με τα λόγια άλλων φιλοσόφων (ANM 1621:I,387).

Τέσσερα βασικά πάθη είναι η χαρά, το μίσος, η λύπη, ο φόβος και όλα τα άλλα (οργή, φθόνος, φιλονικία, υπερηφάνεια, ζήλια, ανησυχία, οίκτος, ντροπή, κακοθυμία, απόγνωση, φιλοδοξία, φιλαργυρία και λοιπά) υπόκεινται σε αυτά... κι αν είναι ασυγκράτητα, κατασπαράζουν τα πνεύματα, κι είναι αυτά κυρίως που προκαλούν μελαγχολία (ANM 1621:I,397).

Αφειδώλευτα⁵⁸ καταπιάνεται με τα πιο πάνω πάθη ενώ με εκτενή αναφορά εντριβεί στη φιλομάθεια, την εξαντλητική μελέτη και γενικά για τον κόσμο των γραμμάτων. «Είναι κοινή πεποίθηση του κόσμου», λέει, «ότι η μόρφωση ναρκώνει, εξασθενεί τα πνεύματα, και συνεπώς γεννά τη μελαγχολία».⁵⁹ Κατόπιν, εξηγεί όλους τους λόγους που τεκμηριώνουν τη γενική αυτή διαπίστωση.

Ο ίδιος πιστεύει αυτό που ένας γιατρός από την Πάδοβα υποστηρίζει:

Πρώτα πλήττεται η φαντασία⁶⁰ και ύστερα η λογική αν η αρρώστια είναι ριζωμένη ή έχει κάποιου είδους αντοχή και διάρκεια (ANM 1621:I,460).

και

μεγάλη είναι η δύναμη της φαντασίας, και πρέπει η αιτία της μελαγχολίας να αποδοθεί μάλλον σε αυτή κι όχι στη δυσκρασία του σώματος (ANM 1621:I,389).

Η φαντασία έχει μεγάλη δύναμη, λοιπόν, και σ' αυτήν πιθανότατα να οφείλεται η νόσος για αυτό της αφιερώνει αρκετή έκταση στο έργο, όπου εστιάζει στη δύναμη και τις εκπληκτικές της ικανότητες (ANM 1621: 390-397). Ο διάβολος αρχίζει πρώτα με τη

---

⁵⁸ ANM I, σ. 399-458

⁵⁹ Πρόκειται μάλλον για αυτοσχόλιο αφού ήδη στην Εισαγωγή το αποκαλύπτει «Γράφω για τη μελαγχολία και εργάζομαι για να την αποφύγω». Στο μέρος της θεραπείας θα προτείνει τη φιλαναγνωσία ως ένα μέσο ίασης ενώ η ίδια η πραγματεία του το αποδεικνύει.

⁶⁰ Wells 2007: Introduction 4. Η μελαγχολία είναι μία ασθένεια της φαντασίας. Peri 1999: 32-34. Μερικοί συγγραφείς αποδίδουν τη γένεση της αρρώστιας του έρωτα στη φαντασία.

φαντασία, και την ταράζει τόσο δυνατά, που δεν μπορεί η λογική ν' αντισταθεί καθόλου. Τη φαντασία τη διεγείρει χρησιμοποιώντας τους χυμούς... Κάποιοι γιατροί είναι της γνώμης, λέει ο Αβικέννας, ότι η μελαγχολία οφείλεται στο διάβολο (ANM 1621:I,312). Επίσης, αναφέρει:

Οι μελαγχολικοί έχουν μια εσωτερική αιτία, μια κάπνα και μαυρίλα μόνιμη, που φέρνει φόβο... και τη κουβαλούν μαζί τους, μια αιτία αμετακίνητη, που τόσο έχει κολλήσει απάνω τους, που είναι τόσο αχώριστη, όπως ο ίσκιος στο κορμί (ANM 1621:I,615).

Αν αποδεχτούμε ωστόσο πως κυριότερη αιτία της ασθένειας είναι η διαταραχή της φαντασίας, όπως αναφέρω πιο πάνω, δεν είναι εύκολο ο πάσχων να επιστρατεύσει τη λογική του για να απαγκιστρωθεί από τη μελαγχολία. Αποδεχόμενοι όμως την κοινωνική διάσταση της νόσου τότε η εγκράτεια, ο αυτοέλεγχος και η αυτοκριτική, που συστήνει ο συγγραφέας θα είναι εφικτά. Καθίσταται σαφές, νομίζω, πως η αυτοϊαση είναι εφικτή εάν ο πάσχων ακολουθήσει τις αντιμελαγχολικές οδηγίες του, γεγονός που αίρει τα παθολογικά πλαίσια της ασθένειας εφόσον το ίδιο το άτομο με δική του πρωτοβουλία και αυτενέργεια μπορεί να αποθεραπευτεί.

Η κοινωνία, επομένως, της εποχής του πάσχει, όπως μας έχει ήδη αποδείξει στην Εισαγωγή. Ως εκ τούτου ο κληρικός στο έργο του ασκεί κριτική στα κακώς κείμενα της εποχής και ιδιαίτερα μέμφεται τον άνθρωπο και τα πάθη⁶¹ του στα οποία υποκύπτει.

Αποδεικνύει πως η σήψη προέρχεται από το γεγονός πως ο άνθρωπος έχει μεγαλύτερο εχθρό του τον ίδιο τον άνθρωπο (ANM 1621:I,217) και συνάγεται έτσι αβίαστα το συμπέρασμα πως ο ίδιος ευθύνεται και για τη μελαγχολία που καλύπτει με το μαύρο πέπλο της την κοινωνία. Καταλήγει ότι αυτό που όλους μας παιδεύει είναι η μωρία και η τρέλα γιατί αν κάποιος έχει απολέσει τη λογική του και υποπίπτει στα πάθη και τις αδυναμίες, αλλοτριώνεται «τσακίζει το σώμα του» και γίνεται μελαγχολικός (ANM 1621:I,220).

---

⁶¹ Ρεντέφης 2015:8. Τα πάθη είναι ψυχικές διαθέσεις που προέρχονται από εμπειρίες και γνωστικά στοιχεία. Ο Αριστοτέλης γράφει στο έργο του *Ηθικά Νικομάχεια* ότι οι θυμικές αυτές καταστάσεις αποκαλούνται πάθη «Συναισθήματα [πάθη] θεωρώ την επιθυμία, την οργή, το φόβο, το θάρρος, το φθόνο, τη χαρά, τη φιλία, το μίσος, τον πόθο, τη ζηλοτυπία, τη συμπάθεια και γενικά όλα όσα ακολουθούνται από ηδονή ή λύπη. Αριστ. *Ηθικά Νικομάχεια*, 1105b, 19-28». Όλα αυτά τα πάθη - συναισθήματα θεωρεί ο Burton ως αίτια της μελαγχολίας. <https://onedrive.live.com/?authkey>

Παράλληλα, δίνεται και η εντύπωση πως αν ο άνθρωπος αναλάβει τις ευθύνες του, συνειδητοποιήσει ότι έχει τη δυνατότητα ανάλογα με τις προσωπικές επιλογές του να αποφύγει τα πιο πάνω ή έστω να περιορίσει την επήρειά τους τότε θα αποπαγιδευθεί από τα δίκτυα της νόσου. Ουσιαστικά, ο κόσμος ζει σε μια εικονική ελευθερία αφού τα πάθη, τα συναισθήματα εγκλωβίζουν το άτομο. Η εσωτερική φυλακή είναι χείριστη της εξωτερικής: «τι πίκρα και καημό θα έχουν όσοι ζουν σκλαβωμένοι ή έχουν κλειστεί στη φυλακή!»⁶² (ANM 1621:I,512) και «κρατούν συνέχεια το μυαλό μέσα σ' ένα μπουντρούμι και το σφυροκοπούν αδιάκοπα με φόβους, ανησυχίες, λύπες, και λοιπά.» (ANM 1621:I,614).

βλέπεις τι εύθραυστος που είσαι... και πόσοι τρόποι υπάρχουνε γι' αυτό... πόσο λίγο στα χέρια σου κρατάς την ευτυχία σε τούτη τη ζωή, ... “Σκύψε ταπεινωμένος κάτω από το κραταιό χέρι του Θεού”⁶³, μάθε τον εαυτό σου, δέξου την ανημπόρια σου ... αν είσαι πλούσιος κι η τύχη σου δουλεύει• αν είσαι φτωχός και άρρωστος, να είσαι μετρημένος.⁶⁴

Θεωρώ, λοιπόν, πως κανείς δεν θα μπορούσε να αμφισβητήσει τον προτρεπτικό και αποτρεπτικό προστακτικό τόνο του κληρικού συγγραφέα προς τους συνανθρώπους του⁶⁵, που σκοπό είχε να αποδείξει την πρόσκαιρη παρουσία τους στη γη εξαιτίας της εύκολης προσβολής τους από τη νόσο της μελαγχολίας. Η εκμηδένιση της πιθανότητας να αποφύγει κανείς κάποια από τις πάμπολλες αιτίες της νόσου απαιτεί κυρίως ένα συνετό και ηθικό τρόπο ζωής: ⁶⁶«Ελάχιστοι είναι οι μυαλωμένοι, που έχουν αυτοέλεγχο

---

⁶² Το συναισθήμα αυτό θα βιώσει η Αρετούσα στον *Ερωτόκριτο*, που θα εξετάσω αργότερα στην εργασία

⁶³ Βλ. Χοροζίδης, υποσημ. 6, σ. 562

⁶⁴ ANM I, σ. 562-563

⁶⁵ Τριαντάρη 2015:405. Ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* αναφορικά με τα τρία είδη, το συμβουλευτικό, το δικανικό και τον επιδεικτικό λόγο, επισήμανε τον τελικό σκοπό που επιτελεί το κάθε είδος. Συγκεκριμένα, γράφει ότι «στόχος του συμβουλευτικού ρήτορα είναι το ωφέλιμο και το βλαβερό (γιατί όποιος προτρέπει, συστήνει αυτό που συστήνει με την ιδέα ότι είναι καλύτερο, και όταν αποτρέπει, αποτρέπει από κάτι που κατά τη γνώμη του είναι χειρότερο)». Πιστεύω, λοιπόν, πως εδώ, ο συγγραφέας, αναλαμβάνει ένα τέτοιο ρόλο ενός δεινού ρήτορα που είναι παραινετικός και «η επιτυχία του πρακτικού του λόγου εξαρτάται από τις αρετές του χαρακτήρα του, ο οποίος θα διακριθεί από την καλή γνώση της ανθρώπινης ψυχής».

⁶⁶ Τριαντάρη 2015: 404-405. Ο πειστικός λόγος και η πρακτική σκέψη ολοκληρώνεται με τη νόηση και το χαρακτήρα. Ο συνδυασμός και των δύο μαζί διεγείρουν την ψυχή των ακροατών, προκαλώντας συγκινήσεις και κατευνάζοντας τα πάθη: “Μέσω των ακροατών, πάλι, πείθει ο ρήτορας, όταν ο λόγος του τους κάνει να κυριευθούν από κάποιο πάθος· γιατί δεν παίρνουμε τις ίδιες αποφάσεις λυπημένοι ή χαρούμενοι, κυριευμένοι από αγάπη ή από μίσος”. Η εν λόγω αντίληψη του Αριστοτέλη αναδύει μια βασική προϋπόθεση για το ρήτορα, που θέλει να κατακτήσει την τέχνη της ρητορικής, και δεν είναι άλλη από τη γνώση της ηθικής. Συνεπώς η ρητορική μέσα από τους διανοητικούς συλλογισμούς της φέρνει στο φως ζητήματα ηθικής φιλοσοφίας.

και χαλιναγωγούν τα απείθαρχα αυτά αισθήματα... σέρνονται όπου τους τραβούν τα σκόρπια αισθήματά τους και ό,τι κάνουν είναι αποτέλεσμα συνήθειας περισσότερο και ισχυρογνωμοσύνης και δε βασίζεται στη λογική» (ANM 1621:I,398)

1.4 Συμπτώματα της νόσου

Υπάρχει μια μεγάλη ποικιλία στα συμπτώματα της νόσου όπως ακριβώς και στα αίτια που είδαμε πιο πάνω. Συγκεκριμένα:

• η αρρώστια αυτή έχει συμπτώματα ευδιάκριτα, γνωστά και φανερά, ... “είναι καθολικά ή εξατομικευμένα ... άλλα στο σώμα, άλλα στο νου”⁶⁷ “... όπως οι χυμοί είναι ... ανάλογη πολυμορφία στα σημάδια της μελαγχολίας”⁶⁸ ... ο χυμός της μαύρης χολής παράγει στον καθένα άλλα συμπτώματα (ANM 1621:I,564).

Με βάση τα σωματικά συμπτώματα, οι μελαγχολικοί μπορεί να είναι «κατακόκκινοι, αδύνατοι, έχουν ταχυκαρδίες, κεκέδισμα, κατσούφηδες, νωθροί, έχουν αϋπνίες, οι αισθήσεις τους διαταράσσονται» (ANM 1621:I,563-567).

Τα νοητικά συμπτώματα είναι, επίσης, πολλά και διαφοροποιούνται ανά άτομο. Αυτά που έχουν μεγαλύτερη βαρύτητα, λέει, είναι κυρίως ο φόβος και η λύπη, τα οποία ανέπτυξε και ως αίτια. Μπορεί να είναι καχύποπτοι και επιφυλακτικοί. Η υποψία και η ζήλια όμως είναι καθολικά συμπτώματα. Είναι φαντασμένοι, ευμετάβολοι, συνεσταλμένοι (ANM 1621:I, 575-582).

Ακολουθεί παράθεση των ειδικών συμπτωμάτων που είναι απότοκα από τη μια πλευρά, της επίδρασης των άστρων, των οργάνων του σώματος και των χυμών (ANM 1621:I,583-592). Από την άλλη, υπάρχουν συμπτώματα που οφείλονται σε συνήθειες, κοινωνική θέση, άλλες ασθένειες (ANM 1621: I,592-599).

Η από-παθολογικοποίηση της μελαγχολίας στον Burton επιβεβαιώνεται και με την ιδιαίτερη μεία που γίνεται στις χήρες, παρθένες, καλόγριες. Αυτές, αν δεν γιατρευτούν, λέει, με φάρμακα ή φλεβοτομή (ANM 1621:I,609):

Αλλά το πιο καλό για τις γυναίκες που έχουν το πρόβλημα, το πιο σίγουρο φάρμακο είναι άμα βολευτούν και παντρευτούν, στην ηλικία που πρέπει,

---

⁶⁷ Βλ. Χοροζίδης, υποσημ. 4, σ.563.

⁶⁸ Βλ. Χοροζίδης, υποσημ. 2, σ.564.

καλούς συζύγους... αυτή είναι η κύρια αιτία και η άμεση θεραπεία, να βρουν ικανοποίηση στον πόθο τους⁶⁹ (ANM 1621:I, 610):

Η αναφορά, παράλληλα, στα ήθη των γυναικών αλλά και στη διάκριση πλουσίων και φτωχών αποδεικνύει την κοινωνιολογική πτυχή της μελαγχολίας. Οι φτωχές, που συνεχώς εργάζονται μπορεί και να αποφύγουν τη φαύλη ζωή σε αντίθεση με τις αριστοκράτισσες, που μόνες και άπραγες είναι πτοημένες ηθικά και παραδίδονται στα πάθη τους (ANM 1621: I,610).

Όσον αφορά τους υπαίτιους για τη μελαγχολία των προαναφερθέντων γυναικών αλλά και μοναχών με πύρινο λόγο επιρρίπτει ευθύνες στα πολιτικά πρόσωπα, τα τάγματα μοναχών που για προσωπικούς λόγους πείθουν όλους αυτούς να απορρίψουν την έγγαμη ζωή (ANM 1621: I,611). Άρα, ούτε οι χυμοί ούτε άλλα όργανα του σώματος ευθύνονται για τη μελαγχολία εκτός από εξωγενείς, κοινωνικούς παράγοντες. Προς ενίσχυση του επιχειρήματος το γεγονός πως ο ίδιος ο λόγιος προτρέπει τους πάσχοντες – αναγνώστες του να χρησιμοποιήσουν το έργο του ως εγχειρίδιο μελαγχολίας αφού:

Υπάρχουν λόγοι φυσικοί και εσωτερικοί• άμα τους μάθουν, μπορεί και να προστατευτούν απ' τις συνέπειες (ANM 1621:I, 612).

1.5 Θεραπεία της μελαγχολίας

Ο Burton θεωρεί τη γνώση και τη συνειδητοποίηση των κοινωνικών προβλημάτων ως αφορμή για τη διαφοροποίηση στάσεων και συμπεριφορών των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων που τελικώς θα επιφέρουν την εξυγίανση της κοινωνίας. Σύμφωνα με τον Schimdt ακολουθεί τη νόμιμη αρχή της φιλοσοφικής προσέγγισης της παθολογίας της ψυχής για τη θεραπεία της νόσου.⁷⁰

Το συγκεκριμένο συμπέρασμα απορρέει από την έμφαση που δίνει ο συγγραφέας και σε αυτό το μέρος στα θεραπευτικά μέσα που αφορούν το μυαλό και το συναίσθημα. Ας ληφθεί υπόψη ότι αναφορά στα ιατροφαρμακευτικά⁷¹ μέσα γίνεται αλλά σε

---

⁶⁹ Πρόκειται για την ομοιοπαθητική θεραπεία. Η νόσος θεραπεύεται όταν η αιτία που την προκάλεσε ικανοποιηθεί. Εδώ, σε αυτή την περίπτωση, το επιθυμητό αντικείμενο επέρχεται στην κατοχή του πάσχοντος. Αυτό ακριβώς θα θεραπεύσει και την ερωτική μελαγχολία των δύο νέων στον *Ερωτόκριτο* όπως θα αναλύσω στο τρίτο μέρος της εργασίας.

⁷⁰ Schmidt 2004:284

⁷¹ ANM II, σ. 309-354

περιορισμένη έκταση. Όλα όσα προτείνει αποκαλύπτουν ότι αποδυναμώνει και εξασθενεί τις αιτίες που προκαλούν τη μελαγχολία αφού τις παρουσιάζει επουσιώδεις, ένα παιχνίδι του μυαλού:

Όλα πηγαίνουν κι έρχονται καταπώς τα νομίζουμε• μας είναι ευχάριστα ή δυσάρεστα, ανάλογα πως τα δεχόμαστε και τα κατανοούμε ή πως τα εφαρμόζουμε (ANM 1621:II, 260).

Αν διορθωθεί η διατροφή και τα έξι μη φυσικά⁷² στοιχεία υποστηρίζει ότι θα αποθεραπευτεί ο ασθενής (ANM 1621:II,35). Η αλληλεξάρτηση του οργανικού παράγοντα με τον παράγοντα της ατομικής ευθύνης και της κοινωνικής συμπεριφοράς είναι πανταχού παρούσα στο έργο (ANM 1621: II,102-103).

Ιδιαίτερα ως βασικός κατασταλτικός παράγοντας «πρέπει να αντιταχθεί ως αντίδοτο η άσκηση με μέτρο και την κατάλληλη στιγμή, που θα αφορά σώμα και νου εξίσου». Για τους άντρες εισηγείται το κυνήγι, το ψάρεμα, μονομαχίες, αγώνες γενικά τη λελογισμένη απασχόληση και διασκέδαση (ANM 1621: II,118-139). Τα εργόχειρα είναι ένας τρόπος απασχόλησης για τις γυναίκες (ANM 1621: II,159) ώστε να αποθεραπευθούν.

Έμφαση δίνεται στη μελέτη αφού διώχνει τη μελαγχολία και την οκνηρία⁷³, που θρέφει τη λαγνεία, την απληστία, τη φιλοδοξία και τα πάθη (ANM 1621:II,141-159). Αν το επιθυμεί ο ασθενής και υιοθετήσει τις παραινέσεις (ANM 1621: II,182-199) του συγγραφέα να βρει δουλειά (ANM 1621:II,168, 177) και να αλλάξει συνήθειες τότε είναι εφικτή η ίαση γιατί θα έχει εκλογικευτεί:

Τιθάσεψε, λοιπόν, τον εαυτό σου διά της λογικής και προσαρμοσού και μείνε σε όσα έχεις και αποχωρήσου τις ανόητες εμμονές, τους μάταιους φόβους, τις ισχυρές φαντασιώσεις, τις ταραγμένες σκέψεις ... μπορούμε να νικήσουμε τα πάθη μας αν θέλουμε (ANM 1621:II,170).

Η αλληλεξάρτηση της κοινωνικής παθογένειας με τη μελαγχολία υπογραμμίζεται, κατά την άποψή μου, στο μέρος όπου ο ακαδημαϊκός καλόγερος προσδίδει ηθική διάσταση στις αντιμελαγχολικές του οδηγίες όταν προβάλλει τη διαμόρφωση ισχυρού αισθήματος ευθύνης και αλληλεγγύης ανάμεσα στα άτομα.

---

⁷² ANM I, σ. 338

⁷³ ANM II, σ.310. Μίλησε για αυτό στις αιτίες αλλά τονίζεται ξανά πως οι οκνοί έχουν ανάγκη τα φάρμακα.

Ειδική αναφορά γίνεται για την αριστοκρατική τάξη, η οποία παρουσιάζει στοιχεία σήψης. (ANM 1621:II,215). Τονίζεται ότι η αξία και η εντιμότητα προκύπτει εκ της γνώσεως, της τήρησης του καθήκοντος και όχι εκ της καταγωγής (ANM 1621:II,218-233). Το ευμετάβλητο της τύχης, επίσης μπορεί να αλλάξει άρδην την κατάσταση των πλουσίων και των φτωχών για αυτό επιτακτική προβάλλει η ανάγκη τα άτομα να έχουν ελπίδα, υπομονή, να συμβιβάζονται με όσα έχουν, να επιδεικνύουν εγκράτεια και σύνεση μπροστά στα βάσανα και τις αντιξοότητες της ζωής (ANM 1621:II,238-280).

Όλα τα άλλα πάθη του νου υπερφαλαγγίζονται με διδάγματα φιλοσοφικά και θεολογικά έτσι ώστε η ιδανική κοινωνία να φαντάζει πραγματική και όχι μια χίμαιρα:

Αν οι ηγεμόνες ήταν δίκαιοι, οι δικαστές ακέραιοι, ο κλήρος αληθινά πιστός [...] οι ισχυροί δεν ήταν τόσο ιταμοί, [...] οι φτωχοί είχαν υπομονή, και οι πλούσιοι ήταν γενναιόδωροι [...] οι γονείς [...] τα παιδιά [...] οι γυναίκες [...] οι άντρες [...] δεν θα μας έβρισκαν τόσο συχνά αυτές οι κακοδαιμονίες [...] Αλλά όλα αυτά εύκολα θεραπεύονται για όσους είναι νουνεχείς, πράοι, υποχωρητικοί, φιλήσυχοι (ANM 1621:II,301-302).

Από τα συγκεκριμένα θεραπευτικά μέσα συνάγεται το συμπέρασμα ότι αφενός, η προοπτική της αποκατάστασης της κοινωνικής συνοχής θα διασφαλίσει την ποιότητα ζωής εξοστρακίζοντας τη μελαγχολία και αφετέρου η καλλιέργεια νέων ηθικών, οικονομικών και αισθητικών αξιών θα οικοδομήσει μια νέα αντιμελαγχολική κοινωνία.

1.6 Ερωτική μελαγχολία

Στο πλαίσιο των σύνθετων σχέσεων μεταξύ ιατρικής, φιλοσοφίας, και κοινωνικού προβληματισμού που περιγράψαμε παραπάνω, ιδιαίτερη μνεία αξίζει η ειδική περίπτωση της ερωτικής μελαγχολίας στο έργο του Burton, μιας και είναι αυτή κυρίως η μορφή της νόσου που επικρατεί και στον *Ερωτόκριτο*.

Ο λόγιος, παραθέτοντας αναφορές προηγούμενων συγγραφέων αναφέρει για τον έρωτα πως είναι η επιθυμία να απολαύσει κανείς κάτι ωραίο και καλό και είναι πάθος της ψυχής (ANM 1621:III,21-22). Στη δική του πραγματεία τονίζει ότι αναφέρεται σε

αυτό το θέμα γιατί θέλει να ωφελήσει τον κόσμο (ANM 1621:III,16). Ο σκοπός του είναι ηθικός, να «στρώσει το μυαλό» αφού η έλλειψη, η ακράτεια ή η υπερβολή του γεννούν τη μελαγχολία (ANM 1621:III,21).

Ο έλλογος έρωτας αφορά τους ανθρώπους:

Η αισθητική λειτουργία κυριεύει συνήθως τη λογική, η ψυχή σύρεται με δεμένα μάτια και η νόηση είναι σαν ζώο αιχμάλωτο (ANM 1621:III,31).

Παραθέτει τον ορισμό που έχει δώσει ο Άραβας ιατροφιλόσοφος Αβικέννας αποκαλώντας τον «ως ασθένεια ή μελαγχολική διαταραχή ή άγχος του νου, όπου ένας άνδρας δεν παύει να συλλογίζεται την ομορφιά, τη στάση, τους τρόπους της αγαπημένης του» (ANM 1621:III,90).

Ο έρωτας αυτός ποικίλει ανάλογα με το αντικείμενο που ασκεί τη γοητεία και έτσι προκύπτουν τρία στοιχεία. Το πρώτο είναι το ωφέλιμο, το οποίο αφορά την υγεία, τον πλούτο, τη φιλοδοξία του ανθρώπου. Το δεύτερο είναι το ευχάριστο και έχει να κάνει με τα παιδιά, τη γυναίκα, τους φίλους. Το τρίτο είναι το αγαθό, που σχετίζεται με την αρετή και τη σοφία. Τα δύο πρώτα αφορούν τις ηθικές αρετές ενώ το τελευταίο τις διανοητικές (ANM 1621:III,31-32).

Όπου η αληθινή αγάπη λείπει, είναι αδύνατο να εμπεδωθεί η ειρήνη, και η φιλία είναι επιφανειακή, πλαστή και αρχίζουν οι πίκρες που φέρνουνε τη μελαγχολία (ANM 1621:III,48-49).

και:

Δεν είναι να απορείς που τόσο άσπλαχνοι και άκαρδοι όπως είμαστε, έχουμε τόσο συχνές, τόσες πολλές αιτίες δυσθυμίας, τόσες κρίσεις μελαγχολίας (ANM 1621:III,63).

Είναι πρόδηλο ότι η μελαγχολία είναι μια πολυδιάστατη ανθρώπινη κατάσταση που αφορά διαφορετικά αλλά αλληλοσχετιζόμενα επίπεδα όπως είναι η εργασία, η υγιής φυσική κατάσταση ανθρώπων και περιβάλλοντος, ο ηθικός τρόπος ζωής. Έτσι, καταδεικνύεται για άλλη μια φορά η μετατόπιση που επιχειρεί ο Burton της μελαγχολίας από το ιατρικό πεδίο στο ηθικοκοινωνικό.

Ειδικότερα για τον ηρωικό έρωτα⁷⁴, υποστηρίζει πως προέρχεται από τις γυναίκες και ονομάζεται έτσι γιατί καταλαμβάνει τις πιο γενναίες φύσεις ήρωες και ευγενείς (ANM 1621:III,64-65). Σε ένα άλλο σημείο αναφέρει πως η ονομασία οφείλεται στο γεγονός πως ο έρωτας αυτός κάνει τον νέο τολμηρό και αποκτά ηρωικό φρόνημα αφού «ο έρωτας βγάζει από την καρδιά τον φόβο» (ANM 1621:III,253). Κάποιοι θεωρούν ότι είναι η ίδια η φωτιά που έφερε ο Προμηθέας από τον ουρανό (ANM 1621:III,65). Επίσης, την αποκαλεί:

μια άσβεστη φωτιά (ANM 1621:III,213).

η φωτιά του Έρωτα γεννάει τα δάκρυα στα μάτια (ANM 1621:III,203),

η φωτιά του έρωτα καίει και τσουρουφλίζει από μακριά και είναι πιο καυτή και άγρια από κάθε πραγματική φωτιά (ANM 1621:III,223).

Σύμφωνα με τον Γκόρντον⁷⁵, λέει ο συγγραφέας, είναι πάθος του εγκεφάλου, όπως κάθε άλλη μορφή μελαγχολίας, λόγω της διεφθαρμένης φαντασίας ενώ δυσλειτουργεί εκτός απ' αυτήν και η λογική. Την αποκαλεί «αρρώστια του μυαλού» (ANM 1621:III,206) και καθώς η κρίση του πάσχοντος χωλαίνει και διαλογίζεται διαρκώς αυτό που επιθυμεί, μπορεί πράγματι να θεωρηθεί ότι έχει μελαγχολία (ANM 1621:III,91-92).

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις αισθήσεις ως αιτία του ηρωικού έρωτα γιατί «τα μάτια εγκλωβίζουν, τραβούν κάθε ομορφιά» (ANM 1621:III,95) και «τα μάτια είναι οι κυνηγοί του έρωτα» (ANM 1621:III,129) ενώ «οι ακτίνες που εκπέμπονται από τα μάτια μολύνουν το άλλο άτομο αμέσως.» (ANM 1621:III,134), «δεν υπάρχει άλλη βασκανία από αυτή που γεννούν τα μάτια» (ANM 1621:III,196). Τονίζεται ωστόσο πως «η όραση είναι το πρώτο βήμα αυτού του άναρχου έρωτα, παρόλο που μερικές φορές την προλαβαίνει η ακοή⁷⁶, για να μην πω πως την υποδαυλίζει» (ANM 1621:III,103) διότι «υπάρχει κάποια γοητεία που την γεννά η ακοή... το ίδιο όσο η όραση» τότε «δεν βλέπουν τα μάτια, αλλά ο νους, βλέπουμε με της νόησης τα μάτια» (ANM 1621:III,104).

Περισσότερο επιρρεπείς σε αυτή τη μορφή μελαγχολίας, «το ηρωικό πάθος»⁷⁷ την «κτηνώδη επιθυμία» θεωρεί πάλι την αριστοκρατική τάξη (ANM 1621: III,160), τους

---

⁷⁴Wells 2007: Introduction 2. But a number of medical texts provides a definition of the malady of love (sometimes called “amor hereos”) that distinguishes it usefully from love that remains within the realm of health.

⁷⁵ Βλ. Χοροζίδης, υποσημ. 6, ANM III, σ. 92

⁷⁶ Μέσω της ακοής η Αρετούσα θα ερωτευθεί τον Ρωτόκριτο.

⁷⁷ ANM III, σ. 135. Ο Burton διαφοροποιεί τον αγνό έρωτα από τον ηρωικό.

πλούσιους λόγω της απραξίας τους. Κυρίως οι νέοι, που έχουν εξουσία και είναι ξεκούραστοι εύκολα γίνονται θύματά της (ANM 1621:III,96-99).

Πολλά είναι τα θέλητρα του έρωτα⁷⁸ όπως η τεχνητή ομορφιά, η συμπεριφορά των γυναικών, ο πλούτος, η μουσική, η χάρη στη φωνή, τα φιλιάρια, ο χορός (ANM 1621:III,137-184) και γενικά εκείνες οι συμπεριφορές που δεν έχουν μέτρο (ANM 1621:III,183).

Τα συμπτώματα και αυτής της μελαγχολίας διακρίνονται σε σωματικά και νοητικά.⁷⁹ Τα πρώτα περιλαμβάνουν ωχρότητα, ισχνότητα, ξηρότητα. Οι ασθενείς πονούν, λυπούνται, έχουν ατονία και αϋπνία, θρηνούν και κλαψουρίζουν. Οι άντρες είναι καχεκτικοί και οι γυναίκες ωχρές με έντονο σφυγμό και ερυθρό χρώμα⁸⁰. Ο έρωτας είναι μαρτύριο πολύπονος (ANM 1621:III,213). Τη νύχτα οι ερωτευμένοι σκέφτονται συνεχώς την αγαπημένη τους και την βλέπουν στα όνειρα τους⁸¹ και βασανίζονται από την απουσία της ενώ μπορούν να κάνουν τα πάντα για αυτήν:

Όλα τα μετρά και τα ελέγχει της φαντασίας ο αστρολάβος... με τόση επιμονή
ώστε θαρρεί στο τέλος ότι τη βλέπει αληθινά (ANM 1621:III,221),

Τη ζωγραφιά της την προσκυνά δυο φορές την ημέρα (ANM 1621:III,247)

Ο Burton δεν παραλείπει να αναφέρει και τον θετικό αντίκτυπο της ασθένειας στους ερωτοχτυπημένους. Εμφαντικά τονίζει ότι εξευγενίζει, χαρίζει επινοητικότητα και γενικά ομορφαίνει τη ζωή.⁸² Καταλήγει στο συμπέρασμα πως:

Κανένα άλλο πάθος δεν μεταβάλλει περισσότερο, δεν δίνει βιαιότερη πίκρα ή
χαρά (ANM 1621:III,252).

Πολλά είναι τα πάθη που προκαλεί στους ανθρώπους ο έρωτας και όταν μαίνεται, γίνεται λαγνεία και τρέλα, γιατί τότε ο πάσχων παραλογίζεται και κάνει άσχημες πράξεις (ANM 1621:III, 272-277). Έτσι, προκύπτει η ακολασία και η διαφθορά γιατί

---

⁷⁹ ANM III, σ. 201-252. Όλα τα συμπτώματα αναπτύσσονται εδώ.

⁸⁰ ANM III, σ. 201-205

⁸¹ Υπονοείται ένα εσωτερικό πορτραίτο του/της αγαπημένου/ης με αποτέλεσμα η σωματική απουσία του ερωτικού ειδώλου να μην επιτρέπει τη λησμονιά του. Βλ. Καλλίνης 2006: 120. Νοητή και εικαστική αναπαράσταση της Αρετούσας.

⁸² ANM III, σ. 253-270

είναι αχαλίνωτος. Ούτε το όνειδος ούτε οι νόμοι, οι παραινέσεις, ο φόβος του Θεού και των ανθρώπων δεν τον σταματά.⁸³

Ο συγγραφέας φαίνεται να τοποθετεί και την ερωτική μελαγχολία έξω από τη δικαιοδοσία της ιατρικής αφού τα θεραπευτικά μέσα που επιστρατεύει για την ίαση έχουν ηθική υπόσταση ενώ ο στόχος είναι μια καλύτερη κοινωνία (ANM 1621:III,347). Τελικώς προκρίνει τον γάμο ως η έσχατη καταφυγή και η θεραπεία του ηρωικού έρωτα (ANM 1621:368 III) και ειδικότερα «για χάρη της δημόσιας ωφέλειας» (ANM 1621:III,363).

---

⁸³ ANM III, σ. 78-88

Κεφάλαιο 2

Ερωτόκριτος

2.1 Εισαγωγή

Στο έμμετρο μυθιστόρημα του Κορνάρου θεωρώ ότι ο μελαγχολικός έρωτας των δύο νέων και το αίσιο τέλος του είναι αξεδιάλυτα συνδεδεμένος με ένα όραμα κοινωνικής αλλαγής. Οι βενετικές αρχές ανησυχούν λόγω της οθωμανικής επικράτησης στη Μεσόγειο μετά και από την κατάληψη της Κύπρου το 1571. Ο μεγάλος φόβος ήταν μήπως οι Κρητικοί συμμαχούσαν με τους Τούρκους ενάντια στους Βενετούς. Η άνοδος του Ρωτόκριτου φαίνεται να απηχεί έμμεσα την άνοδο της αστικής τάξης. Η παρουσία στο παλάτι του πατέρα του ήρωα, Πεζόστρατου, φανερώνει, επίσης, τη χαλάρωση που επέτρεψαν οι Βενετοί σε περιορισμούς που είχαν επιβληθεί στην αρχή της κυριαρχίας τους. Έτσι, ο βασιλιάς Ηράκλης αναγκάζεται εν τέλει να παραδεχθεί για τον Ρωτόκριτο πως οι προσωπικές αρετές μετρούν περισσότερο από το τυχαίο της καταγωγής (Holton 1999:269-270).

Φαίνεται ότι ως θιασώτης της κοινωνικής συνοχής και με την αίσια έκβαση του έργου του υποδηλώνει ότι η αστική τάξη θα αναβαθμιστεί και θα έχει ίσα δικαιώματα με την κυρίαρχη αριστοκρατία. Στον *Ερωτόκριτο* θριαμβεύει τελικά η αρετή, η ισότητα, η ηθική ωρίμαση, η γενναιότητα και η ευγένεια της ψυχής. Πρόκειται για τα βασικά χαρακτηριστικά μιας κοινωνίας απαλλαγμένης από στοιχεία κοινωνικής παθογένειας άρα και από τη μελαγχολική νόσο, την οποία ωστόσο το έργο αποδίδει με τρόπο που εμφανίζει εντυπωσιακές ομοιότητες με το λόγο περί μελαγχολίας, τόσο προγενέστερο όσο και σύγχρονο. Οι ήρωες σταδιακά απαλλάσσονται από αισθήματα φόβου και θλίψης και μέσα από την ηθική ωρίμασή τους – αισθητή ιδιαίτερα στην περίπτωση της Αρετούσας – προβάλλεται το όραμα μιας αναγεννησιακής αντιμελαγχολικής κοινωνίας. Η ασθένεια του έρωτα όπως θα την παρακολουθήσουμε αμέσως παρακάτω συγκλίνει με τις περιγραφές των ιατρικών εγχειριδίων σε όλα, στις αιτίες της, τα συμπτώματα, και στις απόπειρες θεραπείας. Όπως ωστόσο παρατηρεί ο Πέρι στην προαναφερθείσα

μελέτη του, η οποία παραμένει το βασικό έργο αναφοράς για το θέμα, στην περίπτωση της θεραπείας ιατρική και λογοτεχνία αρχίζουν να διαφωνούν. Για τον Πέρι, η διαφορά έγκειται κυρίως στο ότι ενώ η ιατρική προκρίνει αλληλοπαθητικές θεραπείες, στον *Ερωτόκριτο* φαίνεται να θριαμβεύει η ομοιοπαθητική: η ασθένεια του έρωτα, δηλαδή, θεραπεύεται αποκλειστικά και μόνο - μέσω της ευόδωσης του ίδιου του έρωτα. Η δική μου τοποθέτηση θα είναι διαφορετική. Αξιοποιώντας το έργο του Burton που αναλύθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, και όπου όπως είδαμε βασική αιτία της μελαγχολίας θεωρείται η ίδια η κοινωνική παθογένεια, θα εστιάσω στα σημεία καμπής στην πλοκή του έργου, τα οποία είναι καθοριστικά για την κοινωνική αλλαγή. Βασική εδώ θα είναι η σκηνή στο Τέταρτο Μέρος όπου η Αρετούσα θυμώνει με τον πατέρα της και αποκηρύσσει στην ουσία τη βασιλική της καταγωγή. Τα σημεία αυτά όχι απλώς δεν σχετίζονται με την ευόδωση του έρωτα, αλλά και τον θέτουν σε κίνδυνο. Είναι όμως αυτά ακριβώς που τελικά, και μέσω της κοινωνικής τους συνάφειας, θα τραβήξουν το νήμα της ιστορίας έξω από τον μελαγχολικό φαύλο κύκλο του Κρόνου.

2.2 Μυθιστορία – Μελαγχολία. Σχέση ιατρικής και λογοτεχνίας

Ας στραφούμε τώρα στη σχέση ιατρικής και λογοτεχνίας στην Αναγέννηση, την εποχή δηλαδή που ο επιστημολογικός διαχωρισμός των δύο λόγων ήταν λιγότερο σαφής απ' ό τι σήμερα. Στόχος μου είναι να καταδείξω πώς επικοινωνούν οι λόγοι αυτοί μέσω της ερωτικής μελαγχολίας, και μάλιστα, στην περίπτωση του μυθιστορήματος, σε βαθμό που η ιατρικά ενημερωμένη ασθένεια του έρωτα να διαμορφώνει το ίδιο το είδος.

Η νόσος της μελαγχολίας όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο αποτέλεσε πεδίο έρευνας σε ιατρικά εγχειρίδια από την αρχαιότητα έως και τη σύγχρονη εποχή με κορύφωση την περίοδο της Αναγέννησης.⁸⁴ Παράλληλα, το μυθιστόρημα έχει αναπαραστήσει λογοτεχνικά το θέμα της αρρώστιας του έρωτα και μάλιστα σε στενό διάλογο με τις ιατρικές αναφορές. Όπως αναφέρει ο Κακλαμάνης «η λογοτεχνία στάθηκε ο χώρος της ιατρικής παρατήρησης και η ιατρική έδωσε την πείρα και το γλωσσάρι της για να αποδώσουν οι ποιητές τις ποικίλες εκδηλώσεις της ερωτικής μελαγχολίας. Ειδικότερα, η

---

⁸⁴ Οι διακειμενικές αναφορές στο έργο του Burton το αποδεικνύουν. Πλάτων, Κικέρων, Γαληνός, Χρυσόστομος, Αβικέννας.

ιατρική των ποιητών και η ποίηση των ιατρών βρίσκουν απάντηση στον *Ερωτόκριτο* και στον ομώνυμο ήρωά του, τον ερωτο-κριμένο, δηλαδή τον βασανισμένο από έρωτα». ⁸⁵ Ο Λιάκος επιβεβαιώνει λέγοντας «η ιατρική για να περιγράψει τον έρωτα αναφέρεται και αντλεί από την ποίηση και οι ποιητές διηγούνται τον έρωτα με βάση την αφήγηση της ιατρικής διάγνωσης και οι γιατροί διαγιγνώσκουν τον έρωτα με βάση τις λογοτεχνικές αφηγήσεις». ⁸⁶

Η εικόνα του μελαγχολικού ατόμου εξαιτίας του ανεκπλήρωτου έρωτα όπως την αποδίδει ο Burton αποτυπώνεται γλαφυρά στην ευρωπαϊκή και ελληνική μυθιστορία. Ο Peri αναφερόμενος στο διαχωρισμό των επιστημών της ιατρικής και της λογοτεχνίας τονίζει ότι η ποίηση είναι ένα σύστημα τόσο σύνθετο, που ίσως αποδεικνυόταν χρήσιμο για την προσομοίωση της πολυπλοκότητας του σύμπαντος (Peri 1999:5). Έτσι ακριβώς και η πολυπλοκότητα της νόσου της μελαγχολίας θα επιλυθεί λογοτεχνικά για να αποκαλύψει έναν αποτελεσματικό τρόπο ίασης.

Το μυθιστόρημα, λοιπόν, ασχολείται με το θέμα του ανεκπλήρωτου έρωτα, του οποίου τη δομή ενδύεται με αποτέλεσμα το θέμα εδώ να γίνεται και μορφή: περιπέτειες του ζευγαριού, χωρισμός, εμπόδια στην ευόδωση του έρωτά τους και τέλος, η αποδοχή και ο γάμος. Για αυτόν τον λόγο πιστεύω πως το είδος παρουσιάζει μια στατικότητα, δεν εξελίσσεται. Αυτό είναι φανερό αν ανατρέξει κανείς στο αρχαίο ελληνικό μυθιστόρημα ⁸⁷, το βυζαντινό και το αναγεννησιακό ⁸⁸. Οι ιστορίες αγάπης που περιγράφουν εγγράφονται σε ένα συγκεκριμένο μοτίβο με κάποιες διαφοροποιήσεις ασφαλώς που δεν ακυρώνουν τις μυθιστορηματικές συμβάσεις: ευφάνταστες περιπέτειες ερωτευμένων νέων, την απρόβλεπτη μεταβολή της τύχης αλλά την τελική αίσια κατάληξη της αγάπης τους, η οποία νομιμοποιείται με τις ευλογίες της οικογένειας μέσω του γάμου. Η σκοτεινή πλευρά της επιθυμίας τους από την άλλη, υποστηρίζει η Wells, και εν γένει η ψυχολογική δομή της ερωτικής μελαγχολίας αποτυπώνεται λογοτεχνικά στην αφηγηματική δομή του μυθιστορήματος. ⁸⁹

Η μορφή ως περιεχόμενο παγιώνεται στο μυθιστόρημα και όπως αναφέρει ο Lukács «Το μυθιστόρημα είναι η εποποιία μιας εποχής, όπου η εκτατική ολότητα της ζωής δεν

---

⁸⁵ Κακλαμάνης 1999: <http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=111266>

⁸⁶ Λιάκος 1997: <http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=88938>

⁸⁷ Haag 2010:107-115. Η καταγωγή του ΑΕΜ. Γιατρομανωλάκης 1990:40-57.

⁸⁸ Moennig 2006:75-82. Beaton 1999:260-262. Οι σχέσεις του *Ερωτόκριτου* με τη μυθιστορία των περιόδων αυτών.

⁸⁹ Wells 2007:114.

δίνεται πλέον με άμεσο τρόπο, μιας εποχής στην οποία η ενύπαρξη νοήματος στη ζωή γίνεται προβληματική, η οποία ωστόσο εξακολουθεί να προσβλέπει στην ολότητα».⁹⁰ Στον *Ερωτόκριτο* όπως θα τεκμηριώσω στο επόμενο υποκεφάλαιο οι ήρωες βρίσκονται σε εσωτερική αναζήτηση και έρχονται αντιμέτωποι με τον ίδιο τους τον εαυτό αλλά και το κοινωνικό status quo της εποχής. Το είδος του μυθιστορήματος επιτρέπει «ένα άνοιγμα, μια ζωντανή επαφή με το γίγνεσθαι της εποχής τους».⁹¹ Υπάρχει, επομένως, μια ειδολογική ταύτιση του μυθιστορήματος με το θέμα του έρωτα, στη βάση του παραλληλισμού ανάμεσα στην ερωτική εμμονή και στη δομή του μυθιστορήματος, που απηχεί τους αέναα ανακυκλούμενους δρόμους της αναζήτησης που επιτάσσει η εμμονή αυτή. Το μυθιστορηματικό είδος προσφέρεται ως λογοτεχνικό πεδίο για να αφομοιώσει τη στασιμότητα της ερωτικής προσήλωσης, η οποία επιμένει παρά το πλήθος των περιπετειών και των μετατοπίσεων που πυροδοτεί. Ο Norton το επιβεβαιώνει με ευφάνταστο τρόπο δηλώνοντας πως «στην επιστημονική συνδιαλλαγή το μυθιστόρημα κατέχει ιδιαίτερη θέση τη στιγμή που ως είδος αποδίδει με τον καλύτερο τρόπο “τις κινήσεις της καρδιάς”».⁹² Η Wells, τέλος, καταδεικνύει ότι ο μελαγχολικός εκ του έρωτα με τη διαστρεβλωμένη κρίση λόγω της εμμονής στο αντικείμενο της επιθυμίας και με την αλλοιωμένη φαντασία – εγγενή χαρακτηριστικά της αρρώστιας του έρωτα όπως έχει ήδη αποδείξει ο Burton (ANM III) – αποτελούν βασικό πρότυπο για το αντικείμενο του μυθιστορήματος.⁹³

Τόσο στενά συνυφασμένο είναι το μυθιστόρημα με το κληροδοτημένο από την ιστορία του είδους θέμα του αμοιβαίου έρωτα δύο εξιδανικευμένων νέων που αν τυχόν υπάρχουν αποκλίσεις σε κάποια μυθιστορήματα, επιβεβαιώνεται ο κανόνας. Για παράδειγμα ο Peri αναφέρεται σε παραβίαση του μυθιστορηματικού κανόνα μελετώντας το τέλος του *Ερωτόκριτου*. Ο ήρωας αναγκάζει την Αρετούσα να περάσει ένα τελευταίο σκληρό στάδιο δοκιμασίας βασανίζοντάς την.⁹⁴ Επιπλέον, η σαδιστική του ενέργεια να κάνει τη νέα να πιστέψει πως ο αγαπημένος της είναι νεκρός δεν είναι συμβατό με το μυθιστόρημα. (Peri 1999: 215). Αυτές οι παραβιάσεις φανερώνουν το στενό θεματικό πλαίσιο στο οποίο έχει περικλειστεί και περιοριστεί το μυθιστόρημα, που είναι οι ιστορίες αγάπης δομημένες σε συγκεκριμένα μοτίβα. Αναφερόμενος στο

---

⁹⁰ Lukács 2004:71.

⁹¹ Μπαχτίν 1995:25-26.

⁹² Norton 2008:331.

⁹³ Wells 2007:Introduction 4.

⁹⁴ Ροδοσθένους 2013:50-52. Η συμπεριφορά του Ρωτόκριτου να δοκιμάσει την αγάπη της νέας προκαλεί προβληματισμό και διαφωνίες ανάμεσα στους μελετητές.

έργο του Ariosto *Orlando Furioso*, ποιητικό κείμενο που επηρέασε βαθιά τον ποιητή του *Ερωτόκριτου*⁹⁵, εντοπίζει μία ακόμη καινοτομία του είδους που αφορά την αποθεραπεία του μανιακού⁹⁶ ήρωα. Ο Orlando χρειάστηκε να καταφύγει στις ιατρικές οδηγίες ίασης⁹⁷ από την αρρώστια του έρωτα με ένα ομολογουμένως εντυπωσιακό και παράδοξο τρόπο που ίσως να φθάνει σε όρια παρωδίας (Peri1999:145):

39.57

*This Astolfo has ready in the flask
he holds to the paladin's nostrils so that he
inhales the precious essence. (Do not ask
what's in it. Psychopharmacology
is not my long suit.) Still, it does its task
and Orlando's mind is restored, his lunacy
cured by the stuff from the moon. It's very clever,
and his powers of reason and judgment are better than ever.*⁹⁸

Ας ληφθεί υπόψη, επίσης, ότι το ιταλικό ποίημα⁹⁹ μετά την ίαση του Orlando «μετατρέπεται» σε επικό.¹⁰⁰ Ο ήρωας απαλλαγμένος από την ερωτική μανία, υγιής μπορεί να αφοσιωθεί στα ανδραγαθήματα κατά των Σαρακηνών. Συνάγεται, λοιπόν, το συμπέρασμα ότι ο τρόπος της μυθιστορίας προσφέρεται ιδιαίτερα για την εξιστόρηση των ερωτικών περιπετειών. Αντίθετα, όταν αυτές θεραπεύονται, αλλάζει το ύφος και η μορφή και ο επικός τρόπος επικρατεί τώρα για να περιγράψει τις πολεμικές περιπέτειες του ήρωα. Εξού, άλλωστε και το παράξενο ειδολογικό κράμα επικού μυθιστορήματος

---

⁹⁵ Πασχάλης 2015:167-183. Για τις λατινικές πηγές του Κορνάρου.

⁹⁶ Wells 2007:2-3. Διάκριση μεταξύ amor, που είναι η υγιής αγάπη και amor hereos, που αφορά την αγάπη κατά την οποία δεν υπάρχει ευχαρίστηση εφόσον είναι μονόπλευρη. Ο Gerard de Solo υποστηρίζει πως amor hereos ταιριάζει στον *Ορλάνδο* παρά στον *Ερωτόκριτο*. Βλ. Klibansky – Panofsky – Saxl 1964: 56-57. Σχέση μανίας – μελαγχολίας.

⁹⁷ ANM III, σ.277, 283-284.

⁹⁸ Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας χρησιμοποίησα την έκδοση «The Belknap Press of Harvard University Press» μτφρ David R. Slavitt.

⁹⁹ Norton, Glyn, Marga, Cottino-Jones 2008:323-336. Αναγεννησιακή εξέλιξη του μυθιστορηματικού είδους στην Ιταλία.

¹⁰⁰ Wells 2007:97-98. Αν και το έπος με το μυθιστόρημα έχουν να κάνουν με κοινές ψυχικές δράσεις διαφέρουν ως προς τον τρόπο που τα αποδίδουν. Καπλάνης 2006: 380-385. Για τις αντιθέσεις έπους/μυθιστορίας βλ. και Bakhtin 1995: 36-50.

που προκύπτει και μου μοιάζει να δικαιολογεί την άποψη του Moennig¹⁰¹, ότι τον 16^ο αιώνα το μυθιστόρημα ανοίγει ώστε να ενσωματώσει κείμενα διαφόρων ειδολογικών προελεύσεων.

Η ιατρική ανάγνωση του *Ερωτόκριτου* από τον Peri με βάση τα αίτια, τη συμπτωματολογία, την προσπάθεια ίασης με την ιατρικά ενδεδειγμένη αλλά αναποτελεσματική αλλοπαθητική θεραπεία (παραραιετικά λόγια, διασκέδαση, ψυχαγωγία, απομάκρυνση) μαρτυρεί τη στενή δομική συνάφεια του μυθιστορήματος με τη μελαγχολική νόσο. Υπάρχει πολύ στενή συνάφεια επομένως και όπως σημειώνει η Θεολογίδου «Το μυθιστόρημα δεν ασχολείται με το μελαγχολικό φαινόμενο εξ αποστάσεως. Χτίζει την εσωτερική του λογική πάνω στις αρχές και τις κρυφές δομές της ίδιας της μελαγχολίας» και «υπό αυτήν την έννοια πρόκειται για κατεξοχήν μελαγχολικό είδος».¹⁰²

Παρά τη συνάφεια μεταξύ της θεματικής της ασθένειας του έρωτα και της δομής του μυθιστορήματος, ειδικά στον *Ερωτόκριτο* παρατηρούμε και μία κίνηση αποπαθολογικοποίησης της μελαγχολίας, που συνηχεί με το επιχείρημα του Burton. Από οργανική ή ψυχική πάθηση, δηλαδή, η μελαγχολία εντοπίζεται περισσότερο στις ευρύτερες κοινωνικές δομές, εξαιτίας των οποίων ο έρωτας μετατρέπεται σε ασθένεια. Σε αυτήν την κοινωνική διάσταση της νόσου στο κορναρικό κείμενο θα στραφούμε τώρα, προκειμένου να δειχτεί πώς ο Κορνάρος αναλαμβάνει να επιλύσει το πρόβλημα της ερωτικής μελαγχολίας έξω από τα ιατρικά πλαίσια.

2.3 Amor hereos στον *Ερωτόκριτο*

Οι πρωταγωνιστές στον *Ερωτόκριτο* πάσχουν από την ηρωική μελαγχολία¹⁰³ αλλά στο τέλος θα καταφέρουν με δική τους προσωπική προσπάθεια να την ξεπεράσουν. Οι ερωτοχτυπημένοι ήρωες παρουσιάζουν όλα τα συμπτώματα του amor hereos, όπως αναλύονται από τον Burton. Η ασθένεια του έρωτα στον *Ερωτόκριτο* αναλύεται, όπως είδαμε, από τον Peri. Ο Peri εντοπίζει ωστόσο τη διαφορά από την ιατρική στην ομοιοπαθητική μέθοδο αποθεραπείας της αρρώστιας. Αναφερόμενος στη μελέτη του

---

¹⁰¹ Moennig 2006: 80.

¹⁰² Θεολογίδου 2015:9

¹⁰³ ANM III, σ.64-92. Ο Burton αναλύει διεξοδικά την ηρωική μελαγχολία τονίζοντας ότι είναι πάθος του εγκεφάλου όπως κάθε μορφή μελαγχολίας.

Peri, ο Holton επισημαίνει ότι ο Ιταλός μελετητής επιχείρησε μια διαφορετική προσέγγιση στον *Ερωτόκριτο* που έχει ως αφετηρία τις πολλαπλές αναφορές μέσα στο ποίημα σε καταστάσεις του σώματος και του μυαλού με την χρήση εννοιών και ορολογίας που υποδεικνύουν κάποια γνώση της ιατρικής επιστήμης του 16ου αιώνα. Πράγματι ο Peri δείχνει πως οι επαναλαμβανόμενες αναφορές στον έρωτα ως πληγή, ως πυρετό ή ως αρρώστια, που χρήζουν ένα βοτάνι ή ένα φάρμακο για να γιατρευτούν, συμβαδίζουν με ιατρικά κείμενα της εποχής. Συνδυάζοντας το γεγονός αυτό με άλλες αναφορές στην καρδιά, στο αίμα, στη χολή και στα δάκρυα, παρουσιάζει ένα είδος ιατρικής ανάγνωσης του κειμένου, η οποία αποσαφηνίζει κάποιες πολύπλοκες πλευρές του ποιήματος αλλά και διαφωτίζει ακόμη περισσότερο τη σχέση του με ιταλικά ποιητικά και φιλοσοφικά κείμενα της Αναγέννησης.¹⁰⁴

Η βασική απόκλιση στη θεωρία μου από τον Ιταλό μελετητή αφορά στη μέθοδο ίασης της νόσου στον *Ερωτόκριτο*. Πιστεύω πως η αποθεραπεία προκύπτει όχι ομοιοπαθητικά – υποταγή στον έρωτα και ικανοποίηση του πόθου – αλλά μέσω της σταδιακής ηθικής ωρίμασης των δύο νέων και κοινωνικής κινητοποίησης. Με βάση την *Ανατομία* του Burton, όπως ήδη ανέφερα πιο πάνω, η μελαγχολία θεωρείται μέρος της ανθρώπινης ζωής που εύκολα μπορεί να μολύνει όλη την κοινωνία. Ως εκ τούτου η ομοιοπαθητική θεραπεία δεν αρκεί. Επιβάλλεται μια κοινωνική αναδιαμόρφωση ώστε ο «ετερόκλητος», «αταίριαστος» έρωτας να γίνει αποδεκτός.

Η μεσαιωνική αντίληψη για την αρρώστια του έρωτα ανάγεται στην ύστερη αρχαιότητα και συγκεκριμένα στην αρχαία ιατρική παράδοση, η οποία ωστόσο δεν έχει ξεχωριστό όρο για αυτή την παθολογία αν και την θεωρούσαν παραλλαγή ή είδος της μελαγχολίας. Ο Peri¹⁰⁵ εστιάζει στη μελαγχολία ως νόσημα και την άμεση συσχέτιση με την αρρώστια του έρωτα¹⁰⁶ - εξαιτίας των κοινών ψυχοσωματικών προβλημάτων που παρουσιάζουν.¹⁰⁷ Για να προσδιοριστεί το όριο ανάμεσα στις δύο έννοιες που έθεταν οι γιατροί του Μεσαίωνα ο μελετητής ανατρέχει στην εξέλιξη των θεωριών για τη μελαγχολία εκείνης της ιστορικής περιόδου. Αρχικά, αναφέρει τη διάκριση που κάνουν

---

¹⁰⁴ Holton 2009. http://www.tsifetakis.mysch.gr/?page_id=26

¹⁰⁵ Ο συγγραφέας καθορίζει τη μέθοδο προσέγγισης του θέματος σύμφωνα με τη μεσαιωνική αντίληψη για το φαινόμενο όπως αυτές φαίνονται σε εγχειρίδια και πραγματείες από τον Αβικέννα (11^{ος} αι. μ. Χ.) έως και τον Burton (17^{ος} μ. Χ.)

¹⁰⁶ Ο Burton την αποκαλεί ερωτική μελαγχολία και ηρωικό έρωτα αντίστοιχα όπως έχει ήδη αναφερθεί στο πρώτο κεφάλαιο.

¹⁰⁷ Peri 1997:18

οι Klibansky-Panofsky-Saxl¹⁰⁸(Peri 1999:20) ανάμεσα στην οργανική ερμηνεία και την ψυχολογική. Σύμφωνα με την πρώτη, που ανάγεται στην ιπποκράτεια θεωρία των τεσσάρων χυμών¹⁰⁹ - τα ψυχικά και διανοητικά προβλήματα προκαλούνται από την ποσοτική ή ποιοτική αύξηση και αλλοίωση αντίστοιχα της μέλαινης χολής και με την καύση της ξανθής χολής. Κατά τον μεσαίωνα αυτή η ερμηνεία εξελίχθηκε στο θεώρημα των τεσσάρων τύπων του Αβικέννα, που συνδυάζει τη γαληνική θεωρία της καύσης με εκείνη των τεσσάρων χυμών (Peri 1999:21).

Οι δύο πιο πάνω ερμηνείες της μελαγχολίας συνυπάρχουν σε μεσαιωνικές πραγματείες και αναφέρονται ως δύο αιτίες για την αρρώστια του έρωτα¹¹⁰ αν και η ψυχολογική φαίνεται σταδιακά να επικρατεί κατά κράτος (Peri 1999:22). Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται εάν ανατρέξει κανείς στον Άραβα ιατροφιλόσοφο Αβικέννα και στο σημαντικότερο σωζόμενο έργο του «Ο Κανών». Εδώ, ορίζεται η νόσος του έρωτα ως «μια κατάσταση μελαγχολικής ανησυχίας, όμοια με τη μελαγχολία, κατά την οποία ο άνθρωπος αναπολεί συνεχώς την ομορφιά ορισμένων εικόνων, κινήσεων ή χαρακτηριστικών που ανήκουν στο αγαπημένο πρόσωπο» (Peri 1999:23). Ο μελετητής καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα όρια της αρρώστιας του έρωτα αποσαφηνίζονται με βάση τη διάκριση του Αβικέννα σε δύο τύπους θεραπείας. Η πρώτη είναι η ηθική, που μπορεί να δράσει αποτελεσματικά ενόσω ο ασθενής διατηρεί τη λογική του και η δεύτερη αφορά μια φυσική θεραπεία¹¹¹ και επενεργεί όταν η αρρώστια «μεταλλαχθεί σε καμένη μελαγχολία». Ως εκ τούτου, προκύπτουν δύο φάσεις της νόσου. Η αρχική, που είναι το *amor hereos* και συνδέεται με μια ψυχοπνευματική πάθηση και η τελική, που συμπίπτει με τη μελαγχολία.

Η πιο πάνω διάκριση επηρέασε και καθόρισε την κατοπινή ιατρική γραμματεία που αναφέρεται στο *amor hereos* ως ψυχικό πάθος και στη μελαγχολία ως σωματική

---

¹⁰⁸ Βλ. υποσημ. 18

¹⁰⁹ Αριστοτέλης 2015:18-25. Βλ. σχετικά στην Εισαγωγή της Jackie Pigeaud 12-25.

¹¹⁰Peri 1997:20. Η αρρώστια αυτή θα αποκτήσει ιατρική υπόσταση κατά τον 6^ο αιώνα μ.Χ. από τον Αλέξανδρο Τραλλιανό.

¹¹¹Ariosto2009:34.62-84. Ο φίλος του Ορλάνδου Astolfo φέρει από τη Σελήνη το ελιξίριο, αυτό αναφέρεται ως φάρμακο. Βίαια ποτίζουν τον ασθενή ώστε να θεραπευθεί από το μάταιο ερωτικό πόθο που τον έχει οδηγήσει στην τρέλα: 34.66 And now what you have got/is the duty of obtaining the remedy/by which Orlando's sense may be restored. Wells 2007:129. Η φανταστική δυνατότητα να διατηρεί ζωντανό το χαμένο αντικείμενο το άτομο δημιουργεί ένα εναλλακτικό κόσμο φανταστικό. Ως εκ τούτου, απαραίτητα φανταστικό πρέπει να είναι και το φάρμακο για τη θεραπεία. Εντελώς διαφορετικά αντιμετωπίζεται η ερωτική μελαγχολία των ηρώων στον *Ερωτόκριτο* όπως θα δούμε στη συνέχεια. Φαίνεται όμως ότι η λογοτεχνία δεν υπακούει στη σωματοδιανοητική νομοτέλεια της ασθένειας όπως θα καταδείξω στην παρούσα διατριβή ούτε στο ιταλικό έργο ούτε στο κρητικό.

ασθένεια. (Peri 1999:25). Η Παφίτη τονίζει ότι τόσο η απόλυτη άρνηση του έρωτα όσο και έμμονη υποταγή σε αυτόν θεωρούνται αποκλίνουσες ερωτικές συμπεριφορές, οι οποίες εγκυμονούν κινδύνους ακόμη και θανατερούς.¹¹² Η Wells επισημαίνει πως η παρατεταμένη μη ικανοποίηση της επιθυμίας του αντικειμένου οδηγεί στην ασθένεια.¹¹³ Ο Burton αναφέρει, επίσης, πως αν προχωρήσει και δεν ελεγχθεί μπορεί να οδηγήσει στην τρέλα και οι συνέπειες είναι φοβερές αφού ο ερωτοχτυπημένος παραλογίζεται και κάνει άσχημες πράξεις¹¹⁴ (ANM 1621:722-277).

Οι ήρωες στο έργο του Κορνάρου βρίσκονται ουσιαστικά σε ένα προμελαγχολικό στάδιο για αυτό και γίνεται προσπάθεια με τις νουθεσίες¹¹⁵ όπως προτείνει και ο Burton να εκλογικευτούν και να γιατρευτούν. Η μέθοδος αυτή όμως αποτυγχάνει και η ίαση επέρχεται με την υποταγή στα δίχτυα του έρωτα όπως αποδεικνύει ο Peri. Παρά ταύτα υποστηρίζω πως μόνο μέσα από μια κοινωνική αλλαγή γίνεται αποδεκτός ο έρωτας των δύο νέων, την οποία θα παλέψουν οι ίδιοι για να επιβάλουν διαμορφώνοντας την ουτοπική κοινωνία του Burton όπως θα καταδείξω στη συνέχεια.

2.4 Κοινωνική αναδιαμόρφωση και θεραπεία των ερωτόπληκτων στον *Ερωτόκριτο*

Το μυθιστόρημα υποστηρίζουν οι θεωρητικοί της λογοτεχνίας γεννιέται σε περιόδους αβεβαιότητας, «γρήγορων αλλαγών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών ανακατατάξεων»¹¹⁶ ώστε να λειτουργήσει αντισταθμιστικά στα αισθήματα

---

¹¹² Παφίτη:2.

¹¹³ Wells 2007:Introduction 2

¹¹⁴ Ariosto 2009: 23.103-23.107, 23.130, 23.133-134, 29.66-29.77. Ο Ορλάντο φανερώνει την τρέλα του, τη μανία, την παραφροσύνη του. 23.103-23.107: Orlando is nonplussé... Or ... a nickname... ? He is in a daze.... struggles in vain to deny true. Ακόμη 23.130 He drew his sword and hacked at the rocks . He wrecked it .... His spree obliterated each and every thing. 23.133 wandered up the hillside..... Here.. terrifying spell of utter madness—a hideous circumstance... signs of a sickness. 23.134 raving mad ... bare hands he pulls tall trees from the ground?. 29.66-29.77 The mare runs .... Using whatever reserve he has of his mad strength he lifts her upon his shoulders and carries her up..... She trips on rocks.. she drops and dies, but he does not notice. He keeps on going. Οι ήρωες στο κορναρικό κείμενο δεν παρουσιάζουν τέτοια συμπτώματα τρέλας.

¹¹⁵ Peri 1999:35. Στις ψυχικές ασθένειες έχει κανείς δύο λύσεις να διαλέξει: ή να επέμβει στο σώμα για να θεραπεύσει την ψυχή ή να επέμβει στην ψυχή για να θεραπεύσει το σώμα. Η θεραπεία τείνει να συνδυάζει μέσα φαρμακολογικά και ηθικά, που αποσκοπούν στο να αφυπνίσουν ξανά τη βούληση και τη φρόνηση του αρρώστου.

¹¹⁶ Holton 1999:255-256

ανασφάλειας και φόβου. Ο Κορνάρος θεωρώ πως έπλασε το δικό του μυθιστόρημα για να προβάλει την ανάγκη κοινωνικής αλλαγής μέσα από την ιστορία αγάπης δύο νέων που ανήκουν σε διαφορετική κοινωνική τάξη. Πρόκειται για το πολιτικό ασυνείδητο των κειμένων, την απύσχα αιτία όπως υποστηρίζει ο Jameson.¹¹⁷ Η εποχή της Αναγέννησης με τις ανακαλύψεις των νέων χωρών έδωσε τη δυνατότητα στην αστική τάξη να αναδειχθεί ως μία μεγάλη οικονομική δύναμη. Οι αστοί ενισχυμένοι οικονομικά επιδιώκουν και την κοινωνικοπολιτική τους ανέλιξη. Θεωρώ πως η εξέλιξη αυτή αντανακλάται στο έργο του Κρητικού λόγιου.¹¹⁸

Στο πρώτο υποκεφάλαιο έθιξα την άρρηκτη ειδολογική σχέση μυθιστορήματος και ιστοριών αγάπης. Το κορναρικό έργο επιβεβαιώνει αυτή τη σχέση. Παράλληλα, όμως το αριστούργημα της Κρητικής Αναγέννησης δεν αποτελεί μία στείρα απομίμηση άλλων ευρωπαϊκών μυθιστορημάτων.¹¹⁹ Ο Κορνάρος δεν επαναλαμβάνει απλώς τις ιστορίες αγάπης όπως τις γνωρίσαμε στο σοφιστικό μυθιστόρημα, στο βυζαντινό ή το δυτικό αλλά εγγράφει τη δική του λογοτεχνική ερωτική ιστορία σε μια ουτοπική κοινωνία ισότητας.¹²⁰ Εδώ οι ήρωες επιλέγουν ως τρόπο ζωής το ηθικά πρόπον¹²¹ που οδηγεί στη μεταβολή του κοινωνικού κατεστημένου.

Το λογοτεχνικό αριστούργημα του Βενετοκρητικού συγγραφέα δεν αμφισβητείται από τη στιγμή που το έργο αποτελεί αντικείμενο πολλών, ποικίλων μελετών και διαφορετικών προσεγγίσεων.¹²² Η λογοτεχνική ευφυΐα του ίσως να σχετίζεται με μια

---

¹¹⁷ Jameson 2006:413-433.

¹¹⁸ Σεφέρης 1992:265. Τα καλά έργα της τέχνης... εκείνα που θα μας διδάξουν... δεν είναι διόλου ξένα από τους αγώνες και τους πόθους της εποχής τους. Γεγονός που επιβεβαιώνεται στον *Ερωτόκριτο*.

¹¹⁹ Ο ποιητής του *Ερωτόκριτου* πέρα από τις ιατρικές του γνώσεις σίγουρα είναι και γνώστης της ποιητικής και μυθιστορηματικής παράδοσης γεγονός που επιβεβαιώνουν πολλοί μελετητές του όταν επισημαίνουν λογοτεχνικές «συνομιλίες» με άλλα προγενέστερα κείμενα. Έτσι, αποδεικνύεται αυτό που αναφέρει ο Frye ότι τα λογοτεχνικά είδη παρόλο που ως περιεχόμενο έχουν τη ζωή, τη φαντασία, τις κοινωνικές συνθήκες δεν πλάθονται από τούτα τα πράγματα αλλά το κάθε είδος από άλλα όμοια είδη, για παράδειγμα το μυθιστόρημα από μυθιστόρημα και αυτό γιατί η λογοτεχνία διαμορφώνει η ίδια τον εαυτό της. Καταλήγει όμως ο Καναδός θεωρητικός στο ότι «η πραγματική διαφορά ανάμεσα στον ποιητή που πρωτοτυπεί και τον ποιητή που μιμείται είναι απλώς ότι ο πρώτος μιμείται βαθύτερα» (Frye 2005:91). Συμφωνώ με τον συγγραφέα όσο αφορά την αλληλεπίδραση των λογοτεχνικών ειδών αλλά διαφωνώ με την άποψή του ότι δεν επηρεάζονται τα λογοτεχνικά είδη από την πραγματική ζωή.

¹²⁰ ANM I, σ.165-166

¹²¹ Μαρκομιχελάκη 2006:356, 361-362. Το πρόπον και η αληθοφάνεια δίνουν ενότητα στο έργο έτσι ώστε να δοθεί ένα μέσο για να εμφανισθούν οι άνθρωποι στα λογοτεχνικά έργα όπως είναι στην πραγματικότητα. Αυτό συμβαίνει, λέει, γιατί το κοινό θα αποκομίσει έτσι ηθική ωφέλεια από την ανάγνωση ή τη σκηνική παρακολούθηση ενός έργου μόνο εάν έχει πεισθεί για την αληθοφάνεια της υπόθεσης. Παράλληλα, παρουσιάζει πως θα πρέπει να είναι τα πρόσωπα ενός έργου. Αναφέρεται στο πρόπον της ανατροπής που επιβάλλει ο έρωτας και ακολουθεί η Αρετούσα ξαναδημιουργώντας τον κόσμο λόγω της απάνθρωπης συμπεριφοράς του πατέρα της. Βλ. και Καπλάνης 2006:374. Δεν χρειάζεται να είναι κάτι αληθοφάνες στον κόσμο της μυθιστορίας για να είναι πιστευτό.

¹²² Holton 2009. Ένα αγόρι γνωρίζει ένα κορίτσι, ερωτεύονται, χωρίζουν, περνάνε διάφορες δοκιμασίες και βάσανα, αλλά στο τέλος τα ξαναβρίσκουν, παντρεύονται και ζούνε ευτυχισμένοι για πάντα. Όλοι

καινοτομία που αναφέρει η Pigeaud¹²³ ότι υπάρχει στο κείμενο του 30^{ου} Προβλήματος όπου δηλώνεται πως μία ιδιοσυγκρασία μελαγχολική μπορεί να έχει τη σπάνια ικανότητα να πλάθει χαρακτήρες. Ένας τέτοιος λογοτέχνης ίσως να είναι ο Κορνάρος αν και οι ελάχιστες πληροφορίες που υπάρχουν δεν μας επιτρέπουν να αποφύγουμε αυθαίρετες θεωρίες. Αυτό σίγουρα ισχύει για τον ήρωα του Κορνάρου Ρωτόκριτο, που γράφει τραγούδια, είναι εξαιρετος ζωγράφος, σπουδαίος πολεμιστής και σαφώς είναι ερωτοχτυπημένος και λόγω της αδυναμίας απόκτησης του ερωτικού του αντικειμένου, μελαγχολικός.¹²⁴ Ίσως, λοιπόν, και ο ίδιος ο δημιουργός του ήρωα ως μελαγχολικός να στράφηκε στο γράψιμο¹²⁵ για να καταπολεμήσει τη νόσο.¹²⁶

Ο Κορνάρος με τον *Ερωτόκριτο* επιχειρεί να αντιτάξει απέναντι στην αβέβαιη πραγματικότητα της εποχής του μια ουτοπική πραγματικότητα, εικονική αλλά εφικτή, η οποία θα στηρίζεται στην κοινωνική συνοχή χωρίς διακρίσεις¹²⁷ όπου οι πολίτες θα είναι απαλλαγμένοι από τη μελαγχολία. Αυτή τη δυνατότητα του δίνει η λογοτεχνική δημιουργία και συγκεκριμένα το μυθιστόρημα. Κατά τον Frye σύμφωνα με τη θεωρία του μύθου, τα λογοτεχνικά είδη είναι δημιουργήματα με πιθανή λειτουργία¹²⁸ και ο Αριστοτέλης στο *Περί Ποιητικής* διακρίνοντας τον ιστορικό από τον ποιητή αναφέρει πως ο πρώτος «τῷ τόν μὲν τὰ γενόμενα λέγειν» ενώ ο δεύτερος «τόν δέ οἷα ἄν γένοιτο».¹²⁹ Αυτά που θα μπορούσαν να γίνουν παρουσιάζουν τα ποιητικά έργα και αυτό μας παρουσιάζει ο Κρητικός συγγραφέας με το αίσιο τέλος της αντιμελαγχολικής περιπέτειας των ηρώων του, που θα παρακολουθήσουμε πιο κάτω. Ο Ήγκλετον δηλώνει πως η λογοτεχνία δεν είναι μέσο για να γνωρίσουμε την πραγματικότητα αλλά ένα είδος συλλογικής ουτοπικής ονειροπόλησης¹³⁰. Νομίζω πως αυτό επιχειρεί να κάνει ο Κορνάρος όπως θα προσπαθήσω να τεκμηριώσω στη συνέχεια.

μπορούμε να καταλάβουμε το νόημα και δεν υπάρχει τίποτα άλλο να πούμε. Είναι όντως μια ιστορία αγάπης, αλλά δεν είναι μόνο αυτό. Το γεγονός πως το έργο αυτό συνεχίζει να αποτελεί αντικείμενο έρευνας και μελέτης αποδεικνύει πως έχει ακόμη «πολλά να πει» πέρα από την ερωτική ιστορία, που πιστεύω πως αποτελεί το περίγραμμα και όχι τον πυρήνα του έργου.

¹²³ Αριστοτέλης 2015:61. Βλ. σχετικά στην Εισαγωγή της Jackie Pigeaud.

¹²⁴ Αριστοτέλης 2015:65. Βλ. σχετικά στην Εισαγωγή της Jackie Pigeaud. Οι μελαγχολικοί είναι εξαιρετικά κατάλληλοι για την καλλιέργεια των τεχνών. Έχουν ιδέες τολμηρές, ικανοί να στοχάζονται.

¹²⁵ Βλ. υποσημ. 12 και 15. Το ίδιο ακριβώς δηλώνει και ο Burton στην Ανατομία του.

¹²⁶ Ξένιος 2013. Υποστηρίζει πως η μελαγχολία στην Αναγέννηση δεν καταχωρήθηκε ως αρρώστια της ψυχής αλλά ως πηγή δημιουργίας. <https://www.bookpress.gr/diabasame/idees/peri-melagxolias>

¹²⁷ Σεφέρης 1992:266. Είναι σπουδαίος εκείνος ο ποιητής που έχει βαθιά γνώση της ανθρώπινης ύπαρξης γιατί «τόσο πιο πλέρια μεταγγίζει την εποχή του στο έργο του».

¹²⁸ Frye 2005: 89

¹²⁹ Αριστοτέλης 1995:79

¹³⁰ Ήγκλετον 1996:146

Το πρόβλημα ξεκινά από τη στιγμή που ο άνθρωπος εγωκεντρικά και αλαζονικά θέτει εμπόδια και δυσκολίες στην ομαλή κοινωνική συμβίωση ανατρέποντας τη συνοχή.¹³¹ Οι Βενετοί κατακτητές της εποχής του Κορνάρου επιβλήθηκαν στο νησί ως απόλυτοι κυρίαρχοι παραγκωνίζοντας τους ντόπιους ενώ όταν οι Τούρκοι απειλούσαν να τους εκδιώξουν στράφηκαν στους Κρήτες φοβούμενοι μήπως συμπράξουν με τον εχθρό. Έτσι εξηγείται η παρουσία του πατέρα του Ρωτόκριτου, Πεζόστρατου, στο παλάτι, όπως ήδη έχω αναφέρει. Σύμφωνα με τον Καπλάνη αυτή η ταυτόχρονη παρουσία προσώπων ταπεινής και ευγενικής καταγωγής θεωρήθηκε ιδιαίτερα προκλητική.¹³² Στο τέλος θα αποδεικτεί ότι πολύ ορθώς άνθρωποι διαφορετικής κοινωνικής τάξης συγχρωτίζονται γιατί το βασίλειο θα σωθεί από τη γενναιότητα ενός λιγότερου προνομιούχου νέου, του Ρωτόκριτου.

Εκείνο που μας ενδιαφέρει είναι να αποδειχθεί πως οι αξίες μιας ανερχόμενης αστικής τάξης, που διεκδικεί προνόμια, θα αποτελέσει μοχλό κοινωνικής αλλαγής. Έτσι, η μυθιστορηματική κοινωνία του Κορνάρου θα μεταβληθεί σε μια μπερτονική κοινωνία των ανθρώπων: ηθικά άμεμπτη και αντιμελαγχολική όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Μελετώντας το ερωτοκρίτειο κείμενο διεξοδικά από την οπτική γωνία της μελαγχολίας εύκολα, όπως έδειξε ο Peri, διαπιστώνει κανείς πως οι δύο νέοι πάσχουν από την ερωτική μελαγχολία. Αξίζει όμως αρχικά να επισημάνουμε τον τρόπο με τον οποίο οι δύο νέοι θα ενδώσουν ασυνείδητα στον έρωτα. Έχουν πληγεί από τα βέλη του έρωτα και έγιναν σκλάβοι του με δύο διαφορετικούς τρόπους, οι οποίοι προβλέπονται από τους γιατρούς, διά οράσεως και διά ακοής¹³³ αντίστοιχα:

γιατί 'χε η δόλια του καρδιά τη σαϊτιά στη μέση (A134)

κ' ερχίνισεν από μακρά ο πόθος να δοξεύγη (A44)

σκλάβος βρίσκομαι και δούλος εις τον πόθο (A264)

το σύνθεμα του τραγουδιού και του σκοπού η γλυκότη

εσκλάβωνε σιργουλιστά τση κορασάς τη νιότη (A447-48)

Οι αισθήσεις κυριαρχούν στη λογική, όπως υποστηρίζει ο Burton, η ψυχή σύρεται με δεμένα μάτια και η νόηση είναι σαν ζώο αχαλίνωτο. Οι ακτίνες που εκπέμπουν τα μάτια

---

¹³¹ Ρασιδάκη 2012:12. Το μελαγχολικό φαινόμενο αναπτύσσεται γύρω από τη διχαστική σχέση ανάμεσα στην ατομική ιδιαιτερότητα και την κοινωνία.

¹³² Καπλάνης 2006:382

¹³³ Peri 1999: 8. Βλ. υποσημ. 25. ANM III, σ.24. Η ομορφιά είναι μια χάρη... γοητεύοντας μάτια, αυτιά.

μεταφέρουν μαζί τους ένα ορισμένο είδος πνευματικών ατμών και με αυτό τον τρόπο μολύνουν το άλλο άτομο.¹³⁴ Ο νιος¹³⁵ θαμπώθηκε από την ομορφιά της νέας¹³⁶ βλέποντάς την στο παλάτι όπου συχνά πήγαινε:

Άμε ταχιά, πήγαινε αργά, θώρειε την Αρετούσα (A91)

αλλά και ο Έρωτας (τ' ολόγδυμο παιδί που παίζει το δοξάρι A274) χτυπά την όραση και την αλλοιώνει:

βαστά κουρφά ψιλή μαγνιά, τα μάτια μας κουκλώνει (A275)

Η κόρη ακούγοντας τα τραγούδια του¹³⁷ τον ερωτεύεται:¹³⁸

εβάλθην ν' αγαπήση εκείνον οπού δεν μπορεί να δη ουδέ να γνωρίσει (A132)1

κι ουδέ να βρέθηκε καμιά άνθρωπο ν' αγαπήση

δίχως να τότε δη ποτέ και να τότε γνωρίσει (A971-72)

και δίχως να τότε θωρεί, με τα τραγούδια εκείνα

σ' αγάπην εμπερδεύγετο κ' εις πεθυμιάν εκίνα (A441-42)

Μέσω της όρασης, με το βλέμμα¹³⁹ θα επικοινωνούν οι ερωτευμένοι όταν πια αποκαλυφθεί ότι αλληλοαγαπιούνται. Θα είναι το μόνο μέσο, σιωπηλά εύγλωττο, για να δείξουν αρχικά τα αισθήματά τους χωρίς να γίνουν αντιληπτοί (A2109-92).

---

¹³⁴ ANM III, σ. 134.

¹³⁵ ANM III, σ. 161. Η νιότη είναι δεκτική στον έρωτα, έτοιμη ύλη, λίαν εύφλεκτο υλικό, νάφθα κανονική, το καύσιμο της φλόγας του έρωτα, η πλέον ικανή να τον φουντώσει.

¹³⁶ ANM III, σ. 24, 103-104. Η δύναμη της όρασης και της ακοής. Το πρώτο βήμα αυτού του άναρχου έρωτα.

¹³⁷ Πιερής 2015. Οι ερωτικοί στίχοι των τραγουδιών του νέου. Βλ. Πιερής 2015 :12. Ο ποιητής/αφηγητής του Κορνάρου δεν παραθέτει πουθενά απευθείας τους ίδιους τους στίχους των τραγουδιών του Ρωτόκριτου, αναφέρεται όμως ρητά στο περιεχόμενό τους: πρόκειται για ποιήματα αφιερωμένα στα πάθη, στα βάσανα, στην οδύνη, στις πονηριές και στις αδικίες του έρωτα.

¹³⁸ ANM III, σ. 164. Η γλυκιά φωνή και η μουσική είναι πανίσχυροι εκμαυλιστές. Έπαιξε και τραγούδαγε, γι αυτό τον έκανε να χάσει τον εαυτό του και αυτό μάγεψε την καρδιά του.

¹³⁹ ANM,III, σ. 139. Το μάτι είναι ο αφανής ήρωας. Η πύλη του έρωτα. Με μυστικές ματιές, φευγαλέα βλέμματα οι άνθρωποι ταιριάζουν και πιάνουν μεταξύ τους τα νοήματα δίχως να βγάλουν λέξη.

Ακόμη ένα στοιχείο βασικό που πρέπει να θίξουμε είναι πως ο έρωτας τον οποίο πραγματεύεται ο Κορνάρος είναι αγνός και φυσικός¹⁴⁰ «μια φιλιάν αμάλαγη, με δίχως ασκημάδι ... δίχως πιβουλιά τον πόθο του ξετρέχει» A10,15. Ειδικά στο Πέμπτο Μέρος όταν νομίζει ότι ο Ρωτόκριτος είναι νεκρός απευθύνεται στη Μοίρα η Αρετούσα «ζώντα μου μ' εδυσκόλευγες τον αγαπώ ν' αφήσω, μα ολπίζω με το θάνατο κ' εγώ να σε νικήσω: να πάγη η ψη να τον ευρή ...για να σου κάμω συντροφιά, να πηαίνωμεν ομάδι, το δεν εκάμαν τα κορμιά, να κάμου οι ψες στον Άδη» E1029-1031, E1047-48. Επίσης, η κόρη τονίζει στη νένα: και μη θαρρείς και πεθυμώ πράμα που να μη μοιάζει γη άφαντα κι άσκημα ποτέ ο νους μου να λογιάζει A1007-08. Κατά την πρώτη τους συνάντηση η Αρετή του λέει: και μόνο με την εμιλιά να λέγω, να μου λέγης, αμ' άλλο τίβοτσι από με κάμε να μη γυρεύγης Γ627-28.¹⁴¹ Έτσι, η ηθική επιταγή της διατήρησης της αγνότητας¹⁴² δεν υπερβαίνει τα εσκαμμένα άρα δεν είναι άνομη ούτε κατακριτέα.¹⁴³ Ας ληφθεί ακόμη υπόψη το γεγονός πως η Αρετούσα δεν περιγράφεται εξωτερικά παρά ηθογραφείται και ψυχογραφείται¹⁴⁴ μόνο εκτός από κάποιες διάσπαρτες εικόνες όπως για παράδειγμα του μαρμαρένιου χεριού.¹⁴⁵ Συμφωνώ με τη Λεντάρη πως η αριστοτεχνική διακριτικότητα του Κορνάρου στον χειρισμό του ερωτικού λόγου ίσως να μην είναι απλώς γιατί θέλει να συμμορφωθεί σε ένα ηθικό decorum με άξονα τη σεμνότητα.¹⁴⁶ Πιστεύω πως η ηρωίδα του έχει να επιτελέσει ένα άλλο ριζοσπαστικότερο ρόλο: την κοινωνική ανατροπή. Για αυτό παρουσιάζεται κυρίως η ψυχική της πάλη¹⁴⁷ στους διαλόγους με τη νένα αλλά και με τον Ρωτόκριτο. Ειδικότερα όμως η αντίστασή της στην πατρική επιβολή θα φέρει την ανατροπή όπως θα αποδειχθεί στη συνέχεια.

---

¹⁴⁰ ANM, III, σ. 135. Δίχως αμφιβολία, υπάρχει κάποιος κρυφός μαγνήτης σε μια ωραία γυναίκα, μια δύναμη μαγνητική, ένα αίσθημα εγγενές και φυσικό, που διεγείρει τον πόθο μας για τη σάρκα. Αυτό ισχύει για έναν έρωτα αγνό και φυσικό.

¹⁴¹ Ροδοσθένους 2013:41. Η Αρετή μιλά πρώτη ίσως λόγω της βασιλικής της γενιάς. Πιστεύω πως αυτή η πρωτοβουλία της Αρετής να οργανώσει τη συνάντηση με τον αγαπημένο της καθώς και ότι παίρνει πρώτη το λόγο είναι για να φανεί πως αυτή έχει στα χέρια της το νήμα της εξόδου από τον κοινωνικό λαβύρινθο που βρίσκονται, όπως αποδεικνύω στην παρούσα διατριβή. Δεν έχει να κάνει τόσο με την καταγωγή όσο με την ανάδειξη της νέας ως κεντρικής ηρωίδας.

¹⁴² Λεντάρη 2006:60.

¹⁴³ ANM III, σ. 31-34. Ο Burton αναφέρεται σε πόθο της σάρκας και αγνό, θείο έρωτα. Ο έρωτας των ανθρώπων ποικίλει ανάλογα με το αντικείμενο που ασκεί γοητεία και έτσι προκύπτουν τρία στοιχεία. Το ωφέλιμο (αφορά υγεία, πλούτο κ.α.), το ευχάριστο (φίλοι, παιδιά, γυναίκα) και το αγαθό (αρετή, σοφία). Τα δύο πρώτα έχουν να κάνουν με τις ηθικές αρετές και το τελευταίο με τις διανοητικές.

¹⁴⁴ ANM III, σ. 307. Αυτό που έχει σημασία σε μια γυναίκα είναι το ποιόν της και όχι η παρουσία της.

¹⁴⁵ Λεντάρη 2006: 65.

¹⁴⁶ Λεντάρη 2006:67. Βλ. Καλλίνης 2006:124-125,128-129

¹⁴⁷ Holton 1999:272. Μέσα από τους διαλόγους διαγράφεται η ψυχολογική εξέλιξη των ηρώων.

Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός πως τα εμπόδια σε αυτόν τον έρωτα είναι κοινωνικά. Ο ήρωας αντιλαμβάνεται ότι «βλέπει ψηλά» και αναζητά κάτι που είναι πέρα από τις δυνατότητές του:

σε τόπο ψηλόν αγάπησα, μακρά πολλά ξαμώνω•
κοπιώ εύκαιρα τα χέρια μου να πιάσω το δε σώνω (A149-150)

Ο Πολύδωρος, επίσης, του λέει πως «πράματα ανημπόρετα κι άμοιαστα» A168 γυρεύει. Ακόμα:

πολλά 'ναι δύσκολη δουλειά και μπερδεμένη ετούτη,
να θες να μπης σε βασιλιούς, σ' ρηγάτα και σε πλούτη,
γιατί 'ναι διαφορά πολλή στον ένα από τον άλλο:
εσένα λέσινε μικρό, το ρήγα λεν μεγάλο (A215-18)

Η νένα τονίζει στην Αρετούσα:

Τέτοια πράματα άφαντα κι άμοιαστα μη γυρεύγης.
Κι αν είχες δει τον Έρωτα σα ρήγας να προβάλη
και να 'χε πει πως σ' αγαπά εσένα πλια παρ' άλλη,
ετύχαινε ν' αντισταθής, κάλλια να πας στον Άδη (A927-31)

Καλέ, πως δε σηκώνει ο νους και πως δεν αφορμίζω
εις τ' άμοιαστα κ' εις τ' άφαντα τα μου 'πες θυγατέρα (Γ84-85)
Εγώ γνωρίζω, εγώ θωρώ κ' εγώ γροικώ ίντα ζάλη
έχου όντε πράσσου οι μικροί εκεί που 'ναι μεγάλοι (Γ111-12)

Προφητική αποδεικνύεται η νένα γιατί αφενός ο Ρωτόκριτος θα εξοριστεί από τον βασιλιά γιατί τόλμησε να ζητήσει τη βασιλοπούλα σε γάμο. Αφετέρου η νέα θα αρνηθεί να παντρευτεί ρηγόπουλο και ως τιμωρία ο πατέρας της θα την φυλακίσει -σαν ζωντανή νεκρή- όπως θα δούμε στο Τέταρτο Μέρος.

Στη συνέχεια όταν και η Αρετούσα πέφτει θύμα του τοξοβόλου έρωτα¹⁴⁸ ο ποιητής δηλώνει πως η κόρη «δεν εθώρειε που 'τονε 'νους ρήγα θυγατέρα» A462. Το κοινωνικό χάσμα αποτελεί ανάχωμα στην ευόδωση του σφριγηλού αλλά ηθικού έρωτα των νέων. Ο Ρωτόκριτος, ωστόσο, αν και είναι κατώτερης καταγωγής χαρακτηρίζεται από αρχοντιά και χάρη:

φρόνιμο κι αξαζόμενο, ζαχαροζυμωμένο•
ήτονε δεκοκτώ χρονώ, μα 'χε γερόντου γνώση• (A78-79)
.... 'Ητονε τσ' αρετής πηγή και τσ' αρχοντιάς η φλέγα•
κι όλες τσι χάρες π' Ουρανοί και τ' Άστρον εγεννήσα,
μ' όλες τον εμοιράνασι, μ' όλες τον εστολίσα (A82-84)

Η Αρετή πιστεύει πως τα μελίρρυτα τραγούδια, που ακούει, θα πρέπει να ανήκουν σε αρχοντόπουλο:¹⁴⁹

γιατί, από τα τραγούδια του κι απ' της αντρείας τη χάρη,
αυτός θε να 'ναι απαρθινά ψηλού δεντρού κλωνάρι•
γιατί σ' ανθρώπους χαμηλούς χάρες δεν κατοικούσι•
πάντα στους μεγαλύτερους γυρεύγουσι να μπούσι.
Μέσα μου λέγει ο λογισμός πως τούτος ο αντρειωμένος
εισέ φωλιάν αρχοντική θε να 'ναι αναθρεμμένος•
και το δεντρόν οπού 'καμεν ανθό έτσι μυρισμένο
σε τόπον άξο κι όμορφο τό 'χουσι φυτεμένο (A657-64)

Αυτός δεν είναι ουδέ στραβός ουδέ ζουγλός, Φροσύνη,
και μαρτυρά και λέγει το το πράμαν οπού γίνη:
οπόχει έτοια μποδίσματα δεν πολεμά με δέκα (A1023-25)

---

¹⁴⁸ Holton 1999:284. Διάφορες μορφές του Έρωτα στον *Ερωτόκριτο*.

¹⁴⁹ ANM III, σ.347. Αν νοιάζονταν πιο λίγο για τα πλούτη, θα νιώθαμε πολύ πιο εκπληρωμένοι μέσα στην κοινωνία. Η ομορφιά και η καλή ανατροφή είναι από μόνα τους μερίδιο επαρκές.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί και η περιγραφή του σπιτιού του νέου που παραπέμπει σε ανώτερα κοινωνικά στρώματα αφού χαρακτηρίζεται ως παλάτι:

Στην τέλειωση του περβολιού ευρίσκετο κτισμένη
Μια κατοικιά με μαστοριά μεγάλη καμωμένη.
Τούτη ήτον του Ρωτόκριτου και χώρια την εκράτει
Με στόλισες βασιλικές ωσά ρηγός παλάτι (A1401-04)

Αυτή η ιδιαίτερη χάρη του ήρωα αποδεικνύει πως και η αστική τάξη είναι ισάξια της αριστοκρατίας άρα η συνύπαρξη τους στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας δεν είναι επιλήψιμη αλλά ίσως επιβεβλημένη. Ο νέος θα χρειαστεί όμως να αγωνιστεί για να αποδείξει την ανδρεία και το θάρρος του. Θα αγωνιστεί στο Κονταροχτύπημα (Δεύτερο Μέρος) και αργότερα θα πολεμήσει για να σώσει το βασίλειο (Τέταρτο Μέρος) και αντιμετωπίζει άφοβα τους στρατιώτες του βασιλιά (Πρώτο Μέρος) ώστε να μπορέσει να ανελιχθεί κοινωνικά και άξια να παντρευτεί τη βασιλοπούλα.¹⁵⁰ Οι παλικαριές του Ρωτόκριτου είναι τα μέσα, οι δοκιμασίες για να αποκτήσει ο νέος το δικαίωμα να ανέβει σε βασιλικό επίπεδο.¹⁵¹ Ο Burton εύστοχα επισημαίνει πως «Αν νοιάζονταν πιο λίγο για τα πλούτη, θα νιώθαμε πολύ πιο εκπληρωμένοι μέσα στην κοινωνία. Η ομορφιά και η καλή ανατροφή είναι από μόνα τους μερίδιο επαρκές»¹⁵² και ουσιαστικά αυτό αποτυπώνει λογοτεχνικά ο Κορνάρος στον *Ερωτόκριτο*. Γι αυτό στο τέλος ο βασιλιάς Ηράκλης θα ομολογήσει:

Δεν είναι ρήγας σαν εμάς, μα η χάρη του είναι τόση,
που ρήγα τότε κρίζουσι σε δύναμη και γνώση•
κ' εκείνα που αφεντεύγομε, τσι χώρες κι όλα τ' άλλα
αυτείνος μας τα κέρδεσε με κίντυνα μεγάλα. (E1423-26)

Στο έργο συχνά φαίνεται να υποσκελίζεται η αίσθηση της όρασης (τη σημασία της έχω θίξει πιο πάνω) και να κυριαρχεί η δύναμη της φαντασίας ή τα μάτια της καρδιάς. Θα ανέμενε κανείς πως αφού οι νέοι δεν έχουν τη δυνατότητα να συναντηθούν διά ζώσης

---

¹⁵⁰ Μαρκομιχελάκη 2006:360. Το πρόπον του παλληκαριού θα δώσει τελικά τη λύση στην ιστορία. Κατά τη γνώμη μου αυτό θα πυροδοτήσει τις κοινωνικές αλλαγές που με τη σειρά τους θα επιφέρουν τη λύση.

¹⁵¹ Holton 1999:267.

¹⁵² ANM III, σ. 347.

(αυτό θα συμβεί στο Τρίτο Μέρος ενώ στο Δεύτερο Μέρος ο νέος απλά παίρνει από την Αρετή το στεφάνι ως νικητής στη Γκιόστρα) η αγάπη τους θα έσβηνε.¹⁵³ Ωστόσο, για τους δύο ήρωες η απουσία του αντικειμένου του πόθου αντικαθίσταται από το εσωτερικό πορτραίτο, ένα χαρακτηριστικό του μεσαιωνικού έρωτα σύμφωνα με τον Peri (Peri 1999:57). Κατά τη Wells το αγαπημένο πρόσωπο βιώνεται ως απόν και παρόν ταυτόχρονα¹⁵⁴ με αποτέλεσμα η απομάκρυνση τους να μην οδηγεί στη μείωση του πόθου τους αφού η φαντασία έχει πλάσει τη μορφή:¹⁵⁵

Ρωτόκριτος: Οι ομορφιές σου έτοιμας λογής το φως μου ετριγυρίσα

κ' έτοιμας λογής οι ερωτιές εκεί σ' εσγουραφίσα,

που σ' όποιον τόπο κι α στραφώ, τα μάτια όπου γυρίσου,

πράμα άλλο δε μπορώ να δω παρά τη στόρησή σου (Γ1401)

Αρετούσα: Σγουραφιστή σ' όλο τον νου έχω τη στορησή σου

Και δεν μπορώ άλλη πλιο να δω παρά την εδική σου

Χίλιοι σγουράφοι να βρεθού, με τέχνη, με κοντύλι

Να θε να σγουραφίσουσι μάτια άλλα κι άλλα χείλη,

Τη στόρησή σου ως τηνε δου, χάνεται η μάθησή τως,

Γιατί καλλια 'ναι η τέχνη μου παρά την εδική τως (Γ1423)

Αρετούσα: Τα μάτια, ο νους μου κ' η καρδιά, κ' η όρεξη εθελήσα

Κ' εσμίξαν και τα τέσσερα, όντε σ' εσγουραφίσα¹⁵⁶ (Γ435)

Αρετούσα: Μαγάρι ας ήτο βολετό, μαγάρι να το μπόρου

ένα που δεν εγνώρισα, στο νου να μην εθώρου•

μα ολημερνίς κι οληνυχτίς κρίσην έχω μεγάλη

να σγουραφίζω στην καρδιά 'νους που δεν είδα κάλλη•

και σοθετή κι ωριόπλουμη εγίνη η σγουραφιά του

τη στόρηση εσγουράφισα απ' τα καμώματά του (A961-66)

---

¹⁵³ ANM III, σ. 248. Με κάθε τρόπο ψάχνει ευκαιρία να μιλά με κάποιους που γνωρίζουν την αγαπημένη. Ο Ρωτόκριτος μαθαίνει για αυτήν από μακριά ρωτώντας τους Γέροντες που πηγαίνουν στο παλάτι (A835).

¹⁵⁴ Wells 2007:37.

¹⁵⁵ ANM III, σ.220-221. Στα όνειρα βλέπουν την αγαπημένη/ο. Η εντύπωση της ομορφιάς της/του μένει συνέχεια κολλημένη στο μυαλό.

¹⁵⁶ Peri 1999:61. Κατά τους γιατρούς τα τέσσερα αυτά στοιχεία –μάτια, νους, καρδιά, όρεξη- συντελούν στην εκδήλωση του ερωτικού πάθους.

Η φωτιά του έρωτα¹⁵⁷ που καίει τους κορναρικούς ήρωες είναι ασίγαστη και αδάμαστη:

Ρωτόκριτος: Αμ' ήφηκε κ' επλήθυνε η λαύρα στο καμίνι
κι από μια σπίθα ολόμικρη φωτιά μεγάλη εγίνη (A465-66)
Κ' η αγάπη, που στα βάσανα αντρεύγει και πληθαίνει...
κι αγάλια αγάλια θρέφεται¹⁵⁸, σαν το καμίνι ανάφτει
κεντά και καίγει δυνατά και το κορμί μας βλάπτει (A 317, 323-24)
Αρετούσα: Μα εγώ 'χω μέσα στην καρδιά καρβουνιστιά μεγάλη
κ' ο Έρωτας ειν' ο μάγερος, συμπαίνει και σπυδάζει
και τσι φτερούγες του συχνιά ανεβοκατεβάζει
φυσά και ξάφτει τη φωτιά μην πάγη να του σβήση (Γ336-39)

Το ίδιο συμβαίνει και στον *Ερωτόκριτο*:

κι αγάλι αγάλι η πεθυμιά μ' έβανε μες στα βάθη
...το σιγανό με τον καιρό, προθυμερόν εγίνη,
κ' ήβαν' ο Έρωτας κρουφά τα ξύλα στο καμίνι (A301, 305-6)

Αξιοσημείωτο είναι το έμβλημα του ήρωα στα άρματά του:

Στης κεφαλής τη σγουραφιά τουνού του διωματάρη
ήτονε μέσα στη φωτιά καημένο ένα ψυχάρι
κ' είχε με γράμματα αργυρά και παραχρυσωμένα
εις τρόπο κατασκεπαστό τα πάθη του γραμμένα:
«τη λαμπυράδα της φωτιάς ορέχτηκα κ' εθώρου
κ' εσίμωσα κ' εκάηκα, να φύγω δεν εμπόρου» (B527-31)

---

¹⁵⁷ ANM III, σ.223. Η φωτιά του έρωτα είναι πιο καυτή και άγρια από κάθε πραγματική φωτιά. Βλ. Peri 1999:54. Ιατρικά υπάρχει μια αύξηση της εσωτερικής θερμοκρασίας που λογοτεχνικά αποδίδεται με τη φωτιά.

¹⁵⁸ Παφίτη:2-3. Σημασία του σταδιακού και όχι κεραυνοβόλου έρωτα.
<https://www.academia.edu/19534213/>

Η νένα πολύ εύστοχα προειδοποιεί την Αρετή με λέξεις της οικογένειας της φωτιάς πάλι:

Αν είν' κι από μακρά κεντάς, φυράς κι απολιγαίνεις,
αν του σιμώνεις, κάτεχε πως κάρβουνο απομένεις (Γ477-8)

Τα συμπτώματα είναι πολλά και ποικίλα, ψυχοσωματικά και πνευματικά.¹⁵⁹ Επιβεβαιώνουν, την αλληλεπίδραση της ιατρικής και της λογοτεχνίας. Ο Ρωτόκριτος από την αρχή φαίνεται να σωματοποιεί τα συναισθήματά του αλλά και να δυσλειτουργεί πνευματικά¹⁶⁰ όπως ακριβώς και η Αρετούσα :

Μέσα η καρδιά του ελάμπανε, τα σωθικά εκεντούσα
αγάλι-αγάλι σ' ερωτιά και πόθον εκινάτο,
πείραξην είχε λογισμού, κι ουδ' έτρω' ουδ' εκοιμάτο
η γνώση του δεν του βουηθά, η όρεξη τον ενίκα,
πλιο δε γνωρίζει το καλό, μηδέ πρεπό εγροίκα. (Α92-96)

Μα ίντα μου ξάζει να γροικώ και τα πρεπά να γνώθω,
εδά που σκλάβος βρίσκομαι και δούλος εις τον πόθο; (Α263-4)
Πλιο μόρρηση ο λογαριασμός δεν έχει να βουηθήσει
εκεί όπ' αγγίξη η πεθυμιά κα τσ'ερωτιάς η κρίση. (Α267-8)

κι ως το λογιάσω, μου 'ρχεται μεγάλη λιγωμάρα,
τα μέλη αποκρυγαίνουσι και πιάνει με τρομάρα•
θαμπώνουνται τα μάτια μου κ' η όψη απονεκρώνει
κ' ίδρο του ψυχομαχισμού το πρόσωπό μου δρώνει•
κι οπίσω α θέλω να συρθώ, η πεθυμιά μ' αμπώθει
σ' εκείνο που ο λογαριασμός κ' η γνώση πλιο δε γνώθει (Α289-94)

---

¹⁵⁹ Peri 1999:61-72. Περιγραφή συμπτωμάτων ερωτικής μελαγχολίας. Πιθανότατα ο Κορνάρος να είχε διαβάσει τα ιατρικά εγχειρίδια που αργότερα θα διαβάσει ο Burton αφού ο τελευταίος στην *Ανατομία* του περιγράφει όσα συμβαίνουν στους κορναρικούς ήρωες. Σωματικά συμπτώματα: ωχρότητα, ισχνότητα, καχεξία. Ψυχονοητικά: μεταπτώσεις, απελπισία, μια άσβεστη φωτιά, ανυπόμονοι. Βλ. υποσημ. 69.

¹⁶⁰ ANM III, σ. 114. Οι άνθρωποι χάνουν τα λογικά τους.

Η νέα:

τόσον οι λογισμοί κρουφά την εψυγομαραίνα (A748)
σαν το κερί ανελίγωνε κ'εφύρα σαν το χιόνι. (A756)
μέσα εκαψοφλογίζονται κι όξω δεν εγροικάτο
ας λαχταρίζει, ας καίγεται, ας είναι μαραμένη (A1741-43)
[...]εσκόρπισε το νου της. (A1056)
μ' αγκούσες, μ' αναστεναμούς, σαν κάνει αρρωστημένος (A1062)
Ανάθεμα τον Έρωτα με τα καλά τα κάνει

Και πως κομπώνει και γελά τη φρόνεψη και σφάνει!
Σ' πόσ' άδικα, σ' πόσ' άπρεπα τον άνθρωπο μπερδένει
κι οπού τον έχει για κριτή εις ίντα σφάλμα μπαίνει! (B569-72)

Οι ήρωες παρουσιάζουν έντονη αδυναμία, ο έρωτας «βλάπτει το κορμί» (A324) του Ρωτόκριτου. Χαρακτηρίζεται από καχεξία, αδιαφορεί για τις παλιές του ασχολίες, αδυνατεί να εργαστεί. Οτιδήποτε τους απομακρύνει από το αντικείμενο του πόθου τους είναι για αυτούς αδιάφορο:

Τ'άλογο δεν τον ωφελά, γεράκι δεν τ'αρέσει (A133)
Άφηκε το λαγωνικό [...]
τσ'αυγής την περιδιάβαση πλιο δεν τήνε γυρεύγει
τ'άλογο απαρνήθηκε και τα γεράκια αφήνει. (A135)

και το κορμί του εσούρωνε κ' ήτρεμε ωσάν καλάμι (A386)
και πως σ' αγάπη εμπέρδειψε κ'εψύγει κ'εμαράθη. (A396)

κι ολονυχτίς στα βάσανα του πόθου ετυραννάτο
εχλώμιανε, αδυνάμισε, τσι συντροφιάς αρνήθη,
η ομορφιά του εχάθηκε κ' η νιότη εκαταλύθη. (A774-76)

ασούσουμος κι ανέγνωρος και κατηγορημένος
από μεγάλους λογισμούς πάντα συννεφιασμένος
κι ουδέ γεράκια ουδέ σκυλιά ουδ' άλογα ανεμνιάζει,
μα απαραμίλειε μοναχός κι ως αφορμάρης μοιάζει (A781-84)
ίντα λογιάζεις και πλιο δεν είσαι ζωντανός, μ' αποθαμένος μοιάζεις

κλιτός πολλά και ταπεινός, στεγνός και σουρωμένος•
και μόνος κι ολομόναχος με λογισμό επορπάτει (A1066-67)

Παράλληλα, η «ποθοπλανταμένη» Αρετή:

Το διάβασμαν εσκόλασεν, το ξόμπλι δεν τσ'αρέσει (A639)
και το βιβλίον εσφάλισε, το ξόμπλι τση απαρνάται (A644)
μα εδά μηδέ το ράψιμο, κουτσούνα, ουδέ κοντύλι (A1001)
Το ράψιμο έχω αντίδικο, το γράμμαν έχω οχθρό μου. (A1005)

Χάνεται ο ύπνος¹⁶¹, η όρεξη, η ευφορία:

δεν ημπορώ να κοιμηθώ, να πιω, μηδέ να φάγω (A1210)
δίχως φαγί, δίχως πιστό και να φυρά στα κάλλη (Γ729)
δεν ήτρωγε, δεν ήπινεν ουδέ ποτέ εκοιμάτο (Δ835)
εγροίκησε ο Ρωτόκριτος, γιατί δεν εκοιμάτο,
κι ο λογισμός της Αρετής ολίγον τον αφήνει
να κοιμηθή, γιατί αγρυπνά σ' τσ' αγάπης την οδύνη. (Δ1008-1010)

Κι ολονυκτίς που τραγουδεί τόσα πολλά ήρεσέ τση,
που ύπνον εις τα μάτια τση δεν ήβανε ποτέ τση (A438)

Του ύπνου τες ανάπαψες, την ορδινιά που κράτει,

---

¹⁶¹ Peri 1999:64. Ο Arnaldus διατύπωσε ότι «η έμμομη σκέψη κάνει τους ανθρώπους να αγρυπνούν, προκαλείται υπερθέρμανση και εξάτμιση του θρεπτικού χυμού με επακόλουθο την υπολειτουργία της δύναμης που ελέγχει την όρεξη, η οποία δεν είναι σε θέση να αποκαταστήσει την απώλεια του θρεπτικού χυμού.

που ύστερη να σηκωθή ήτον απ' το κρεββάτι
ήφηκε, δεν τες θέλει πλιο κ' εις άλλες έγνοιες μπαίνει
και φαίνεται τση κ' η αγρυπνιά τη θρέφει και χορταίνει (A451-454)
κ' εχάθηκεν ο ύπνος της κ' εκόπη το φητό τση (Γ27)
Κάνει την κ' είναι ξυπνητή όλο το μερονύχτι (A1059)

Κατά τον Burton «είναι κοινή αυτή η διάθεση στους ερωτευμένους: αψηφούν τον θάνατο, εύχονται να πεθάνουν και είναι έτοιμοι να τον αντιμετωπίσουν».¹⁶² Έτσι, ο Ρωτόκριτος:

και χλωμισμένος σα νεκρός κι ασούσουμος εγίνη
Εκούμπισε την κεφαλή εις το προσκεφαλάδι
κ' εφάινετό του ζωντανός εμπήλεν εις τον Άδη
και συννεφιά και καταχνιά μεγάλη τον πλακώνει,
κάθε χαρά από λόγου του ξορίζει και ζυγώνει
τα μάτια δε μπορού να δουν, η γλώσσα να μιλήση
κρυός, χλωμός ευρίσκετο, σα να 'χε ξεψυχήσει. (Γ1648-54)

Όσον αφορά την Αρετούσα «μια λαβωμένη τσ' ερωτιάς, του πόθου αρρωστημένη» (Γ1410):

Νένα, τον κόσμο χάνω,
Γιατί ήβαλα στο λογισμό να πέσω, ν' αποθάνω (Γ45-6)
κ' είναι η καρδιά μου στην πυρά και καίγεται στη λαύρα
σαν κάρβουνο είναι κόκκινη, τα φύλλα στη είναι μαύρα
μαγάρι ν' αποκάηκε, να γίνηκεν αθάλη
να πάψουσιν οι πόνοι τση κ' η παίδα τση η μεγάλη (Γ 347-50)

---

¹⁶² ANM III, σ. 243

Η θεραπεία προσανατολίζεται όχι σε φαρμακολογικά, χειρουργικά, διαιτητικά μέσα (οργανική θεραπεία), αλλά, στο πρώτο προμελαγχολικό στάδιο¹⁶³, σε ψυχοθεραπευτικά μέσα.¹⁶⁴

Η αλλοπαθητική μέθοδος ίασης στην ερωτική μελαγχολία προτείνει τη μουσικοθεραπεία¹⁶⁵ για τον Ρωτόκριτο ώστε «να γιάνουσι το λογισμό» του, που κατατρύχεται από τον πόθο του για την Αρετή:

Ἦπαιρνε το λαγούτο του κ' εσιγανοπορπάτει
κ' εκτύπα το γλυκιά- γλυκιά ανάδια στο παλάτι. (A391)
Ἦμνογε και του φίλου του, ογιά να του πιστεύγη,
Πως μετ' αυτά θε να περνά, κι άλλο να μη γυρεύγη (A403-04)

Ο Burton προτείνει τη μελέτη και το διάβασμα:¹⁶⁶

Εκεί ἔγραφε, εκεί διάβαζε, τη νύκτα εκεί εκοιμάτο (A1405)
Τούτη ἦτο του Ρωτόκριτου η ακριβοκάμερά του
Που ἔμπαινε μόνιος μοναχός κ' ἔγραφε τα κουρφά του
Σκριτόριο εἶχε ολάργυρο, καδέγλα χρουσωμένη,
Καλαμαρθήκη πλουμιστή και μαργαριταρένη
Αυτά ἔσα μες στην κάμερα μόνο και τα χαρτιά του,
που ἔγραφε κ' εσγουράφιζε τα παραδάρματά του. (A1421-26)

Προτείνει, επίσης, ξεφάντωμα, ταξίδι, δέλεαρ άλλης γυναίκας¹⁶⁷, αποφυγή απραξίας¹⁶⁸, ψόγος-απομυθοποίηση αντικειμένου του πόθου¹⁶⁹, τα οποία στοχεύουν στην

---

¹⁶³Peri 1999:73. Δύο θεραπευτικές δυνατότητες: φυσική ίαση (ομοιοπαθητική μέθοδος) και ιατρική θεραπεία (αλλοπαθητική μέθοδος). Βλ. υποσημ. 137. Τα ίδια, ουσιαστικά, πρότεινε και ο Burton χωρίς όμως την κατηγοροποίηση.

¹⁶⁴ ANM III. Αναφορά σε όλα τα μέσα οργανικά και ψυχοσωματικά με έμφαση ωστόσο στα τελευταία. Αναφέρεται σε άσκηση και διατροφή, βότανα και φυτά. Αντίσταση από την αρχή, ξεφάντωμα με μουσική και χορό, απομάκρυνση από το αντικείμενο του πόθου. ANM II, σ. 35. Βλ. υποσημ. 61. Κυρίως η θεραπεία αφορά τα έξι μη φυσικά στοιχεία. ANM II, σ.115-213. Ασχολίες που φέρνουν ευεξία εξωτερικευση συναισθημάτων σε έμπιστα πρόσωπα, παραινετικός λόγος φίλων ή σκληρά λόγια.

¹⁶⁵ ANM, II, σ.182-187. ANM, III, σ. 283.

¹⁶⁶ ANM II, σ.141,148,153, 177. Η μελέτη διώχνει την οκνηρία και τη μελαγχολία γιατί είναι άσκηση του μυαλού άρα το κρατά απασχολημένο ώστε να μην κυριαρχεί το αντικείμενο του πόθου.

¹⁶⁷ Peri 1999:75-76. Τουρισμός και «καρφή βγάζει καρφή». Βλ. Bernardus Gordonius, υποσημ. 57. ANM II, σ. 111 και ANM III, σ. 291, 296.

απομάκρυνση του εσωτερικού πορτραίτου, που έχει βαθιά ριζώσει στους ερωτόπληκτους όπως έδειξα πιο πάνω:

Επήρε φίλους κ' εδικούς να πα να ξεφαντώση
Σύρνει γεράκια και σκυλιά με συντροφιά μεγάλη (A816-7)
Διώξε τσι αυτούς τους λογισμούς, ξύπνησε, ξεζαλίσου,
Με συντροφιάς ξεφάντωνε, μην είσαι μοναχή σου (A725-6)

μίσειψε κι άμε γύρισε σ' Ανατολή και Δύση. (A1234)
Να δης κοράσια πλια όμορφα παρά την Αρετούσα ...
κι ωσάν καρφί που με καρφί ... με νιαν αγάπη, (A1245-52)

ίντα μεγάλο θάμασμα εγίνην εις τη χώρα,
αν εκονταροκτύπησε κ' εκέρδεσε τα δώρα;
ετούτ' είναι του ριζικού, δεν είναι αντρεία μεγάλη
κ' είδαμε πούρι ωσάν κ αυτό κ' εκάμασι κ' οι άλλοι (Γ61-64)

Οι παραινέσεις των έμπιστων¹⁷⁰ των δύο πρωταγωνιστών, Φροσύνης και Πολύδωρου¹⁷¹, καταλαμβάνουν μεγάλη έκταση στο κείμενο και είναι ενδεχομένως η κύρια απόπειρα ίασης των ερωτευμένων.¹⁷² Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως τόσο ο πιστός φίλος όσο και η νένα διαρθρώνουν τις νουθεσίες τους με βάση την επαναφορά της σύνεσης¹⁷³, η απώλεια της οποίας είναι μια βασική αιτία του *amor hereos*.

γιατί σ' εκράτου γνωστικό, άνθρωπο παιδεμένο (A165)

---

¹⁶⁸ANM, II, σ.115, 118-128. Στον Burton όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο έχει τεράστια σημασία για την εξυγίανση του ατόμου και της κοινωνίας γενικότερα.

¹⁶⁹ ANM III, σ. 312-315

¹⁷⁰ Holton 1999:263-4. Δάλογοι και μονολόγοι στο έργο. Βλ. Holton 1999:268-70. Παραινέσεις.

¹⁷¹ANM II, σ. 171- 174. Η συμπάρασταση των οικείων είναι μία άλλη θεραπεία που προτείνει ο Burton και ειδικά η εξωτερίκευση των συναισθημάτων στους έμπιστους (όπως κάνουν οι δύο νέοι).

¹⁷² ANM II, σ. 208. Η μελαγχολία περιορίζεται με τις συμβουλές και την πειθώ.

¹⁷³ ANM III, σ. 298. Τα επιχειρήματα βέβαια και των δύο στηρίζονται στην κοινωνική ανισότητα που τους χωρίζει ενώ όπως αναφέρει ο Burton πολλοί υποστηρίζουν ότι οι συμβουλές δεν ωφελούν στον ηρωικό έρωτα αφού «εδώ η λογική εκμηδενίζεται, πώς τότε η λογική να στηρίξει μια θεραπεία;». ANM II, σ. 166. Σε ένα άλλο σημείο όμως ο συγγραφέας αντιφάσκει όταν λέει πως «οι άρρωστοι από έρωτα δεν γιατρεύονται αν δεν στρώσει το μυαλό».

πούρι δεν είσαι πελελός, μα τα πρεπά κατέχεις (A365)

Δεν είσαι η Αρετούσα πλιο ...που 'ναι η φρονιμάδα σου (A672-3)

Ο παραινετικός λόγος περιλαμβάνει και το στοιχείο του εκφοβισμού.¹⁷⁴ Στους στίχους A193-6 ο Πολύδωρος απαριθμεί στον Ρωτόκριτο τα κακά που θα επακολουθήσουν εάν δεν λησμονήσει την αγάπη του. Επίσης, στους στίχους A245-6: «εσένα φέρνει θάνατο και πάθη του κυρού σου» αλλά και A369-70: «φαρμάκιν έχει η μαγεριά...θάνατο με προθυμιά γυρεύεις». Το ίδιο επιχείρημα φαίνεται να χρησιμοποιεί και η νένα: «εις το κορμί με τον καιρό πρίκες και πάθη δίδου» A720 και μη σε κακαποδώσει A940. Επίσης, αξιοσημείωτα είναι τα προφητικά λόγια της: «οϊμέ κι ας ήταν...σ' ίντα γκρεμό σ' ίντα βυθό σε πάει το ριζικό σου ...φοβήθηκες οπίσω να γυρίσεις» (Γ151-4). Εκφοβίζει τη νέα πως ο πατέρας της θα βλάψει τον αγαπητικό της και τον πατέρα του, (Γ1149-98).

Η νένα εναποθέτει τις ελπίδες για «σωτηρία» της κόρης στο πέρας του χρόνου, ο οποίος μπορεί να επιτύχει να «ξελησμονηθή ο πόθος, σα γεράσει» B41-4, «κι ας πορπατούν οι μέρες σας ...κ' η τάξη, (Γ1323-4). Η ακλόνητη πίστη της Φροσύνης στη δύναμη του χρόνου φαίνεται όταν παρηγορεί την Αρετούσα, που είναι έγκλειστη σε φυλακή πως ο χρόνος θα ημερέψει τον πατέρα της (Γ1625-36). Παρόμοια ο Πολύδωρος παρηγορεί τον Ρωτόκριτο όταν αυτός ετοιμάζεται για την υποχρεωτική εξορία του πως ο καιρός μειώνει τα βάσανα (Γ1679-80). Αξίζει να σημειωθεί πως η Φροσύνη τονίζει ότι αποτελεσματικό γιατρικό για τον έρωτα είναι από την αρχή να μην επιτραπεί στο «κακό» να ριζώσει¹⁷⁵ (A705) ενώ άλλο γιατρικό δεν υπάρχει παρά «να του ξελησμονήσει» A708, «αυτός ο λογισμός πλιότερα μη ριζώσει, μα ανάσπασε και ρίξε τον» (A939) και «ήπασκεν όσο το μπορεί ...πριχού να το φυτέψει» (A669-70). Το ίδιο αποφαίνεται και ο ποιητής όταν δηλώνει ότι η σωτηρία είναι να μην υποταχθείς από την αρχή (A1048). Γίνεται ακόμα πιο πειστική όταν αναφέρεται πως χρεία είναι η αρρώστια αυτή εξαρχής να φλεβοτομηθεί.¹⁷⁶

Ο Burton αναφέρει πως «κανένας κίνδυνος δεν είναι ικανός να τους τρομάξει, γιατί, αν είναι αληθινό αυτό που έχουν πλάσει οι ποιητές, ο Έρωτας είναι παιδί του Άρη και της

¹⁷⁴ ANM II, σ. 180. Αν δεν ακούν με το καλό οι μελαγχολικοί τότε να χρησιμοποιηθούν σκληρά λόγια και τρόποι.

¹⁷⁵ Peri 1999:73. Υποσημ. 51. Αυτός είναι ο ιπποκρατικός κανόνας, θεμελιώδης στην αρχαία ιατρική αλλά αναγκαιότατος και στη σύγχρονη εποχή εάν αναλογιστούμε τις προτροπές των γιατρών για την πρόληψη!

¹⁷⁶ ANM II, σ. 353-385. Οι γιατροί χρησιμοποιούσαν αυτή τη μέθοδο ως σπάνια αλλά βέβαιη συνταγή για την κεφαλική και την μελαγχολία σε ολόκληρο το σώμα.

Αφροδίτης• όπως παίρνει από τη μάνα του τη γλύκα, τη λεπτότητα, τη χάρη, έτσι παίρνει από τον πατέρα του την αψάδα, την παλικαροσύνη και την αποκοτιά». ¹⁷⁷ Αυτό ομολογεί και η Αρετή:

κ' ίντα δεν κάνει ο Έρωτας σε μια καρδιά π' ορίζει (A1037)

Με πόσες στράτες μας γελά, με πόσες μας πειράζει,

Πώς μάσε δείχνει δροσερόν εκείνον οπού βράζει (A1041-2)

Και ποιος μπορεί ν' αντισταθή την ώρα όπου θελήση

ν' αρματωθή με πονηριές, να μάσε πολεμήση; (A1045-6)

Όλες οι απόπειρες αλληλοπαθητικής ίασης που συμπεριλαμβάνονται στον λόγο των έμπιστων έχουν αποτύχει στον *Ερωτόκριτο*.¹⁷⁸ Ο Peri εντοπίζει τη διαφορά από την ιατρική στην ομοιοπαθητική μέθοδο στο έργο (Peri 1999:138). Η λύση, λοιπόν, η ουσιαστική θεραπεία του amor hereos είναι η κατοχή του αντικειμένου, όπως συμβαίνει στο κορναρικό μυθιστόρημα.¹⁷⁹ Η απώλειά του καταστρατηγεί τη νομοτελειακή πορεία της φύσης:¹⁸⁰

τούτες οι τέχνες βρίσκονται σ' τση φύσης το περβόλι (A2196)

Από την αρχή ο Κορνάρος κατέστησε σαφές ότι οι ήρωες είναι αδύναμοι απέναντι στον έρωτα:

Γνωρίζω πως οι δύναμες το θέλω δεν μπορούσι (A155)

Γλήγορα, νένα, βούηθησε, εύρε νερό για χιόνι,

Να σβήσης την καρβουνιστιά, να πάψουσιν οι πόνοι

μα το δροσίζει καίγει με, το καίγει με μαργώνει

και το γυρεύγω γιατρικό βαρίσκει και λαβώνει (Γ355-58)

Χωρίς να διαφωνώ, πιστεύω πως η βασική διαφορά έγκειται στη σταδιακή ηθική ωρίμαση και κοινωνική κινητοποίηση ως θεραπεία για τη μελαγχολία στο συγκεκριμένο

---

¹⁷⁷ ANM III, σ. 240.

¹⁷⁸ ANM III, σ. 299. Αμφίβολες οι παραινέσεις.

¹⁷⁹ Καπλάνης 2006:38.

¹⁸⁰ ANM III, σ. 333, 368. Αν αποτύχουν όλα τα θεραπευτικά μέσα τότε μόνη λύση είναι η ικανοποίηση.

έργο. Ανθρωπιστικά είναι το μόνο μέσο αντίστασης λαμβάνοντας υπόψη ότι ο Burton εγγράφει τη μελαγχολία στις ανθρώπινες καταστάσεις, η οποία μολύνει μάλιστα ολόκληρη την πλάση. Ως εκ τούτου επιμέρους ατομικές θεραπείες καθίστανται αλυσιτελείς όπως φάνηκε πιο πάνω. Ο κίνδυνος να υποπέσουν οι ήρωες από το amor hereos σε μελαγχολία ανακόπτεται όχι λόγω της ομοιοπαθητικής θεραπείας αλλά της κοινωνικής αναδιοργάνωσης και αναδιαστρωμάτωσης όπως θα καταδείξω πιο κάτω.

Οι αντιμελαγχολικές οδηγίες που κατέχουν σημαντική έκταση στο κείμενο- ειδικότερα οι νουθεσίες από τους δύο έμπιστους των νέων- είναι η διαδικασία, η οποία θα βοηθήσει τους ήρωες να αποκτήσουν αυτογνωσία, να κάνουν αυτοκριτική και να αντιληφθούν το αναπότρεπτο της κατάστασής τους. Τότε θα γίνουν ικανοί και αποφασισμένοι, θα έχουν διάθεση να ξεσηκωθούν για την επίτευξη και διατήρηση μιας δυναμικής ισορροπίας μεταξύ της ποιότητας ζωής, του ηθικού τρόπου διαβίωσης και της ατομικής στάσης και συμπεριφοράς όπου οι κοινωνικές διακρίσεις δεν έχουν θέση. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, λοιπόν, η βασική ηρωίδα¹⁸¹ θα αποδείξει πως η αντιμελαγχολική θεραπεία απαιτεί κοινωνική δράση.

Η Αρετή αρνείται να υποκύψει στην απαίτηση του πατέρα της να απαρνηθεί αυτόν που αγαπά. Αυτό αποδεικνύει πως έχει ωριμάσει ηθικά. Η εσωτερική της πάλη κατά τους διαλόγους με τη νένα την προετοίμασαν σταδιακά ώστε να μπορέσει να αντισταθεί στο κατεστημένο¹⁸², εκπρόσωποι του οποίου είναι οι έμπιστοι των νέων αλλά και ο βασιλιάς Ηράκλης.¹⁸³ Ας θυμηθούμε ότι υπερασπίζεται την αρχοντιά του άγνωστου τραγουδιστή (Πρώτο Μέρος), αναγνωρίζει την γενναιότητά του (Δεύτερο Μέρος) και αποδέχεται στωικά πως το αντικείμενο του πόθου της είναι ανεξίτηλα χαραγμένο μέσα της (Πρώτο Μέρος, A1617). Ομολογεί πως δεν επέλεξε να ερωτευτεί αλλά αυτό έγινε σιγά-σιγά και ασυνείδητα και όταν πια το αντιλήφθηκε ήταν αργά για να το ξεριζώσει:

Και πως μπορώ ν' αντισταθώ που οι δυνάμεις μου επέσα
κ' ενίκησε και βρίσκεται εις την καρδιά μου μέσα; (B319-20)

Κατανοεί τη δεινή της θέση:

από τη μια 'χω του κυρού το φόβο που με κρίνει

---

¹⁸¹ Καπλάνης 2006:375. Βλ. υποσημ. 17.

¹⁸² Beaton 2006:44. Δεν υπάρχει παθητικότητα των ηρώων στον Κορνάρο. Αντίθετα οι πρωταγωνιστές μέσα από τις προσωπικές τους δοκιμασίες και αγώνες θα αποκτήσουν αυτό που επιθυμούν.

¹⁸³ Holton 1999:274-275

κι από την άλλη τση φιλιάς κι αγάπης την οδύνη¹⁸⁴ (A1649-50)
τιμή κι ο φόβος του κυρού σφίγγει με και κρατεί με
κ' από την άλλη ο Έρωτας μ' έχει έτσι πληγωμένη (Γ216-17)

αλλά πιστεύει πως στο τέλος η γονική αγάπη θα υποκύψει στη θέλησή της όπως συμβαίνει πάντα μετά από μια μάχη ή έριδα :

θωρώ πως με τον κύρη μου σ' μάχη μεγάλη εμπαίνω
μα εγροίκησα τω φρόνιμω και τω γραμματισμένω...
κι α φέρνει η μάχη ανάπαψη, η όχθητα καλοσύνη,
έτσι κ' η μάχη του κυρού μερώνεται κ' εκείνη (Γ165-70)

Η διαπίστωση της Αρετής θα επαληθευτεί αφού πρώτα γνωρίσει την κτηνωδία του πατέρα της εξαιτίας του δικού της ανυπότακτου πνεύματος.¹⁸⁵ Μας προκαταλαμβάνει όμως ο παντογνώστης αφηγητής – ποιητής διά του στόματος της ηρωίδας του λέγοντάς μας πως η βασιλοπούλα έχει αλλάξει άρδην μετά από το ερωτοχτύπημα και είναι αποφασισμένη:

η όρεξή μου νένα μου, ο νους κ' οι λογισμοί μου
μακράν οδόν επιάσασι, δεν είναι πλιο δικοί μου
θωρώ κ' εξαναγίνηκα, γνωρίζω το απατή μου,
γιατί όλα αλλάξαν εις εμέ, δεν είμαι πλιο σαν ήμουν (Γ197-200)

δίχως ψεγάδι βούλομαι να πα να βρω το Χάρο,
τα δε θελήση ο κύρης μου άντρα να τότε πάρω (Γ261-62)

---

¹⁸⁴ Σεφέρης 1992:290. Σύγκρουση της νιότης και του ερωτικού πάθους με τη φρόνηση. Αυτό συμβαίνει με βάση την ιατρική όπως ήδη είδαμε στον Peri. Με βάση την αποπαθολογικοποίηση της μελαγχολίας που είδαμε στον Burton η σύγκρουση γίνεται με το κοινωνικό κατεστημένο.

¹⁸⁵ ANM III, σ. 253. Ο ερωτευμένος αποκτά μια τόλμη ασύμφωνη με τον χαρακτήρα του. Προφανώς αυτό παρατηρείται τόσο για την Αρετούσα όσο και για τον Ρωτόκριτο. Η πρώτη όταν δεν συμμορφώνεται στις απαιτήσεις του βασιλιά και ο δεύτερος εκτός από τα ανδραγαθήματά του όταν πείθει τον πατέρα του να ζητήσει από το βασιλιά την κόρη του σε γάμο. Ο ίδιος ο Κορνάρος - αφηγητής δηλώνει: 'Ήσωσεν ο Ρωτόκριτος στου σιταριού το σπίτι...πολύ πιδέξα ανέβηκε, χαλίκι σκίας δεν πέφτει. Ετούτον είναι φυσικό κεινών οπ' αγαπούσι: εις έτοιες χρείες σα λάχουσι, πουλιώ φτερά βαστούσι. (Γ 573-78).

Σταθερά η νέα επιμένει πως θα έρθει η ώρα που θα είναι μαζί με τον Ρωτόκριτο και ομολογεί την αιώνια πίστη της σε αυτόν:

Ώστε να φέρουν οι καιροί γλυκός καιρός ν' ανοίξη,
να το θελήση η Μοίρα μου κι ο κύρης να τ' ορίση (Γ684-85)
εσύ θε να 'σαι ο άντρας μου κ' έγνοια καμιά μην έχης
κι ο κόσμος αν ξαναγενή, άλλο δεν κάνω ταίρι
μόνον εσέ, Ρωτόκριτε... (Γ688-90)

Εντούτοις, πριν από την ευτοπία υπάρχει η δυστοπία.¹⁸⁶ Η Αρετή θα έρθει αντιμέτωπη με τη βιαιότητα του πατέρα της, θα πέσει από τα «ψηλά στα χαμηλά», θα καταβαραθρωθεί για να αναδυθεί δικαιωμένη.¹⁸⁷ Το άγριο πρόσωπο ο βασιλιάς το δείχνει για πρώτη φορά όταν ο Πεζόστρατος πηγαίνει εκ μέρους του γιου του να ζητήσει το χέρι της βασιλοπούλας:

Πώς εβουλήθης κ' είπες το, λωλέ, μισαφορμάρη,
γυναίκα του ο Ρωτόκριτος την Αρετή να πάρη;
Φύγε το γληγορότερο και πλιο σου μην πατήσης
εις την αυλή του παλατιού και κακοθανατίσης.
μα ο γιος σου μην πατήση πλιο σ' τσι τόπους όπ' ορίζω.
Τέσσερεις μέρες κι όχι πλια του δίδω να μισέψη,
και μην πατήση ώστε να ζω στα μέρη τα δικά μου,
αλλιώς του δίδω θάνατο για χάρισμα του γάμου (Γ921-31)

Η κόρη αντί να δειλιάσει όταν μαθαίνει πως θύμωσε ο πατέρας της με τα προξενιά του Ρωτόκριτου περισσότερο πεισμώνει. Επιλέγει να μην συμβιβαστεί με την

---

¹⁸⁶ Παφίτη:7. Ευτοπία, περίοδος χαράς, ένας κόσμος ευφροσύνης και αγάπης (περίοδος πριν την εξορία του Ρωτόκριτου και φυλάκιση της Αρετούσας. Δυστοπία, ένας κόσμος εφιαλτικός, θανάτου και τραγωδίας (περίοδος που είναι στη φυλακή η Αρετούσα). Βλ. Παπαντωνάκη, Παπαδημητρίου, Φράζης:113. Λογοτεχνικά σχήματα της ουτοπίας και δυστοπίας μπορούν να ενταχθούν στα σχήματα λόγου της μεταφοράς και της αλληγορίας.
http://www.pre.aegean.gr/revmata/issue9-10/9_paper-%CE%A0%CE%91%CE%A0%CE%91%CE%9D%CE%A4%CE%A9%CE%9D%CE%91%CE%9A%CE%97-OK.pdf

¹⁸⁷ ANM II, σ. 213,257. Όσο πιο βίαιο είναι το μαρτύριο, τόσο πιο λίγο θα κρατήσει. Πρέπει να υπάρχει ελπίδα και υπομονή. Βλ. Ρασιδάκη 2012:85,117. Η μελαγχολία της Αρετούσας γίνεται προτροπή για την απόλαυση του παρόντος στο πλαίσιο ενός ορθού και δίκαιου βίου.

πραγματικότητα και από δω και έπειτα γινόμαστε μάρτυρες της πραγματικής αλλαγής της νέας. Γίνεται φιλελεύθερη, τολμηρή και διεκδικητική. Τώρα θα αρχίσει ο αγώνας της για μια κοινωνική αλλαγή που θα της επιτρέψει να είναι με τον αγαπημένο της. Λέει στη νένα:

Κι απόψε ν' αρραβωνιαστώ βούλομαι μετά κείνο,
να 'ν' άντρας μου και ταίρι μου κι άλλης δεν τον αφήνω
κι όρκο φρικτό ν' αμνόξωμε και πάντα να κρατούμε
τον πόθο μας αμάλαγον ό,τι καιρό κι α ζούμε
και του κυρού μου να το πω, σε παντρεία α με σφίξει,
πως μ' άλλον άντρα δεν μπορεί, δε μοιάζει να με σμίξει,
γιατί ήταξα του Ρώκριτου σύντροφο να τον κάμω
και χίλιοι χρόνοι ανέ διαβού, μ' άλλο δε θέλω γάμο (Γ1129-36)
εγώ καλλιιά ' χω θάνατο παρά στανιό στεφάνι (Γ1142)
εγώ 'μαι νια και κοπελιά και πάλι δε φοβούμαι
και για θανάτους εκατό τον πόθο δεν αρνούμαι (Γ1233-34)

μα όλα για μένα σφάλασι και πάσιν άνω κάτω,
για με ξαναγεννήθηκεν η φύση των πραγμάτων (Γ1277-78)

Ο κόσμος είναι αντεστραμμένος και επιβάλλεται να επανέλθουν τα πράγματα στη σωστή τους θέση σύμφωνα με τα πιο πάνω λόγια της Αρετής. Μοχλός κινητοποίησης θα είναι η ίδια με τις πράξεις της. Αρνείται να παντρευτεί το ρηγόπουλο από το Βυζάντιο και προφασίζεται πως δεν θέλει να απομακρυνθεί από τους γονείς της (Δ341-42). Ο πατέρας όμως:

σαν το θεριό στα κάρβουνα, που ο χόχλος το φουσκώνει...(Δ363)
έτσι του βασιλιού η καρδιά κι ο λογισμός του κάνει
όση ώρα τούτα η Αρετή πίβουλα αναθιβάνει (Δ367-68)
σηκώνεται από το θρονί και προς εκείνη πάγη
με μάχη, και με μάνητα την πιάνει από τη χέρα, (Δ 370-71)
Μην εφοβούμου τσ' ουρανούς τη σήμερα,

να σου 'χα δώσει θάνατο, κακή μου θυγατέρα (Δ379-80)
και μη με κάμης να μιλώ κ' η γλώσσα να ξεχύση
κι αποθαμένη κι άσκημη η χέρα μου σ' αφήσει (Δ387-88)

Η κόρη είναι επίμονη, η αγριότητα του βασιλιά δεν μπορεί να την μεταπείσει Παραμένει πιστή στις αποφάσεις και τον όρκο της ακόμα και όταν ο πατέρας της με κτηνώδη τρόπο¹⁸⁸ την κακομεταχειρίζεται και με το μαχαίρι κόβει τα μαλλιά της:

Αρετούσα: Πληγές θανάτου, βάσανα, πάθη, κριτήρια δος μου,
Μα γάμο δεν μπορείς ποτέ να κάμης στανικώς μου.
Εγώ δε θέλω πει το ναι, α ζήσω χίλια χρόνια (Δ421 -23)

Γροικώντας ο πατέρας της...

Ρίχτει τη, κωλοσύρνει τη και δυνατά της κρούγει (Δ425, 428)

Τυλίσσει τες πλεξούδες της κρατώντας το μαχαίρι

Και κόβγει τσι και ρίχνει τσι σύγκρατες δίχως πόνο,

Οι ρίζες τω χρυσώ μαλλιώ της απομείνα μόνο. (Δ468-70)

Γλοτσά τη, κωλοσύρνει τη, στη φυλακή τη βάνει,

Ωσά θεριόν αλύπητον, όχι σα κύρης κάνει. (Δ483-84)

Η Αρετή μ' αποκοτιάν εμπίλειε του κυρού της: (Δ488)

Αρετούσα: μα ουδέ φλακή ουδέ σίδερα ούδ' εκατό θανάτοι

Θέλουσι κάμει να με πας σα νύφη στο παλάτι (Δ491-92)

Ο κύρης σ' τούτα οπού μιλεί δε στέκει ν' αφουκράται,

Πλιο δεν την τάσσει ογιά παιδί, πλιο δεν τήνε λυπάται.

---

¹⁸⁸ANM II, σ. 222-223. Αν κάποιος διατηρεί τα παλιά γνωρίσματα της αριστοκρατίας θα είναι πιο ευγενικός, προσηνής από τους άξεστους χωριάτες που είναι τόσο αχρείοι, αγροίκοι και απαίδευτοι ώστε παραμελούν κάθε χρέος ανθρώπινο, μια φύτρα ωμή, κτηνώδης, άξεστη ... που σπάνια έχει λογική. Την εικόνα ενός τέτοιου αγροίκου και άξεστου ταπεινής καταγωγής ανθρώπου αποκτά ο βασιλιάς, που του στερούν τη βασιλική του όψη. Βλ. ANM II, σ.261. Οι πλούσιοι εκφυλίζονται σε βάνουσα κτήνη ώστε δεν συγκρατούνται, γίνονται τέρατα, μισήματα. Βλ. ANM III, σ.56-57,61. Η έλλειψη αγάπης δεν επιτρέπει στο άτομο να κάνει συμβιβασμούς, ακόμη κι αν ο άλλος πέσει γονατιστός. Μένει ανυποχώρητος μέχρι να τον δει να σαπίζει στη φυλακή, να στείλει εξορία τους φίλους του. Εκεί όπου η αγάπη έχει παγώσει πια και η αρετή έχει εκδιωχθεί, εκεί θα βρεις έναν άνθρωπο να ταπεινώνει τον συνάνθρωπό του...να τον τυραννά, να τον σταυρώνει και να τον βασανίζει. Εκπληκτική η ταύτιση του λόγου του Burton με τον μυθιστορηματικό λόγο του Κορνάρου.

Κλειδώνει την εις τη φλακή με την καημένη νένα

Και λέγει: «Αυτού πλερώσετε τα 'χετε λογιασμένα» (Δ521-24)

Η Αρετή απτόητη περίτρανα δηλώνει και επαληθεύεται αυτό που αναφέρει ο Hägg «η πίστη και η αγνότητα εξιδανικεύονται μέσα στην περιβάλλουσα βία και αγριότητα»:¹⁸⁹

Εσβήσαν τα ρηγάτα μου, εχάθηκαν τα πλούτη,

Το τέλος μου έχει να γενη στη φυλακήν ετούτη.

Και μόνο μια παρηγοριά μου απόμεινε μεγάλη

Πως σ' τούτα όλα μ' εφέρασι του Ρώκριτου τα κάλλη

Και μετά τούτο αλάφρωση γροικούν τα σωθικά μου

κ' είναι μεγάλο γιατρικό στην κακοριζικιά μου (Δ643-46)

Την ίδια στιγμή που η νέα είναι αποφασισμένη να παλέψει για τον αγαπημένο της ο Ρωτόκριτος δειλοί, φοβάται ότι θα τον ξεχάσει (Γ1342-44). Μετά από κάποια χρόνια ο νέος μεταμφιεσμένος σώζει τον βασιλιά και ως αντάλλαγμα ορίζεται «τέκνο και κληρονόμος» του Δ1204-06. Εκείνο που ζητά όμως είναι:

Ετούτον είναι οπού ζητώ και κάμε μου τη χάρη,

Τση φλακιασμένης μήνυσε άντρα της να με πάρη. (Ε203-204)

Η κόρη ανυποψίαστη για όσα συμβαίνουν και αγνοώντας την πραγματική ταυτότητα του σωτήρα του βασιλείου αρνείται και δηλώνει:

Εγώ δεν τα φοβούμαι πλιο του ριζικού τα πάθη... (Ε1020)

Η Μοίρα δε μ' ορίζει (Ε1022)

Σε αυτό το σημείο θεωρώ πως κορυφώνεται η δράση της ηρωίδας. Διαλαλεί απερίφραστα πως η ίδια ορίζει τη μοίρα της.¹⁹⁰ Αυτή διάνοιξε το δρόμο για την εξίσωση

---

¹⁸⁹ Hägg 2010:99

¹⁹⁰ Πιερής 2011:144. Οι δύο νέοι με τις ιδιωτικές τους αποφάσεις γύρω από θέματα που θεωρούνται ρυθμισμένα από νομοτέλειες, νικούν τον Καιρό, δηλαδή αντιστέκονται σε δυνάμεις που θεωρούνταν έως τότε παντοδύναμες (κι αυτό γίνεται με το πέρασμα από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση).

με έναν άντρα άλλης κοινωνικής τάξης και πέτυχε τον σκοπό της μέσα από «τη μεταμόρφωσή της από την άποψη της συναισθηματικής και δυναμικής εμπλοκής της στα δρώμενα του έργου»¹⁹¹.

Ο Ρωτόκριτος έχει, επίσης, τη δική του αναζήτηση να κυνηγήσει. Αυτός, αν και είναι γνωστή η αντρευσύνη του από την αρχή (B27), έχει να αποδείξει την αξία του στον ρήγα ώστε να ανέβει σε βασιλικό επίπεδο.¹⁹² Οι αρετές του δεν έρχονται σε αντίθεση όμως με την επικρατούσα κοινωνική κατάσταση και αποδεικνύει πως οι προσωπικές αρετές μετρούν περισσότερο από το τυχαίο της καταγωγής.¹⁹³ Η ανδρεία, η παλικαριά είναι ο ηθικός του κώδικας και αυτό είναι ήδη αποδεκτό στον κόσμο της εποχής και θα του χαρίσουν την τιμή που του αξίζει με βάση τα κατορθώματά του¹⁹⁴ (στο Πέμπτο Μέρος σώζει το βασίλειο). Δεν είναι ρήγας, λέει ο βασιλιάς, όταν αποκαλύφθηκε η αλήθεια αλλά τα κατορθώματά του τον ανεβάζουν σε βασιλικό επίπεδο (E1423-26) και κρίνεται άξιος να παντρευτεί την κόρη. Θα επιτύχει στο τέλος να φανεί πως αυτός «θα βρει το δρόμο της αγάπης, διά πυρός και σιδήρου θα φτάσει στην καλή του... για χάρη της θα αναλάβει τους δώδεκα άθλους του Ηρακλή, θα διακινδυνεύσει». Εμείς γνωρίζουμε πως αυτό έγινε πραγματικότητα κυρίως μέσα από τον προσωπικό αγώνα της Αρετούσας.

Καταληκτικά, η ποιότητα της ζωής επηρεάζεται δυσμενώς ή ευμενώς από ενέργειες και δραστηριότητες του ανθρώπου. Παράγοντας υποβάθμισης είναι για παράδειγμα η στάση του βασιλιά Ηράκλη, ο οποίος παρουσιάζεται αδίστακτος, σκληρός, με κτηνώδη συμπεριφορά τόσο απέναντι στην κόρη του όσο και απέναντι στον νέο, που ανελέητα εξορίζει από τη χώρα. Μέσα από την κοινωνική ανατροπή όμως θα δημιουργηθεί μια ουτοπική κοινωνία¹⁹⁵ απαλλαγμένη από τη νόσο της μελαγχολίας όπως την οραματίστηκε ο Burton και ανέπτυξα στο πρώτο κεφάλαιο. Ο Καπλάνης τονίζει πως ο

---

¹⁹¹ Πιερής 2011:114

¹⁹² Holton 1999:267,271

¹⁹³ Holton 1999:269

¹⁹⁴ ANM II, σ. 218. Η ευγένεια εκπορεύεται διά του αξιώματος και είναι καθήκον τους να υπερασπίζονται τη χώρα τους. Ο Ρωτόκριτος αποδεικνύει τα κατορθώματά του και ύστερα θα πάρει τίτλους και τιμές. ANM III, σ. 40-43. Όσοι έχουν αξίες θα αποκτήσουν την εύνοια των ανθρώπων και ίσως και αξιώματα.

¹⁹⁵ Βλ. Εισαγωγή του Ροζάνη στο Bloch 1985:7. «Ο Μανχάιμ αποκαθιστά μια διαλεκτική σχέση μεταξύ Ουτοπίας και πραγματικότητας, μια σχέση κατά την οποία ο προσανατολισμός της σκέψης και της πράξης προς αντικείμενα που υπερβαίνουν τη συγκεκριμένη πραγματικότητα οδηγεί συγχρόνως στη δημιουργία ενός συνόλου θεωρίας και πρακτικής, το οποίο εισερχόμενο στο πεδίο της ανθρώπινης συμπεριφοράς συντρίβει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, την αποτρέπει και μεταστοιχειώνει το μη υπάρχον σε ενεργό στοιχείο μιας νέας πραγματικότητας.»

«Κορνάρος φθάνει στη σύνθεση μέσα από την ανταρσία και στην αρμονία μέσα από την ανατροπή»¹⁹⁶ και αυτό αποδεικνύεται στο τέλος.

Μετά από διακόσια χρόνια, όταν ο Διαφωτισμός προετοιμάσει το Γαλλικό λαό για την κοινωνική επανάσταση, οι λαοί θα αφυπνιστούν διεκδικώντας ισότητα με αφορμή την απαίτηση των αστών για κοινωνική ανέλιξη. Ο Κορνάρος κατάφερε να συλλάβει αυτή την ανάγκη του ανθρώπου και να την αποδώσει λογοτεχνικά με αριστουργηματικό τρόπο αφουγκρασμένος τις επιταγές των καιρών του¹⁹⁷ πολύ πιο πριν. Αυτά τα συμπτώματα αλλαγής αποκαλύπτονται πολύ πιο συχνά στο μυθιστορηματικό είδος εν τω γίνεσθαι, γιατί το μυθιστόρημα είναι ο πρωτοπόρος της αλλαγής.¹⁹⁸

Η ανυποταξία της Αρετής, λοιπόν, συνιστά αιωνεί απειλή για την εξουσία της εποχής από τη στιγμή που διεκδικεί το αντικείμενο του πόθου της παρά τα κοινωνικά στεγανά που απαγόρευαν έναν «μοργανατικό γάμο».¹⁹⁹ Η ερωτική δοκιμασία της συνδέεται με μια παράδοση που αφορά στην αέναη κυκλική κίνηση του χρόνου, ανάγοντας την ιδιωτική ερωτική ιστορία σε μια υπόθεση που αφορά τη συλλογική συνείδηση.²⁰⁰ Έτσι, επαληθεύεται ο λόγος του Holton «κάθε φορά που διαβάζουμε τον *Ερωτόκριτο*, προσέχουμε κάτι καινούργιο, παρατηρούμε μια σημαντική λεπτομέρεια που μας είχε ξεφύγει, αντιλαμβανόμαστε ακόμη ένα σημάδι της δεξιοτεχνίας του ποιητή. Δεν είναι ένα βιβλίο που εξαντλείται με μία μόνο ανάγνωση, κάθε φορά που τον διαβάζουμε, ανακαλύπτουμε κάτι καινούργιο».²⁰¹

---

¹⁹⁶ Καπλάνης 2006:391

¹⁹⁷ Καπλάνης 2006:384-385. «Το έργο είναι αριστουργηματικό και για αυτό αιρετικό αφού αντιστέκεται στις ειδολογικές τυποποιήσεις». Εγώ θα πρόσθετα επαναστατικό ή και προφητικό. Βλ. σχετικά Κακλαμάνης 2015:19-22. Νεωτερικά στοιχεία στον Κορνάρο.

¹⁹⁸ Μπαχτίν 1995:75. Βλ. Ήγκλετον 1981:55. Όλα τα μεγάλα έργα τέχνης είναι κοινωνικά προοδευτικά, συλλαμβάνουν τις ζωτικές «κοσμοϊστορικές» δυνάμεις μιας εποχής.

¹⁹⁹ Καπλάνης 2006:382

²⁰⁰ Πιερίης 2011:144

²⁰¹ Holton 2009.

Επίλογος

*Τούτη η πληγή είναι στην καρδιά
Και ποιός μπορεί ανημπόρετα πράγματα να νικήσει;
Τον ψύλλον ποιός είδε ποτέ λιόντα να πολεμήσει;
Ίντα γιατρούς και γιατρικά μου λέγεις να ξεδράμω
και νά 'βρω τη λαβωματιά, βοτάνι να της κάμω;
Και πώς μπορώ να την ευρώ; Σ' τόπον κρουφόν την έχω,
κ' είμαι σε τούτα αμάθητη κι ουδ' είδα, ουδέ κατέχω·
τούτη η πληγή είναι στην καρδιά, στα πλιά κρουφά της μέρη,
και κάνει χρεία στη χέρα μου να πιάσω το μαχαίρι
κ' εις δύο να σκίσω την καρδιά· στη μέση της κατέχω
πως βρίσκεται η λαβωματιά εκείνη οπού ξετρέχω.
Και ποιά σα σκίσει την καρδιά πλιό της μπορεί να ζήσει;
Τίς να γιατρέψει την πληγή μιάς οπού ξεψυχήσει;*

(Αρετούσα: A 2195-2210)

Ο *Ερωτόκριτος* θα μπορούσε να θεωρηθεί μία λογοτεχνική εκδοχή του κοινωνικού οράματος του Άγγλου λόγιου και καλόγηρου Burton για ηθική συμπεριφορά απαλλαγμένη από τα ανθρώπινα μελαγχολικά πάθη. Μέσα από την ειδολογικά προσδιορισμένη ιστορία αγάπης της μυθιστορίας *Ερωτόκριτος* διαγράφεται μία ουτοπική διάθεση για κοινωνική αλλαγή, με βασικό όχημα την ανθρώπινη πρωτοβουλία και αυτενέργεια ως φορέα προοδευτικών αντιλήψεων ενάντια στο κατεστημένο. Η επισήμανση της κρίσιμης ιστορικής περιόδου κατά την οποία γράφτηκε η μυθιστορία, λειτουργεί ως οδοδείκτης για τη μελέτη της κατάστασης που βιώνουν οι ήρωες και διαφωτίζει τη δράση τους. Η μορφή της μυθιστορίας προσφέρεται ιδιαίτερα τόσο για την περιγραφή της εμμονικής προσήλωσης του έρωτα, όσο και για την έμμεση αφομοίωση στο θέμα αυτό του κοινωνικού γίνεσθαι της εποχής. Έτσι, η ιστορία αγάπης δύο νέων που οι κοινωνικές διακρίσεις παρεμποδίζουν την ευτυχία τους, μετατρέπεται σε συντελεστή κοινωνικής προόδου. Το πέπλο της μελαγχολίας που σκεπάζει τους πρωταγωνιστές απομακρύνεται χάρη στον προσωπικό αγώνα της

Αρετής να μην υποκύψει στα κοινωνικά στερεότυπα της εποχής που την ήθελαν να παντρευτεί ένα βασιλόπουλο. Οι ιατρικές αντιμελαγχολικές οδηγίες αποδεικνύονται κατώτερες των προσδοκιών και δεν επιφέρουν τη λύση στο πρόβλημα. Η ομοιοπαθητική μέθοδος, που αποκάλυψε ο Peri μετατοπίζοντας τη θεραπεία έξω από τα ιατρικά πλαίσια, έχει και αυτή ως προϋπόθεση μία ευρύτερη κοινωνική αλλαγή. Η παραμυθιακή ατμόσφαιρα του *Ερωτόκριτου* εμποδίζει βέβαια κάθε συγκεκριμενοποίηση κοινωνικής ευτοπίας με όρους ιστορικούς, και το πολιτικό όραμα του Κορνάρου έτσι όπως ανασυγκροτείται από τους μελετητές είναι πολύ λιγότερο σαφές από αυτό του Burton. Η ουτοπική διάσταση του έργου ανιχνεύεται κυρίως στην απεικόνιση σε αυτό μιας κοινωνικής και πολιτικής κινητικότητας, που το μήνυμά της παραμένει διαχρονικό, ακριβώς επειδή είναι αόριστο.

Βιβλιογραφία

Αριστοτέλης (1995) *Περί Ποιητικής*. Μετάφρ. Σ. Μέναρδος. Εισαγωγή-κείμενο ερμηνεία Ι. Συκουτρή. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι.Δ. Κολλάρου&Σιας Α.Ε.

Αριστοτέλης (1998) *Μελαγχολία και Ιδιοφυΐα: Το 30ό πρόβλημα, 1*. μετάφρ. Α. Σιδέρη. Εισαγωγή-Σχόλια J. Pigeaud. Αθήνα: Άγρα.

Ήγκλετον, Τ. (1981) *Ο Μαρξισμός και η Λογοτεχνική Κριτική*. μετάφρ. Γ. Αζαριάδης. Θεώρηση κειμένου Κ. Σαρρής. Αθήνα: Ύψιλον.

Ήγκλετον, Τ. (1996) *Εισαγωγή στη θεωρία της Λογοτεχνίας*. εισαγωγή – θεώρηση, μετάφρ. Δ.Τζιόβας. Αθήνα: Οδυσσέας.

Θεολογίδου, Χ. (2015) *Μυθιστόρημα: το Μελαγχολικό Είδος*. Ειδολογικές Σκέψεις στον Ερωτόκριτο.

https://www.academia.edu/12551816/Μυθιστόρημα_το_μελαγχολικό_είδος_Ειδολογικές_σκέψεις_στον_Ερωτόκριτο [Πρόσβαση: 05.03.2017]

Κακλαμάνης, Σ. (1999). Τα μάτια της καρδιάς.

<http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=111266> [Πρόσβαση: 24.04.2017]

Κακλαμάνης, Σ. (2015) Ο Ερωτόκριτος στα χρόνια της πρώιμης νεωτερικότητας. Κακλαμάνης, Σ. (επιμ.) *Ζητήματα Ποιητικής και Πρόσληψης στον Ερωτόκριτο*, σ.19-73. Σητεία: Κέντρο Ερευνών και Μελετών Κρητικού Πολιτισμού του Δήμου Σητείας.

Καλλίνης, Γ. (2006) Το «Πορτρέτο» της Αρετής. Από τις «Προσωπογραφίες» ωραίων γυναικών της Μεσαιωνικής και Αναγεννησιακής Μυθιστορίας στην απουσία του γυναικείου σώματος στον *Ερωτόκριτο* του Β. Κορνάρου. Κακλαμάνης, Σ. (επιμ.) *Ζητήματα Ποιητικής στον Ερωτόκριτο*, σ.119-129. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Καπλάνης, Τ. (2006) «Όπου κατέχει να μιλή με γνώση και με τρόπο...»: Η ποιητική θεωρία του Β. Κορνάρου με αφορμή τα σχόλια ποιητικής του Ερωτόκριτου. Κακλαμάνης, Σ. (επιμ.) *Ζητήματα Ποιητικής στον Ερωτόκριτο*, σ.369-392. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Καρκίτη, Ε. (2013) Αλεξάνδρα Ρασιδάκη: Λόγος περί Μελαγχολίας. (Συνέντευξη) <http://parallaximag.gr/life/biblio/alexandra-rasidaki-logos-peri-melagch>

Κονδύλης, Π. (2002) Μελαγχολία και Πολεμική. Δοκίμια και Μελετήματα. Αθήνα: Θεμέλιο.

Κορνάρος, Β. (2015) *Τα «Λόγια της Αγάπης» ή «Του Πόθου τα Γραμμένα»: Από τα τετράδια του Ρωτόκριτου*. [Πρόδρομη έκδοση]. Ανθολόγηση/επιμέλεια Μιχάλης Πιερής. Σητεία & Λευκωσία: Έκδοση Συλλόγου «Ο Βιτσέντζος Κορνάρος» Σητείας και του κυπριακού περιοδικού «Υλαντρον».

Κώτη-Παπαντωνάκη, Δ., Παπαδημητρίου, Δ., Φράζης, Γ. (2016) Απόπειρα ανίχνευσης στοιχείων δυστοπίας, ευτοπίας και ουτοπίας στις ωδές του Ανδρέα Κάλβου. *Παιδαγωγικά Ρεύματα στο Αιγαίο*, Τεύχος 9-10. σ.112-124.

http://www.pre.aegean.gr/revmata/issue9-10/9_paper-ΠΑΠΑΝΤΩΝΑΚΗ-ΟΚ.pdf

Λεντάρη, Τ. (2006) Ο Ερωτόκριτος και η Ελληνική Δημόδης Μυθιστορία του Μεσαίωνα: Ο Λόγος της Επιθυμίας και η Απουσία του. Κακλαμάνης, Σ. (επιμ.) *Ζητήματα Ποιητικής στον Ερωτόκριτο*, σ.51-69. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Λιάκος, Α. (1997) *Ερωτόκριτος* Σημαίνει Άρρωστος από Έρωτα. Και ο Ιταλός Ελληνιστής Μάσιμο Πέρι Διάβασε το Αριστούργημα του Βιτσέντζου Κορνάρου με Όρους Ιατρικούς. Η Συμπτωματολογία Ποίησης και Ασθένειας είναι Κοινή. «Καίγει όντεν Αρχίση» <http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=88938> [Πρόσβαση: 24.04.2017]

Μαρκομιχελάκη, Α. (2006) Ζητήματα Χειρισμού του Πρέποντος στον Ερωτόκριτο. Ανάτυπον εκ των Πρακτικών του Συνεδρίου με Θέμα: Ζητήματα Ποιητικής στον Ερωτόκριτο. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

<https://www.academia.edu/5623130/043>. Ζητήματα χειρισμού του πρέποντος στον Ερωτόκριτο [Πρόσβαση: 05.03.2017]

Μιχαήλ, Π. (2015) Υπάρχουν Λατινικές Πηγές και Επιδράσεις στον Έρωτόκριτο; Κακλαμάνης, Σ. (επιμ.) Στο Ζητήματα Ποιητικής και Πρόσληψης στον Ερωτόκριτο. σ.167-183. Σητεία: Κέντρο Ερευνών και Μελετών Κρητικού Πολιτισμού του Δήμου Σητείας.
https://www.academia.edu/24464155/Υπάρχουν_λατινικές_πηγές_και_επιδράσεις_στο_ν_Ερωτόκριτο_Στο_Ζητήματα_ποιητικής_και_πρόσληψης_του_Ερωτόκριτου_επιμέλεια_Σ_τέφανος_Κακλαμάνης_Σητεία_2015_167-183 [Πρόσβαση: 05.03.2017]

Μπαχτίν, Μ. (1995) Έπος και Μυθιστόρημα. μετάφρ. Γιάννης Κιουρτσάκης. Αθήνα: Πόλις.

Ξένιος, Ν. (2013) Περί Μελαγχολίας.

<https://www.bookpress.gr/diabasame/idees/peri-melagholias> [Πρόσβαση: 15.05.2017]

Παραβάντσος, Α. (2010) Όψεις του Ομοούσιου στη σύγχρονη ψυχανάλυση. *Περιοδικό Θεολογία*, Τόμος ΠΑ', Τεύχος 2, Ζητήματα Ποιμαντικής Θεολογίας, σελ. 239-259.
<http://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/index.asp>

Παφίτη, Μ. Ελέγαν του να παντρευτεί, δεν ήθελε ποτέ του, και τη ζωή τση μοναξιάς αγάπα κ' ήρεσέ του: Ψυχολογικές μεταβολές και κειμενικές μεταπλάσεις στον Ερωτόκριτο του Κορνάρου.

www.academia.edu/19534213/Ελέγαν_του_να_παντρευτεί_δεν_ήθελε_ποτέ_του_και_τη_ζωή_τση_μοναξιάς_αγάπα_κ_ήρεσέ_του_Ψυχολογικές_μεταβολές_και_κειμενικές_μεταπλάσεις_στον_Ερωτόκριτο_του_Κορνάρου [Πρόσβαση: 27.02.2017]

Πιερής, Μ. (2011) Γραμμικός και Κυκλικός Χρόνος στον Ερωτόκριτο. Καψωμένος, Ε. (επιμ.) *Πεπραγμένα Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Τόμος Γ4: Νεοελληνική περίοδος. σ.111-182. Χανιά: Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος».

Πιερής, Μ. (2015) Τα «Λόγια της Αγάπης» ή «Του πόθου τα Γραμμένα». Οι στίχοι των τραγουδιών του Ερωτόκριτου. Μια πρόταση για τους στίχους των τραγουδιών του Ερωτόκριτου.

https://www.academia.edu/30688988/Erotokritos_Ta_logia_tis_Agapis.pdf

[29.05.2017]

Ραμουτσάκη, Ι. Α. (1997) Σταθμοί της ιστορίας της ιατρικής στην Κρήτη κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας και Τουρκοκρατίας στο νησί (Δύο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα ιατρών). (Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης) <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/10996#page/22/mode/2up>

Ρεντέφης, Γ. (2015) Η σχέση της ψυχικής νόσου κα της σωματικής υγείας με την αριστοτελική θεώρηση περί ευδαιμονίας. *Περιοδικό: Φιλοσοφεῖν: ἐπιστήμη, εὐνοια, παρρησία*, Ιούνιος, Τεύχος (12).

<https://onedrive.live.com/?authkey=%21AGGskVySId2dcTY&cid=D60DF1AF710FC282&id=D60DF1AF710FC282%21469&parId=D60DF1AF710FC282%21452&o=OneUp>

Ροδοσθένους – Μπαλάφα, Μ. (2013) Η λειτουργία του Χωροχρόνου στον Ερωτόκριτο του Κορνάρου. Το παράδειγμα της Σιδεράς θυρίδας και το παιχνίδι των παράλληλων και των παραλληλισμών. «*Παλίμψηστον*», Τεύχος 30. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Σεφέρης, Γ. (1992) *Δοκιμές*. Πρώτος Τόμος (1936-1947), ΣΤ΄ Έκδοση. Αθήνα: Ίκαρος.

Τάτιος, Α. Α. (1990) *Λευκίππη και Κλειτοφών*. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια Γ. Γιατρομανωλάκης. Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή Χόρν.

Τριαντάρη, Σ. (2015) Η Ρητορική του Αριστοτέλη στην Ηθική Διαπαιδαγώγηση του Ανθρώπου. *Φιλοσοφεῖν: ἐπιστήμη, εὐνοια, παρρησία*, Τεύχος 12. σ.403-418.

Τσαλίκογλου, Φ. (2011) Οι Ελληνικές Ρίζες της Μελαγχολίας

<http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=434264> 6/5/17 [Πρόσβαση: 12.03.2017]

Χατζηβασιλείου, Β. (2013) Τα Βιβλία της Μελαγχολίας

<http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=505048> [Πρόσβαση: 24.04.2017]

Ariosto, L. (2009) *Orlando Furioso: A new verse translation*. transl. David R. Slavitt. Cambridge, Massachusetts, & London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.

Beaton, R. (1999) *Η Ερωτική Μυθιστορία του Ελληνικού Μεσαίωνα*. μετάφρ. Ν. Τσιρώνη. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Beaton, Roderick. (2006) Ο Ερωτόκριτος Μέσα στην Ιστορική Εξέλιξη της Μυθιστορίας. Κακλαμάνης, Σ. (επιμ.) *Ζητήματα Ποιητικής στον Ερωτόκριτο*, σ.39-49. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Bloch, E. (2007) *Ουτοπία και Επανάσταση*. μεταφρ. Σ. Ροζάνη. Αθήνα: Έρασμος.

Feld (2011) *Melancholy and Otherness of God*. Lanham: Lexington Books.

Frye, N. (2005) *Ανατομία της Κριτικής Τέσσερα: Δοκίμια*, Εισαγωγή Ζ.Ι. Σιαφλέκης, Πρόλογος-Μετάφραση-Επιμέλεια Μ. Γεωργουλέα. Αθήνα: Gutenberg.

Georg Lukacs (2004) *Η θεωρία του Μυθιστορήματος*. μετάφρ. Ξανθίππη Τσελένη. Αθήνα: Πολύτροπον.

Holton, D. (1999) *Λογοτεχνία και Κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*. μετάφρ. Ν. Δεληγιαννάκη, σ.253-291. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Holton, D. (2009) Ο Κόσμος του Ερωτόκριτου και ο Ερωτόκριτος στον κόσμο. Σητεία. (διάλεξη) http://www.tsifetakis.mysch.gr/?page_id=26 [Πρόσβαση: 09.05.2017]

Hägg, T. (2010) *Το Αρχαίο Μυθιστόρημα*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Klibansky, R., Panofsky, E., Saxl, F. (1964) *Saturn and Melancholy: Studies in the History of Natural Philosophy, Religion and Art*. New York: Basics Books.

Massimo, P. (1999) *Του Πόθου Αρρωστημένος Ιατρική και Ποίηση στον Ερωτόκριτο*. μετάφρ. Α. Αθανασοπούλου. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Moennig, U. (2006). Τα Ειδολογικά Συφραζόμενα του Ερωτόκριτου. Κακλαμάνης, Στ. (επιμ.) *Ζητήματα Ποιητικής στον Ερωτόκριτο*, 75-82. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Norton P. G., Marga, Cottino-Jones. (2008) Theories of prose fiction and poetics in Italy: novella and romanzo (1525–1596). *The Renaissance*, Volume 3, p.323-336. New York: Cambridge University Press.

Schelling, F.W.,J. (2006) *Philosophical Investigations into the Essence of Human Freedom Translated and with an Introduction by Jeff Love and Johannes Schmidt*. Albany: State University of New York Press.

Wells, Marion A. (2007) *The Secret Wound Love-Melancholy and Early Modern Romance*. California: Stanford University Press.